DER ANSCHNITT
ZEITSCHRIFT FÜR KUNST UND KULTUR IM BERGBAU
BEIHEFT 27

Anatolien - Brücke der Kulturen
Kültürlerin Köprüsü Anadolu

Ünsal Yalçın & Hans-Dieter Bienert

Anatolien - Brücke der Kulturen

Aktuelle Forschungen und Perspektiven in den deutsch-türkischen Altertumswissenschaften

Kültürlerin Köprüsü Anadolu

Türk-Alman Eskiçağ Bilimlerinde Güncel Bilimsel Araştırmalar ve Yeni Bakış Açıları

Tagungsband des Internationalen Symposiums „Anatolien – Brücke der Kulturen“ in Bonn vom 7. bis 9. Juli 2014

7-9 Temmuz 2014’te Bonn’da yapılan „Kültürlerin Köprüsü Anadolu“ konulu uluslararası sempozyum kitabı

Herausgeber / Editör:
Ünsal Yalçın & Hans-Dieter Bienert

Bochum, Bonn 2015

Montanhistorische Zeitschrift
Der ANSCHNITT. Beiheft 27
= Veröffentlichungen aus dem Deutschen
Bergbau-Museum Bochum, Nr. 203

Titelbild / Kapak Resmi

Göbekli Tepe:

Der neolithische Göbekli Tepe liegt wie eine Landmarke auf einem langgestreckten Höhenzug als nördliche Grenze zur Harran-Ebene. Im Vordergrund des Bildes ist einer der monumentalen Steinkreise (Anlage D) aus monolithischen T-förmigen Pfeilern zu sehen (Bild: Nico Becker, DAI-Göbekli Tepe Archiv).

Göbekli Tepe:

Neolitik Dönem'e tarihlenen Göbekli Tepe Harran Ovası'nı kuzeyden sınırlayacak biçimde, uzunlamasına bir yükseltide, arazide bir işaret gibi durmaktadır. Fotoğrafta, ön planda T biçimli taş dikmelerden oluşan anıtsal dairemsi yapılardan birisi (D Yapısı) görülmektedir (Fotoğraf: Nico Becker, Alman Arkeoloji Enstitüsü-Göbekli Tepe Arşivi).

Diese Publikation wurde mit Mitteln der
Deutschen Forschungsgemeinschaft (DFG) gedruckt.

Bu yayın Alman Bilimsel Araştırma Kurumu'nun (DFG)
maddi katkılarıyla basılmıştır.

Für die Inhalte der Beiträge sind die Autoren selbst verantwortlich.
Makalelerin içeriğinden yazarlar sorumludur.

Redaktion / Yayına Hazırlayan
Ünsal Yalçın

Übersetzungen / Çeviriler
H. Gönül Yalçın

Layout, Titelgestaltung / Kitap ve Kapak Tasarımı
Ünsal Yalçın
Oliver Stegemeier

Lektorat / Lektörler
Deutsch: Ulrike Medenbach
Türkisch: Neslihan Şen-Altın

Druck
Grafisches Centrum Cuno GmbH & Co. KG

Bibliografische Information der Deutschen Nationalbibliothek

Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliografie; detaillierte bibliografische Daten sind im Internet über http://dnb.d-nb.de abrufbar.

ISBN 10:3-937203-75-3
ISBN 13: 978-3-937203-75-1

DER ANSCHNITT

Herausgeber:
Vereinigung der Freunde von Kunst und Kultur im Bergbau e.V.

Vorsitzender des Vorstandes:
Prof. Dr. Karl Friedrich Jakob

Vorsitzender des Beirats:
Bergassessor Dipl.-Kfm. Dr.-Ing. E.h. Achim Middelschulte

Geschäftsführer:
Museumsdirektor Prof. Dr. rer. nat. Stefan Brüggerhoff

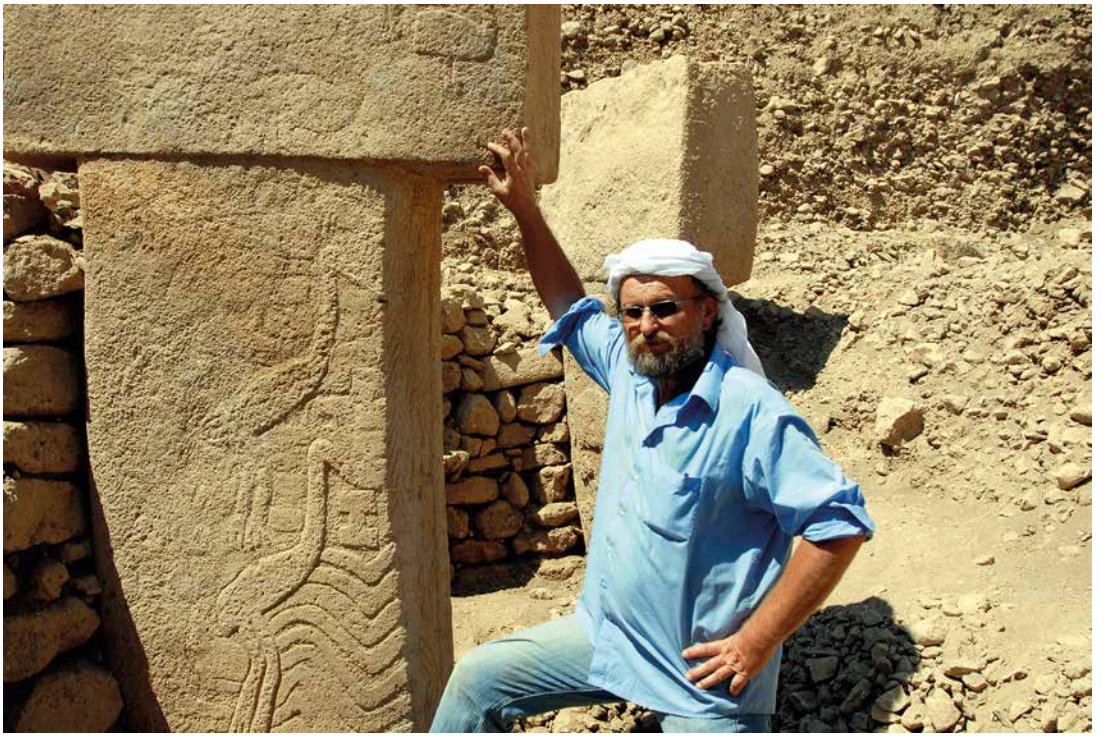
Schriftleitung (verantwortlich):
Dr. phil. Andreas Bingener M.A.

Editorial Board:
Prof. Dr. Stefan Brüggerhoff, Dr. Lars Bluma,
Dr. Michael Farrenkopf, Prof. Dr. Rainer Slotta,
Prof. Dr. Thomas Stöllner

Wissenschaftlicher Beirat:
Prof. Dr. Jana Geršlová, Ostrava; Prof. Dr. Karl-Heinz Ludwig, Bremen; Prof. Dr. Thilo Rehren, London; Prof. Dr. Wolfhard Weber, Bochum

Anschrift der Geschäftsführung und der Redaktionsleitung:
Deutsches Bergbau-Museum Bochum
Am Bergbaumuseum 28, D-44791 Bochum
Telefon (02 34) 5 87 70
Telefax (02 34) 5 87 71 11
http://www.bergbaumuseum.de

Einzelheft 9,- Euro, Doppelheft 18,- Euro;
Jahresabonnement (6 Hefte) 54,- Euro;
kostenloser Bezug für die Mitglieder der Vereinigung
(Jahres-Mitgliedsbeitrag 50,- Euro)

Dieser Band ist Klaus Schmidt gewidmet

Bu yayın Klaus Schmidt'in anısına adanmıştır

Gruppenbild der Teilnehmer des Internationalen Symposiums "Anatolien-Brücke der Kulturen" in Bonn

Bonn'da "Kültürlerin Köprüsü Anadolu" konulu Uluslararası Sempozyum katılımcıları birarada

Inhalt / İçindekiler

Dorothee Dzwonnek
Zum Geleit
Sunuş **11**

Peter Funke
Grußwort
Sunuş **13**

Ünsal Yalçın & Hans-Dieter Bienert
Vorwort
Önsöz **17**

Ünsal Yalçın
Geschichte der archäologischen Forschungen in der Türkei
Türkiye'de Arkeolojik Araştırmaların Tarihçesi **21**

Felix Pirson
Forschung-Kommunikation-Kulturerhalt
Aufgaben und Perspektiven des Deutschen Archäologischen Instituts in der Türkei
Araştırma-İletişim-Kültürel Miras Koruması
Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Türkiye' deki Görev ve Perspektifleri **39**

Jörg Klinger
Die keilschriftlichen Quellen bis zum Ende der Bronzezeit aus Kleinasien
Tunç Çağı'nın Sonuna Dek Çivi Yazılı Kaynaklar **47**

Mustafa Hamdi Sayar
Die Geschichte der deutsch-türkischen Zusammenarbeit in Altertumswissenschaften
Altbewährte, aber nicht veraltete Zusammenarbeit
Eski Çağ Bilimlerinde Türk-Alman İşbirliğinin Tarihçesi
Eski Ama Eskimeyen Birliktelik **59**

Oliver Dietrich, Jens Notroff & Klaus Schmidt (†)
Göbekli Tepe
Ein exzeptioneller Fundplatz des frühesten Neolithikums auf dem Weg zum Weltkulturerbe
Göbekli Tepe
Dünya Kültür Mirasına Girme Yolunda Olağandışı Bir Erken Neolitik Buluntu Yeri **91**

Ayşe Tuba Ökse
Staudammprojekte und Archäologie
Rettungsgrabungen in der Südöstlichen Türkei
Baraj Projeleri ve Arkeoloji
Türkiye'nin Güneydoğusunda Kurtarma Kazıları **111**

Zeynep Eres, Svend Hansen, Eylem Özdoğan, Mehmet Özdoğan, Hermann Parzinger & Heiner Schwarzberg

Das Kırklareli Projekt
Ein Forschungsüberblick anlässlich des 20jährigen Jubiläums des Türkisch-Deutschen Gemeinschaftsprojekts

Kırklareli Projesi
Türk-Alman Ortak Projesinin 20. Yıl Dönümünde Araştırmalara Toplu Bakış **131**

Ünsal Yalçın, H. Gönül Yalçın, Alexander Maass & Önder İpek

Prähistorischer Kupferbergbau in Derekutuğun

Derekutuğun Tarihöncesi Bakır İşletmeleri **147**

Armağan Erkanal-Öktü & Hayat Erkanal

Neue Forschungen im vorgeschichtlichen Mittelwestanatolien
Bakla Tepe, Liman Tepe, Çeşme Bağlararası und Panaztepe

Orta Batı Anadolu'da Yeni Tarih Öncesi Araştırmaları
Bakla Tepe, Liman Tepe, Çeşme Bağlararası ve Panaztepe **185**

Sevinç Günel

Ein Zentrum mit interregionalen Beziehungen in Westanatolien in der Bronzezeit: Çine-Tepecik

Bronz Çağında Batı Anadolu'da Bölgelerarası Bağlantıları Gösteren Bir Merkez: Çine-Tepecik **205**

Andreas Schachner

Boğazköy-Hattuša: Rückblick und Perspektiven

Boğazköy-Hattuša: Geçmişe Bir Bakış ve Perspektifler **217**

Rainer M. Czichon

10 Jahre Forschungen am Oymaağaç Höyük (Nerik)

Oymaağaç Höyük (Nerik) Kazıları'nda 10 Yıl **231**

Engelbert Winter

Die Forschungsstelle Asia Minor in Kommagene und Doliche (1938–2014)

Küçük Asya Araştırmaları Birimi'nin Kommagene ve Doliche'de Çalışmaları (1938-2014) **247**

Zeynep Kızıltan & Sait Başaran

Marmaray U-Bahnprojekte und die Rettungsgrabungen in Yenikapı

Marmaray Metro Projeleri ve Yenikapı Arkeolojik Kurtarma Kazıları **263**

Felix Pirson

Stadt und Umland von Pergamon
Stand der Forschung und Perspektiven

Pergamon Kenti ve Çevresi
Araştırmaların Son Durumu ve Yeni Ufuklar **289**

Christof Berns

Forschungen in Milet: Rückblick und Perspektive

Milet Araştırmaları: Geçmişe Bir Bakış ve Yeni Perspektifler **311**

Helga Bumke
Aktuelle Forschungen in Didyma
Didyma'da Güncel Araştırmalar **325**

Musa Kadıoğlu, Canan Özbil, Michael Kerschner & Hans Mommsen
Teos im Licht der neuen Forschungen
Yeni Araştırmalar Işığında Teos **345**

Nurettin Arslan & Klaus Rheidt
Zwischen Persern und Griechen
Assos als Festungs- und Philosophenstadt
Persler ve Hellenler Arasında
Filozoflar Kenti Assos **367**

Christof Schuler & Klaus Zimmermann
Epigraphische Forschung in der Türkei
Das Beispiel der antiken Stadt Patara in Lykien
Türkiye'de Epigrafik Araştırmalar
Lykia'daki Antik Patara Kenti Örneği **387**

Autoren
Yazarlar **399**

Mustafa H. Sayar

Die Geschichte der deutsch-türkischen Zusammenarbeit in Altertumswissenschaften

Altbewährte, aber nicht veraltete Zusammenarbeit

Eski Çağ Bilimlerinde Türk-Alman İşbirliğinin Tarihçesi

Eski Ama Eskimeyen Birliktelik

Die altertumskundliche Erforschung Kleinasiens und Istanbuls begann schon im 14. Jahrhundert und dauert dank zahlreicher Reisenden und Forschungsdelegationen, die nicht nur Ruinen und Denkmäler, sondern auch Inschriften und Münzen aufnahmen und anthropologische Untersuchungen durchführten, bis heute fort. Unter den zahlreichen Forschern, die im 19. Jahrhundert ins Osmanische Reich kamen, waren auch etliche deutsche Altertumswissenschaftler und Orientalisten. (Zur Forschungsgeschichte Kleinasiens s. Marek 2010: 39-72). Darüber hinaus trugen deutsche Forscher vor fast genau 100 Jahren zur Gründung der altertumswissenschaftlichen Studienfächer in der Türkei erheblich bei[1].

Die ersten altertumskundlichen Forschungen und Institutionen im Osmanischen Reich

Altertumswissenschaftliche Forschungen in Anatolien bis zum Beginn des ersten Weltkrieges

Die Aufnahme der griechischen und lateinischen Inschriften begann im 15. Jahrhundert mit dem Kaufmann Ciriaco di Pizzicoli, der 1391 in Ancona geboren wurde. Er wurde als Cyriacus von Ancona bekannt. Er lernte ab 1425 Altgriechisch und kam mit einer venezianischen Handelsdelegation mehrmals in das Gebiet um das Marmara-Meer, nach Konstantinopel und nach Westkleinasien. Seine sorgfältig aufgenommenen Kopien bilden für Epigraphiker eine unerschöpfliche Quelle, die auch seit Jahrhunderten verlorengegangene Inschriftentexte beinhaltet. Unter seinen Zeichnungen befand sich auch eine Dokumentation der Ruinen von Pergamon (Bodnar & Mitchell 1976; Colin 1981; Bodnar & Foss 2003; Mastrogianni 2014).

Während einer Gesandschaftsreise des späteren Kaisers Ferdinand I. an den Suleiman dem Gesetzgeber entdeckten der Flame Giselin van Busbeck und der

Anadolu Eski Çağ Tarihi araştırmalarının tarihçesi 14. yüzyıla kadar geri gitmektedir. Günümüzde de artarak sürdürülen bu çalışmalar kapsamında çok sayıda seyyah ve araştırma heyeti, sadece harabeleri ve anıtları değil, aynı zamanda yazıtları ve sikkeleri de belgelemişler ve bir yandan da antropolojik araştırmalar yapmışlardır. Özellikle 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Avrupalı Eski Çağ bilim insanları arasında çok sayıda Alman Eski Çağ tarihçisi, filolog ve Doğu Kültürleri uzmanı da bulunmaktadır (Anadolu Eski Çağ çalışmalarının tarihi hakkında bkz. Marek 2010: 39-72). Alman Eski Çağ tarihçilerinin bu faaliyetler çerçevesinde, yüzyıl önce Türkiye üniversitelerinde Eski Çağ Bilimleri'nin kurulmasına yaptıkları katkılar da önemlidir[1].

Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Eski Çağ Bilimleri Araştırmaları ve Eski Çağ Tarihi Alanında Faaliyet Gösteren Bilim Kurumları

Anadolu'da I. Dünya Savaşı'na Kadar Yapılan Eski Çağ Bilimi Araştırmaları

Eski Çağ Dönemi Grek ve Latin yazıtlarının kopyalarının yapılarak belgelenmelerine, 1391 yılında Ancona'da doğmuş bir tüccar olan Ciriaco di Pizzicoli tarafından 15. yüzyılda başlanmıştı. Daha sonra Ancona'lı Kyriakos olarak tanınan seyyah, 1425'ten itibaren Grekçe öğrenerek bir Venedik ticaret heyetiyle birkaç kez Batı Anadolu'ya, Marmara Bölgesi'ne ve İstanbul'a gelmiş, bu gezileri sırasında gördüğü çok sayıda yazıtı kopyalamıştır. Büyük bir özenle yaptığı yazıt kopyaları, sonraki yüzyıllarda bu bölgelerde yazıtlar üzerinde çalışanlar için artık kaybolmuş olan bu yazıtlar hakkında bilgi edinilebilmesi açısından çok güvenilir bir kaynak niteliği taşımaktadır. Çizimleri ve seyahat izlenimleri arasında Kyzikos ve Pergamon örenlerine ilişkin çizimler de bulunmaktadır (Bodnar & Mitchell 1976; Colin 1981; Bodnar & Foss 2003; Mastrogianni 2014).

Bischof von Erlau, Antonius Verantius, im Jahr 1555 in Ancyra (=Ankara) an den Wänden eines Tempels eine lange, in Griechisch und Latein verfasste Inschrift. Es handelte sich bei dieser Inschrift um die Abschrift des Tätigkeitsberichts von Octavianus Augustus, welcher als *index rerum gestarum* bekannt war. Die fehlende Textteile dieser als *Res gestae divi Augusti* bezeichneten Inschrift konnten durch neu entdeckte Fragmente aus Apollonia in Pisidien im Jahr 1821 und aus Antiocheia in Pisidien in den Jahren 1914 und 1924 ergänzt werden. Diese Inschrift wurde im 19. Jh. von dem deutschen Juristen und Althistoriker Theodor Mommsen als *regina inscriptionum* = Königin der Inschriften bezeichnet (Weber 1985).

Nach diesem wichtigen Fund in Kleinasien erfolgte die erste Edition der griechischen Inschriften Kleinasiens in Form eines Corpus durch die Preußische Akademie der Wissenschaften in Berlin erst im Jahr 1843, im zweiten Band des CIG durch August Böckh (1785-1867) und 1845 durch seinen Nachfolger Johannes Franz (1804-1851) in Faszikeln des dritten Bandes (Hallof 1993: 31-47).

Der 1803 in Kerpen geborene Philippe Anton Dethier kam 1847 als Direktor des österreichischen St. Georg-Kollegs nach Istanbul (Eyice 1960; Gerçek 1999: 90-105; Eldem 2014). Kurz nach seiner Bestellung nach Istanbul begann Dethier, die Altertümer von Byzantion und Konstantinopel zu untersuchen. 1856 nahm er die Inschriften auf der Schlangensäule auf. Er veröffentlichte mehrere Aufsätze über die Inschriften Byzantions. 1864 publizierte er in Wien gemeinsam mit dem Orientalisten Andreas David Mordtmann die Monographie über die Epigraphik von Byzantion und Konstantinopel (Dethier & Mordtmann 1864). 1872 bestellte ihn der Großwesir Ahmed Vefik Paşa als Direktor der in der Hagia Eirene-Kirche aufgestellten Sammlungen (s. Cezar 1995: 233; Eldem 2010: 169; Shaw 2011: 428). Damit wurde er der oberste Chef der Altertümer im Osmanischen Reich. Er hat zahlreiche Objekte von lokalen Sammlern gekauft, um die Sammlung zu bereichern. Im Zuge seiner Tätigkeit wurde die Sammlung der Hagia Eirene-Kirche sehr umfangreich, deshalb hat die Osmanische Regierung Tschinili Kiosk als neuen Ausstellungsort für Altertümer zur Verfügung gestellt. (Eyice 1960: 47).

Erst 1880 konnten alle Objekte aus der Hagia Eirene-Kirche in den Tschinili Kiosk verlegt werden, und am 16. August desselben Jahres wurde dieselbe Kirche mit einer feierlichen Zeremonie als Museum eröffnet (Cezar 1995: 241).

1873 schrieb Dethier im Rahmen der Weltausstellung in Wien eine Monographie über die Altertümer von Bosporus und Konstantinopel (Dethier 1873). Als Direktor des Osmanischen Museums reiste er 1874 nach

I. Ferdinand'ın, Kanuni Sultan Süleyman'a gönderdiği elçi heyetinin başında bulunan Flaman Giselin van Busbeck ve Erlau Piskoposu Antonius Verantius, 1555 yılında Ankara'da Hacı Bayram Camii yanında bulunan bir Eski Çağ tapınağının duvarları üzerinde Eski Çağ Grekçesi ve Latincesi ile yazılmış uzun bir yazıt metni gördüler. İlk bakışta bu metin, *index rerum gestarum* olarak bilinen ve Roma İmparatorluğu'nu kuran Octavianus Augustus'un M.S. 14 yılında, vefatından bir süre önce kaleme aldığı, icraatlarını anlattığı metnin kopyası idi. Bu metnin eksik kısımları da, Pisidia'da bulunan Apollonia'da (=Uluborlu) 1821'de ve Antiocheia'da (=Yalvaç) 1914 ve 1924 yıllarında ele geçen yazıt parçalarıyla tamamlanarak *Res gestae divi Augusti* adıyla bilim dünyasında büyük bir yankı uyandırmıştır. Daha 19. yüzyılda Alman hukukçu ve Eski Çağ tarihçisi Theodor Mommsen bu yazıtı *Regina inscriptionum* (= Yazıtların kraliçesi) olarak tanımlamıştır (Weber 1985).

Bu önemli buluntunun bilim dünyasında tanınmasından sonra ancak 1843 yılında Anadolu Eski Çağ dönemi Grekçe yazıtları, Berlin'de bulunan Prusya İlimler Akademisi tarafından yayınlanan Corpus Inscriptionum Graecum (=CIG) adlı serinin 2. cildinde ilk kez August Böckh (1785-1867) tarafından bir araya getirilmişlerdir. Aynı serinin üçüncü cildinin 1845 yılında yayınlanan fasiküllerinde Johannes Franz (1804-1851) tarafından yayınlanmaya devam etmişlerdir (Hallof 1993: 31-47).

1803 yılında Kerpen'de doğan Philipp Anton Dethier 1847 yılında, Avusturya Lisesi olarak da bilinen St. Georg okulunun müdürü olarak İstanbul'a gelmiştir (Eyice 1960: 45; Gerçek 1999: 90-105; Eldem 2014). İstanbul'a gelişinden kısa bir süre sonra şehirde görülen Byzantion ve Konstantinopel dönemlerine ait anıtları kayıt altına almaya başlamıştır. 1856 yılında Sultanahmet'te At Meydanı'nda bulunan ve Yılanlı Sütun olarak bilinen anıt üzerindeki yazıtları belgelemiştir. İstanbul'un başkent olmasından önceki Byzantion şehir devleti dönemi yazıtlarına ilişkin çok sayıda bilimsel makale yazmıştır. 1864 yılında Alman Doğu Kültürleri uzmanı Andreas David Mordtmann ile birlikte Byzantion ve Konstantinopel hakkında Viyana'da basılmış olan bir kitap yayınlamıştır (Dethier & Mordtmann 1864). Sadrazam Ahmed Vefik Paşa, 1872 yılında Dethier'i Aya İrini Kilisesi'nde bir araya getirilmiş olan eski eserlerin müdürü olarak atamıştır (bkz. Cezar 1995: 233; Eldem 2010: 169-170; Shaw 2011: 428). Bu atama sonucunda Dethier, tüm Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan eski eserlerin ilk yöneticisi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk eski eserler koleksiyonunun müdürü olmuştu. Bu koleksiyonu zenginleştirmek için çok sayıda koleksiyoner ile görüşüp onların ellerindeki eserleri satın almıştır. Böylece toplanan eserler, Aya İrini Kilisesi'ne sığmayınca Osmanlı Devleti, Çinili Köşkü bu eserlerin yeni toplanma yeri olarak tahsis etti (Eyice 1960: 47).

Abb. 1: Grab von Philippe Anton Dethier in Istanbul.
Res. 1: Philippe Anton Dethier'nin İstanbul'daki mezarı.

Athen, um die in Troia gemachten Funde zurückzubringen (Cezar 1995: 299; Gerçek 1999: 39-44; Shaw 2011: 426). Nach dieser – erfolglosen – Reise verfasste er eine Verordnung gegen die Ausfuhr von Objekten aus dem Ottomanischen Reich. Dethier starb 1881 in Istanbul und wurde dort auf dem katholischen Friedhof beigesetzt (Abb. 1).

Nach Dethiers Tod wurde der älteste Sohn des Großwesirs İbrahim Edhem Paşa, Osman Hamdi Bey (1842-1910), der neue Direktor des Museums in Istanbul (Gerçek 1999: 106). Das Museum des Osmanischen Reiches (=Müze-i Hümayun) führte unter der Leitung von Osman Hamdi Bey (Abb. 2) mehrere Grabungen in verschiedenen Gebieten durch. Während dieser Arbeiten nahm Osman Hamdi Bey mit verschiedenen Deutschen Kontakt auf, darunter auch dem Eisenbahningenieur Carl Humann und dem Assyriologen Hermann Vollrath Hilprecht (1859-1925). Hilprecht nahm an Ausgrabungen der Universität Pennsylvania bei Nippur teil und ordnete die in Istanbul aufbewahrten Keilschrifttafeln im Keilschriftenarchiv des Museums bis 1910 ein (Eldem 2010: 273-275).

Osman Hamdi Bey blieb bis zu einem Tod am 24 Februar 1910 als Direktor des Museums in Istanbul. Kurz Ancak 1880 yılında eserler Aya İrini'den Çinili Köşk'e aktarılabildi ve aynı yılın 16 Ağustos günü burası müze olarak bir törenle açıldı (Cezar 1995: 241).

Dethier 1873 yılında Viyana'da yapılan Dünya Fuarı kapsamında Boğaz ve İstanbul'un eski eserleri hakkında bir monografi yazdı (Dethier 1873). Osmanlı Devleti'nin başkentinde, toplanmış olan eski eserlerin yöneticisi olarak, 1874 yılında, Heinrich Schliemann tarafından Troia'dan götürülmüş buluntuları (Shaw 2011: 426) geri getirmek için görüşmelerde bulunmak üzere Atina'ya gitti (Cezar 1995: 299; Gerçek 1999: 39-44; Shaw 2011: 426). Herhangi bir başarı sağlayamadığı bu geziden dönüşte Dethier, eski eserlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları dışına çıkarılmasına karşı yazılı bir düzenlemeyi kaleme almıştır. 1881 yılı Mart ayında İstanbul'da ölen Dethier, Feriköy Katolik Mezarlığı'na defnedilmiştir (Res. 1).

Dethier'in ölümünden sonra, Osmanlı İmparatorluğu önce Berlin'den arkeolog Millhofer'i müze müdürü olarak atamak istedi. Ancak Millhofer'in atanmasında Osmanlı Devleti'yle anlaşma sağlanamayınca Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'nın büyük oğlu Osman Hamdi Bey (1842-1910) müze müdürü olarak atandı. Osman Hamdi Bey (Res. 2) zamanında, müze müdürlüğü Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde kazılar yaptı. Bu arada Anadolu'da çalışmalar yapan Alman kazı heyetleriyle de temasları oldu. Özellikle Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çalışan demiryolu mühendisi Carl Humann ile yakın dostluğu bulunan Osman Hamdi Bey, Nippur'daki kazılara katılan Assyriolog Hermann Vollrath Hilprecht'in (1859-1925) İstanbul Müzesi çivi yazılı tabletlerini 1910 yılına kadar düzenlemesini sağladı (Eldem 2010: 273-275).

Osman Hamdi Bey, müze müdürlüğünü vefat ettiği 24 Şubat 1910 tarihine kadar sürdürdü. Vefatından hemen sonra, yerine kardeşi Halil Edhem Bey (1861-1938) atandı (Eldem 2010: 255-260). Berlin, Viyana ve Bern'de eğitim gören ve 1938'e kadar müze müdürlüğü ve müzeler genel müdürlüğü yapan Halil Edhem Bey zamanında, müzenin ek binalarının yapımı tamamlandı ve Anadolu'da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür politikasına uygun çalışmalar yaparak müze koleksiyonlarının zenginleşmesinin yanı sıra Anadolu'da yeni müzeler açılmasının alt yapısı oluşturulmaya başlandı.

Almanya'dan gelerek Osmanlı İmparatorluğu'nda araştırma yapan ilk tarihçi ve Doğu Kültürleri uzmanlarından biri de Andreas David Mordtmann (1811-1879) idi (Res. 3) (Höhner 1968; Höhner & Päffgen 1981; Neumann 2014). 1845'te Doğu Bilimleri alanında İstaşri'nin Ülkeler Kitabı başlıklı eserinin Arapçadan tercümesiyle, Kiel Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde doktorasını tamamlayan Mordtmann, aynı yıl İstanbul'a yollanarak İspanya Elçiliği'nin diplomatik

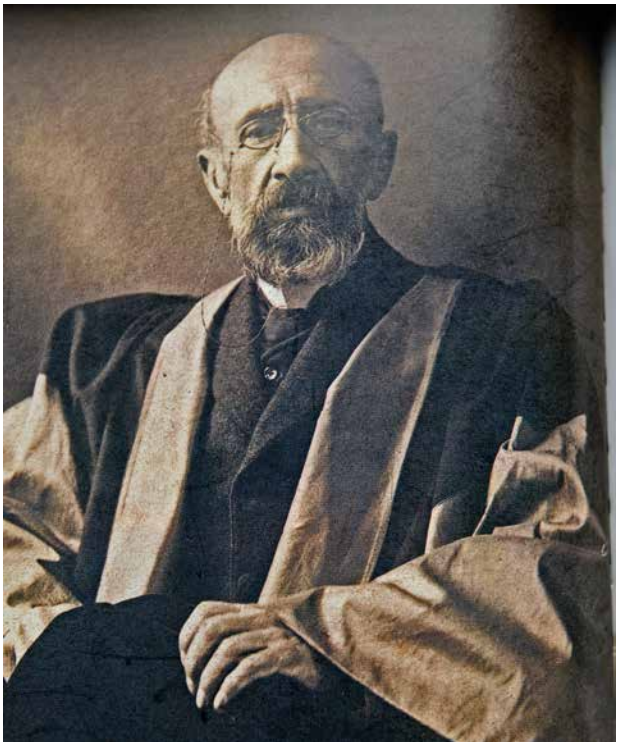

Abb. 2: Osman Hamdi Bey.

nach seinem Tod wurde sein Bruder Halil Edhem Bey (1861-1938) als Direktor bestellt (Eldem 2010: 255-260). Halil Edhem studierte in Berlin, Wien und Bern. Er war bis 1938 Direktor des Museums in Istanbul und der Generaldirektor der Museen und Altertümer. Während seiner Amtszeit sind die Gebäude des Museums fertiggestellt und in Anatolien wurden in einigen Provinzen der neugegründeten Türkischen Republik neue Museen nach der neuen Kulturpolitik des Staates eröffnet.

Einer der frühesten Forscher aus Deutschland war der Hamburger Orientalist Andreas David Mordtmann (1811–1879) (Abb. 3) (Höhner 1968; Höhner & Päffgen 1981; Neumann 2014). Er promovierte 1845 mit der Übersetzung des *„Buch der Länder"* von Istachri (Istaḫrī) aus dem Arabischen an der Philosophischen Fakultät der Universität Kiel. Mordtmann kam im selben Jahr, kurz nach Abschluss seiner Dissertation als Kanzlist der spanischen Gesandtschaft nach Istanbul und vertrat dort die Interessen der Hansestädte Hamburg, Bremen und Lübeck. 1847 stieg er zum Geschäftsführer, 1851 zum Geschäftsträger der Hansestädte bei der Hohen Pforte auf. Als sein Amt 1859 durch die Schließung der hanseatischen Vertretungen erlosch, blieb er im Land und trat 1860 als Richter beim neu gegründeten Handelsgericht in den osmanischen Staatsdienst ein und übte dieses Amt bis 1871 aus. Mordtmann sammelte nebenbei Handschriften und Münzen, schrieb aber auch in der Augsburger Allgemeinen Zeitung über die politischen und sozialen Ereignisse in Istanbul und im Osmanischen Reich (Eyice 1994a). Er publizierte – wie bereits erwähnt kadrosu altında Alman serbest ticaret şehirleri olan Hamburg, Bremen ve Lübeck'in temsilciliğini yapmaya başladı. 1847'de ticaret müsteşarı kademesine yükseltilen Mordtmann, 1851'de Alman serbest ticaret şehirlerinin Osmanlı Hükümeti nezdindeki maslahatgüzarı olarak görev yapmaya başladı. 1859'da serbest ticaret şehirlerinin Osmanlı Hükümeti nezdindeki temsilciliğinin kapatılması üzerine bu görevi sona erince İstanbul'da kalmaya devam etti ve yeni kurulan ticaret mahkemesinde 1860 yılında hakim olarak görev yapmaya başlayarak, Osmanlı Devleti'nin hizmetine girdi. 1871 yılına kadar sürdürdüğü bu görevi sırasında, İstanbul'un ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerindeki siyasi ve sosyal hayata ilişkin gözlemlerini Augusburg Gazetesinde (=Augusburger Allgemeine Zeitung) yayınlamıştır (Eyice 1994a). Bu dönemde Eski Çağ araştırmalarına ilişkin yaptığı en önemli yayın, yukarıda da bahsedildiği gibi, o sırada Avusturya Lisesi müdürü olan Philipp Anton Dethier ile birlikte İstanbul'un Eski Çağ dönemi eserlerini içeren bir monografidir (Dethier & Mordtmann 1864). 1872/73 yıllarında *Phare du Bosphore* dergisini yönetti. 1877 yılında Mekteb-i Mülkiye'de Coğrafya, Halkbilim ve İstatistik kürsülerini üstlendi (Mordtmann 1877; Okay 2012). Mordtmann'ın bilimsel ilgi alanları arasında Eski Çağ yazılı belgeleri, coğrafya, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi ve o günkü durumu yer almaktaydı. Çivi yazılı belgeleri incelerken, aynı zamanda Sasani yüzük taşlarını ya da Bizans Dönemi yazıtlarını da araştırmaktaydı. Özellikle Pehlevi sikkeleri alanında yaptığı çalışmalarla bu alandaki araştırmaların öncüsü oldu. Mordtmann'ın dağınık bir şekilde yayınlanmış olan gezi izlenimleri, yeni tarihi coğrafya gözlemleri ve bilgileriyle 1925'te toplu halde yayınlandı. 1858 yılında yayınlanan *"İstanbul'un 1453 Yılında Türkler Tarafından Kuşatılması ve Fethi"* adlı kitabı bu konu hakkında yazılmış olan özgün kaynaklara dayalı ilk yayındır. Mordtmann, Osmanlı Tarihi'nin 19. yüzyıldaki gelişmelerinin en yakın görgü tanığıdır. 1879 yılının son günü ölen Mordtmann, 1880 yılı Ocak ayında İstanbul Feriköy'deki Protestan mezarlığına defnedilmiştir (Okay 2012: 111).

Mordman'ın küçük oğlu Johannes Heinrich Mordtmann (1852-1932), hayatının ilk yıllarını İstanbul'da geçirdi (Maier 1997). Daha sonra Hamburg, Bonn ve Berlin'de Klasik Filoloji ve Eski Çağ Tarihi eğitimi gördü. 1874 yılında "Marmora Ancyrana" başlıklı doktora tezini tamamladı. 1875 yılında Dış İşleri Bakanlığı'na girdi ve 1882 yılında İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'ne tercüman olarak atandı. Büyüdüğü Osmanlı İmparatorluğu, Mordtmann için tercüman, konsolos, başkonsolos olarak Selanik, İstanbul ve İzmir'de mesleki faaliyetlerini yürüttüğü ülke haline gelmişti. Diplomatlık mesleğinin yanı sıra Eski Çağ ve Orta Çağ yazıtlarıyla da ilgilenmekteydi. Ayrıca diğer Eski Çağ ve Geç Antik Dönem buluntularını da çeşitli makaleler

– die erste Inschriftensammlung aus Istanbul im Jahre 1864 gemeinsam mit Philipp Anton Dethier (Dethier & Mordtmann 1864). 1872/73 leitete er die Zeitschrift *Phare du Bosphore*. 1877 übernahm er einen Lehrstuhl für Erd- und Völkerkunde sowie Statistik an der wiedergegründeten Hochschule für Zivilbeamte (Mekteb-i Mülkiye) in Istanbul. (Mordtmann 1877; Okay 2012). Mordtmanns wissenschaftliches Interesse galt der Epigraphik, der Geographie sowie der Geschichte und Gegenwart des Osmanischen Reiches. Er untersuchte Keilschriften ebenso wie sassanidische Gemmen oder byzantinische Inschriften. Bleibend sind seine Verdienste um die Pahlavi-Münzkunde, deren Begründer er wurde. Mordtmanns verstreut gedruckte Reiseskizzen, die 1925 gesammelt erschienen, waren reich an neuen historisch-geographischen Beobachtungen und Erkenntnissen (Babinger 1925). Seine *„Belagerung und Eroberung Constantinopels durch die Türken im Jahre 1453“* (1858) ist die erste wissenschaftliche, aus den Quellen geschöpfte Monographie zu diesem Thema. Mordtmann darf als einer der wichtigen Zeitzeugen der osmanischen Geschichte des 19. Jahrhunderts gelten. Mordtmann starb am letzten Tag des Jahres 1879 und wurde im Januar 1880 in Istanbul bei Feriköy im protestantischen Friedhof beigesetzt (Okay 2012: 111).

Sein jüngerer Sohn Johannes Heinrich Mordtmann (1852-1932) verbrachte die ersten Lebensjahre in Istanbul, studierte in Hamburg, Bonn und Berlin Klassische Philologie und Alte Geschichte (Maier 1997). 1874 schloss er seine Dissertation über die Marmora Ancyrana ab. 1875 trat Mordtmann im Auswärtigen Amt in den Staatsdienst und wurde 1882 der Deutschen Botschaft in Istanbul als Übersetzer zugeteilt. Das Osmanische Reich, in dem er geboren und aufgewachsen war, wurde Schauplatz seiner beruflichen Karriere als Dragoman, Konsul und Generalkonsul in Thessaloniki, Istanbul und Izmir. Daneben beschäftigte er sich mit den Denkmälern der Vergangenheit, u. a. mit griechischen und byzantinischen Inschriften. Mordtmann veröffentlichte zwischen 1882 und 1890 hauptsächlich griechische und lateinische Inschriften und andere Funde aus der klassischen Antike und der spätantiken Zeit. 1895 brachte er eine Monographie über das Archäologische Museum in Istanbul heraus. Ab 1910 behandelte er jedoch vorwiegend türkische Themen. Mordtmann starb 1932 in Berlin (Babinger 1932).

Die ersten althistorischen Vorlesungen im Osmanischen Reich an der Universität Istanbul (=Dar-ül-Fünun)

Die Aufnahme der ersten althistorischen Vorlesungen im Rahmen einer Studienordnung begann im Osmanischen Reich erst 1915 an der Vorgängerin der heutigen Universität Istanbul, in Dar-ül-Fünun. Während des 1. Weltkrieges bat der Erziehungsminister des

halinde yayınladı. 1895'te İstanbul Arkeoloji Müzesi'ni anlatan bir kitap yayınladı. 1910'dan itibaren daha çok Türk tarihine ilişkin konuları yayınlamaya başladı. Mordtmann 1932'de Berlin'de öldü (Babinger 1932).

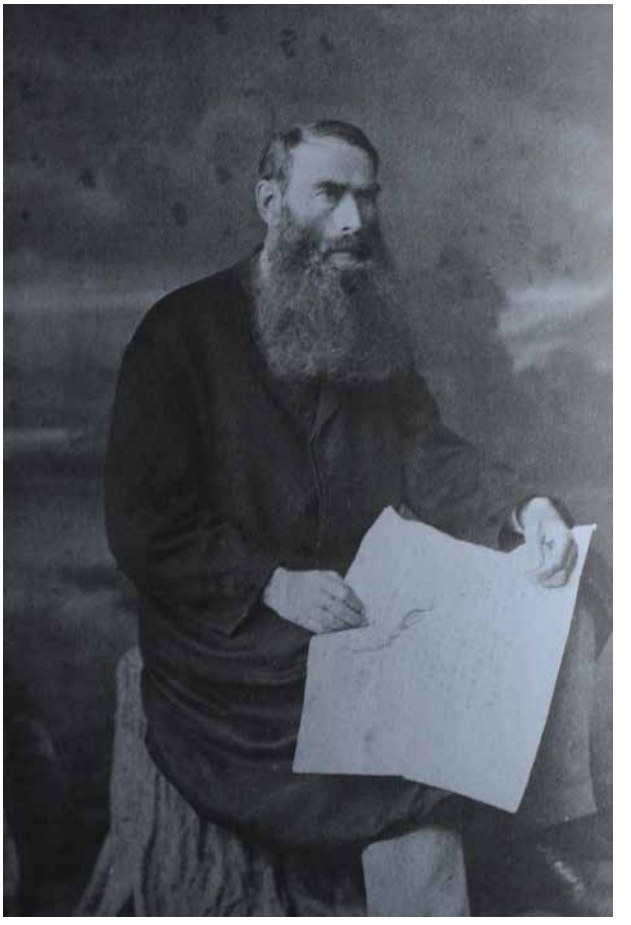

Abb. 3: Andreas David Mordtmann.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk Eski Çağ Tarihi eğitimine İstanbul Üniversitesi'nde Başlanması (=Dar-ül-Fünun)

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Eski Çağ Tarihi alanında yapılan araştırmaların yanı sıra Eski Çağ Tarihi eğitiminin 1915 yılında imparatorluğun başkentinde bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin öncülü olan Dar-ül Fünun'da başladığı görülmektedir. 1. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Maarif Nazırı Şükrü Bey, o zaman İstanbul'da görevli Alman Büyükelçisi Wangenheim'dan Alman bilim insanlarının hukuk ve edebiyat fakültelerinde görevlendirilmeleri için aracı olmasını rica etmiştir. Bu talep üzerine varılan anlaşma uyarınca Osmanlı İmparatorluğu'nun Maarif Nezareti, 1915 yılında Almanya'dan çok sayıda üniversite öğretim üyesini davet etti. Bu anlaşma

Osmanischen Reiches den damaligen deutschen Botschafter in Istanbul, Wangenheim, um seine Vermittlung, deutsche Wissenschaftler in den juristischen und philosophischen Fakultäten anzustellen. Aufgrund der vereinbarten Regelung lud das Erziehungsministerium 1915 mehrere Universitätslehrer aus Deutschland ein. In diesem Zusammenhang hielt Johannes Heinrich Mordtmann 1916 an der Philosophischen Fakultät Vorlesungen über die Methodik der Geschichte. Mit dem Ende des Krieges war er gezwungen, Istanbul und das Osmanische Reich zu verlassen. Über Schaffhausen, Innsbruck (wo er vorübergehend lehrte) und Würzburg kam er im Jahr 1920 nach Berlin, wo er am 4. Juli 1932 starb.

Gleichzeitig mit Mordtmann begann auch Carl Ferdinand Friedrich Lehmann-Haupt (Lorenz 1985) in Istanbul althistorische Vorlesungen zu halten. Lehmann-Haupt studierte in Heidelberg, Leipzig, Göttingen und Berlin Jura und Orientalistik. Zwischen 1915 und 1917 lehrte er an der Philosophischen Fakultät Einführung in die Griechische und Römische Geschichte und die Geschichte der orientalischen Völker.

Der vorderasiatische Archäologe Eckhard Unger kam 1911 nach Istanbul und leitete die altorientalische Sammlung des Archäologischen Museums bis 1918. Zwischen 1915 und 1918 hat Unger neben seiner Tätigkeit als Kustos im Museum auch an der Universität Istanbul (damals Dar-ül-Fünun) über Antike Münzkunde und Historische Hilfswissenschaften gelesen. Unger ging nach dem 1. Weltkrieg nach Deutschland zurück und kam nach seiner Habilitation in Berlin 1924 nochmals nach Istanbul, um die altorientalische Abteilung des Archäologischen Museums bis 1925 zu leiten. Unger ging wieder nach Berlin, und nach seiner Ernennung als Professor für Vorderasiatische Archäologie in Berlin kam er ein weiteres Mal nach Istanbul zurück und führte von 1932 bis 1935 die altorientalische Abteilung des Archäologischen Museums. Er starb 1966 in Deutschland während einer Vortragsreise.

Die ersten Arbeiten der Deutschen Wissenschaftler auf den antiken Ruinenstätten Kleinasiens

Pergamon wurde 1864/1865 von dem deutschen Eisenbahningenieur Carl Humann (1839-1896) zum ersten Mal besucht, als er für Straßenbauarbeiten topographische Aufnahmen durchführte. 1869 kam Humann wieder nach Pergamon und begann 1871 gemeinsam mit Ernst Curtius mit den ersten systematischen Forschungen (Schulte 1971: 23; Eldem 2010: 280-282).

1869 gründete der deutsche Archäologe Alexander Conze (1831–1914) das Archäologische Institut an der

kapsamında Johannes Heinrich Mordtmann, 1916 yılında Edebiyat Fakültesinde Tarih Araştırma Yöntemleri üzerine dersler verdi. 1. Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte İstanbul'u ve Osmanlı İmparatorluğu'nu terketmek zorunda kalan Mordtmann, daha sonra Würzburg üzerinden Berlin'e ulaştı ve 4 Temmuz 1932'de öldü.

Mordtmann ile aynı zamanda Carl Ferdinand Friedrich Lehmann-Haupt (Lorenz 1985) İstanbul'da Eski Çağ Tarihi dersleri vermeye başladı. Lehmann-Haupt Heidelberg'te, Leipzig'te, Göttingen ve Berlin'de Hukuk ve Doğu Kültürleri eğitimi almıştı. 1915 ve 1917 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Grek ve Roma Tarihine Giriş ile Doğu Halkları Tarihine Giriş dersleri verdi.

Ön Asya arkeoloğu Eckhard Unger 1911 yılında İstanbul'a geldi ve Arkeoloji Müzesi'nin Eski Şark Eserleri Bölümünü 1918 yılına kadar yönetti. 1915 ile 1918 arasında Dar-ül Fünun'da Eski Çağ Sikkeleri ve Tarihe Yardımcı Bilim Alanları adlarında dersler verdi. 1. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra Almanya'ya geri dönen Unger, 1924 yılında Berlin'de doçent olduktan sonra İstanbul'a tekrar gelip 1925 yılına kadar Eski Şark Eserleri Müzesi'ni yönetti. 1925 yılında Almanya'ya dönen Unger, Ön Asya Arkeolojisi Profesörü olduktan sonra 1932 yılında tekrar İstanbul'a geldi ve Arkeoloji Müzesi'nin Eski Şark Bölümü'nü 1935 yılına kadar yönetti. Unger 1966 yılında Almanya'da bir konferans gezisi yaparken vefat etti.

Anadolu'daki Eski Çağ Şehirlerinin Kalıntıları Üzerinde Alman Bilim İnsanları Tarafından Yapılan İlk Çalışmalar

Bergama'yı 1864/1865 yıllarında Alman demiryolu mühendisi Carl Humann (1839-1896) yeni bir yol yapımı için Batı Anadolu'da bulunduğu sırada ilk kez ziyaret etmişti. 1869 yılında Humann tekrar Bergama'ya geldi ve 1871 yılında Ernst Curtius ile birlikte ilk sistematik araştırmalara başladı (Schulte 1971: 23; Eldem 2010: 280-282).

Aynı yıl Alman arkeolog Alexander Conze (1831-1914) Viyana Üniversitesi'nde Klasik Arkeoloji Bölümü'nü kurdu ve 1873 ile 1875 yılları arasında Samothrake (= Semadirek) Adası'nda kazı çalışmaları yaptı (Borbein 1988; Eldem 2010: 141-142; Szemethy 2011: 341-343). Samothrake'de büyük tanrılar tapınağında yaptığı kazılarda bulduğu bazı heykel ve kabartmaları Viyana'ya taşıdı (Conze 1875). Conze, 1877 yılında Viyana'dan tekrar Berlin'e döndü ve heykel bölümünün yönetimini üstlendi.

Carl Humann 6 Ağustos 1878'de Maarif Nazırı Münif Bey'den Bergama için kazı izni almayı başarmış ve 9.

Universität Wien (Borbein 1988; Eldem 2010: 141-142; Szemethy 2011: 341-343). Conze führte zwischen 1873 und 1875 auf der Insel Samothrake Grabungen durch und transportierte einige Skulpturen und Architekturteile nach Wien (Conze 1875). 1877 ging er als Direktor der Skulpturensammlung nach Berlin.

Carl Humann erhielt am 6. August 1878 die Grabungsgenehmigung für Pergamon vom türkischen Unterrichtsminister Münif Bey und begann am 9. September desselben Jahres mit den Ausgrabungen. Die im Zuge der Ausgrabungen neugefundenen Inschriften wurden von Gerhard Lolling bis Weihnachten 1878 aufgenommen. Humann leitete die Grabungen auf dem Burgberg von Pergamon mit Unterbrechungen bis 1886 und erfüllte den Auftrag von Conze fast vollständig (Kästner 2011: 37 f.).

Zwischen 1900 und 1913 wurden die Grabungen in Pergamon von dem Architekten und Bauforscher Wilhelm Dörpfeld (1853-1940) durchgeführt. Sie wurden während des Ersten Weltkrieges unterbrochen und erst 1927 unter der Leitung von Theodor Wiegand (1864-1936) wieder aufgenommen. Die Grabungen brachten u. a. reiche epigraphische Funde zutage, die in den Bänden der Reihe *„Altertümer von Pergamon"* veröffentlicht wurden (Altertümer v. Pergamon VIII 1, 1890; 2, 1895).

Fast zur gleichen Zeit mit den Grabungen von Pergamon begann 1873 die von Heinrich Schliemann (1822-1890) durchgeführte Grabung von Troia auf dem von dem Engländer Frank Calvert (1828-1908) entdeckten Hügel Hisarlık (Esin 1993; Cezar 1995: 299; Samida 2012). Im Jahre 1882 übernahm der Architekt Wilhelm Dörpfeld die Grabungen auf dem Hisarlık Hügel.

1906 begann der Assyrologe Hugo Winckler (1863-1913) mit Ausgrabungen in Boğazköy in Mittelanatolien, um die hethitische Hauptstadt Hattuša zu lokalisieren und freizulegen. Winckler setzte die Grabungen gemeinsam mit Theodor Makridi (1872-1940) aus dem Museum Istanbul bis 1912 fort (Eldem 2010: 366). Die Arbeiten in Boğazköy wurden wegen des ersten Weltkriegs unterbrochen. Sie wurden erst 1931 von Kurt Bittel (1907-1991) wieder aufgenommen. Bis heute andauernde Grabungen in Boğazköy haben neben den wichtigen Stadtbauten auch tausende Keilschrifttexte zutage gefördert. Bittel war zwischen 1938 und 1944, und dann nach dem 2. Weltkrieg zwischen 1954 und 1960 Direktor der Abteilung Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts.

Carl Humann arbeitete mit einem weiteren deutschen Altertumswissenschaftler in der Osttürkei auf dem Nemrud Dağ, Otto Puchstein (1856-1911), der von 1875 bis 1879 an der Universität Straßburg Klassische Archäologie, Klassische Philologie und Vorderasiatische Archäologie studierte und dort 1880 bei Adolf Eylülde kazı çalışmalarına başlamıştı. Kazılar sırasında bulunmuş olan yazıtlar, Gerhard Lolling tarafından 1878 yılı sonlarına kadar kopyalandı. Humann, Bergama akropol tepesinde aralıklarla 1886 yılına kadar kazı çalışmalarını sürdürdü. Böylece Conze'nin isteğini neredeyse eksiksiz yerine getirme imkanı buldu (Kästner 2011: 37 vd.).

1900 ve 1913 yılları arasında Bergama Kazıları Mimar ve Mimarlık Tarihçisi Wilhelm Dörpfeld (1853-1940) tarafından sürdürüldü. Bergama Kazıları, 1. Dünya Savaşı sırasında kesintiye uğradı ve 1927 yılında Theodor Wiegand (1864-1936) tarafından yeniden başlatıldı. Kazılar çok sayıda yazıtın gün ışığına çıkmasını sağladı ve bunlar *"Altertümer von Pergamon"* başlıklı dizide yayınlandı (Bu yazıtlar hakkında bkz. Altertümer v. Pergamon VIII 1, 1890; 2, 1895).

Bergama Kazıları ile aynı zamanda Heinrich Schliemann (1822-1890), İngiliz Frank Calvert (1828-1908) tarafından bulunmuş olan Çanakkale'nin Hisarlık tepesinde, 1873 yılında kazılar yapmaya başladı (Esin 1993; Cezar 1995: 299; Samida 2012). 1882 yılında mimar Wilhelm Dörpfeld, Hisarlık Tepesi'nde kazı çalışmalarına devam etti.

1906 yılında Assyriolog Hugo Winckler (1863-1913) Çorum yakınlarındaki Boğazköy'de Hitit başkenti Hattuşa'nın yerini tam olarak belirlemek ve ortaya çıkarmak için kazılara başladı. 1912 yılına kadar devam eden kazılarda Winckler'e İstanbul Müzesi arkeologlarından Theodor Makridi (1872-1940) eşlik etmişti (Eldem 2010: 366). 1. Dünya Savaşı nedeniyle kesintiye uğrayan kazılara, 1931 yılında Kurt Bittel (1907-1991) yönetiminde yeniden başlanmıştır. Günümüzde halen devam eden Hattuşa kazılarında bu önemli başkentin yapılarının yanı sıra binlerce çivi yazıtlı metin gün yüzüne çıkarılmıştır. Bittel 1938 ile 1944 ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra 1954 ile 1960 yılları arasında Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi'nin müdürlüğünü yapmıştı.

Carl Humann, Anadolu'nun doğusunda Otto Puchstein (1856-1911) ile çalışmaya başladı. Puchstein 1875 ile 1879 yılları arasında Strasburg Üniversitesi'nde Klasik Arkeoloji, Klasik Filoloji ve Ön Asya Arkeolojisi eğitimi görmüştü. Puchstein 1880 yılında Adolf Michaelis danışmanlığında doktorasını yaptı, 1881 ile 1883 yılları arasında Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün gezi bursunu aldı ve bu gezi sırasında Nemrud Dağı'nda çalıştı.

19. yüzyılın sonlarında diğer Alman kazıları Batı Anadolu'ya odaklanmışlardı. Bu kazılardan biri Menderes Magnesia'sında Carl Humann tarafından 1891 ve 1893'te Artemis Leukophryene Tapınağı'nda, Agora'da ve Tiyatro'da yapılan kazılardır (Schulte 1971: 317). Bu kazılar sırasında bulunmuş olan yazıtların corpusu

Michaelis promovierte. Puchstein erhielt 1881 bis 1883 ein Reisestipendium des Deutschen Archäologischen Instituts, in dessen Rahmen er am Nemrut Dağ arbeitete.

Weitere deutsche Ausgrabungen in Kleinasien konzentrierten sich gegen Ende des 19. Jahrhunderts auf Ionien. Eine dieser Grabungen war Magnesia am Mäandrum, wo Carl Humann zwischen 1891 und 1893 im Artemis-Leukophryene-Tempel, in der Agora und im Theater ausgrub (Schulte 1971: 317). Die Inschriften, die im Zuge dieser Grabungen ans Tageslicht kamen, wurden von O. Kern im Jahr 1900 veröffentlicht (Kern 1900).

1895 nahm Humann die Grabungstätigkeit in Priene auf (Schulte 1971: 338-353). Nach seinem Tod im Jahre 1896 übernahm Theodor Wiegand diese Grabung. Wiegand arbeitete in Priene bis 1899. Die Inschriften von Priene wurden 1906 von Friedrich Hiller von Gaertringen publiziert.

Theodor Wiegand wechselte nach Milet, wo er von 1899 bis 1913 Grabungen durchführte. Nach einer kurzen Kampagne unter Carl Weickert im Jahre 1938 wurden die Grabungen in Milet bis 1955 eingestellt. Zwischen 1905 und 1913 grub Wiegand gemeinsam mit dem Architekten Hubert Knackfuß in Didyma den Apollontempel aus.

Alexander Conzes Nachfolger in Wien war ein weiterer deutscher klassischer Archäologe, Otto Benndorf (1838-1907), der die von Conze gegründete Klassische Archäologie an der Universität Wien 1877 übernahm. Benndorf bereiste 1881 Lykien und Karien, 1882 wiederum Lykien, diese Reisen wurden zum Teil von Graf Karl Lanckoroński finanziert. Die Wiederentdeckung des Heroons von Gölbaşı-Trysa in Lykien, das 1841 von dem Gymnasiallehrer Julius August Schönborn aus Posen gefunden worden war sowie der Transport des Heroons nach Wien in den Jahren 1882/83 durch Benndorf und seine Begleiter gilt als eine der spektakulärsten Aktionen der damals in Wien tätigen Archäologen und Bauforscher (Szemethy 2005).

Es war auch Otto Benndorfs Verdienst, dass die österreichische Altertumsforschung die 1895 begonnenen Grabungen in Ephesos, wo vorher die Engländer J. T. Wood und D. G. Hogarth gegraben hatten, als zweites großes Kleinasienprojekt übernehmen konnte (Wiplinger & Wlach 1995; Szemethy 2011: 350).

1890 übernahm die Österreichische Akademie der Wissenschaften in Wien die Bearbeitung der Inschriften Kleinasiens. Dafür wurde mit einem Beschluss der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien am 12. März 1890 auf Veranlassung einer Stiftung eine eigene *Kommission für die archäologische Erforschung Kleinasiens* gegründet (Dobesch 1993: 9-30). Mit der Otto Kern tarafından 1900 yılında bir kitap halinde yayınlandı (Kern 1900).

1895 yılında Carl Humann, Priene'de kazıya başlamıştır (Schulte 1971: 338-353). 1896 yılında Humann'ın ölümüne kadar devam eden kazılar, Theodor Wiegand yönetiminde sürdürüldü. Wiegand 1899'a kadar Priene'de çalıştı. Priene kazılarında bulunan yazıtlar 1906 yılında Friedrich Hiller von Gaertringen tarafından yayınlandılar.

Theodor Wiegand 1899 yılında Milet Kazıları'na başladı ve bu kazıları 1913'e kadar sürdürdü. Carl Weickert'in 1. Dünya Savaşı sonrasında kısa bir süre yönettiği kazılar 1938 yılında durduruldu. Milet Kazıları'na ancak 1955 yılında İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden başlanabildi. 1905 ve 1913 yılları arasında Wiegand Didyma'da Apollon Tapınağı'nı Hubert Knackfuß ile birlikte kazmaya başladı.

Alexander Conze'nin 1877 yılında Viyana'dan ayrılmasından sonra yerine bir diğer klasik arkeolog olan Alman Otto Benndorf (1838-1907) geldi. Benndorf 1881'de Lykia ve Karia Bölgeleri'nde inceleme gezileri yaptı. 1882 yılında Lykia Bölgesi'ni bir kez daha gezerek inceledi. Kısmen Kont Karl Lanckoroński tarafından desteklenen bu araştırma gezileri sırasında, 1841 yılında, Julius August Schönborn tarafından bulunmuş olan Gölbaşı-Trysa Heroon'unu bir kez daha buldu. 1882 ve 1883 yıllarında, bu önemli anıtın M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen kabartmalı bloklarının Viyana'ya taşınması, o dönemde Viyana'da çalışan arkeologlar ve mimarlık tarihçilerinin en dikkat çekici faaliyetiydi (Szemethy 2005).

Otto Benndorf'un diğer bir başarısı da, daha önce İngiliz J. T. Wood ve D. G. Hogarth tarafından kazılan Efes'in 1895 yılından başlayarak Viyana Üniversitesi'nin ikinci büyük Anadolu projesi olarak üstlenmesiydi (Wiplinger & Wlach 1995; Szemethy 2011: 350).

1890 yılında Viyana'daki Avusturya İlimler Akademisi, Anadolu yazıtlarının yayınlanması görevini üstlendi. Avusturya İlimler Akademisi 12 Mart 1890'da aldığı bir karar ile Anadolu Arkeolojisi'nin araştırılması için bir komisyon kurdu (Dobesch 1993: 9-30). Bu komisyonun kurulmasıyla birlikte Anadolu yazıtlarının yayınlanması için *Tituli Asiae Minoris* (=TAM) yayın serisi oluşturuldu. Bu serinin ilk cildi Likya Bölgesi'nin yerli Likya dilindeki yazıtlarını içermekteydi. Diğer TAM ciltleri M.S. 6. yüzyıla kadar tarihlenen Eski Çağ Grekçe ve Latince yazıt metinlerini içermekteydi. Anadolu Araştırmaları Komisyonu'nun görevi, yayınlanmış yazıtları buluntu yerlerine göre bir araya getirip arşivlemek ve bu yazıtların buluntu yerlerine araştırma gezileri düzenleyerek yeni yazıtlar bulmaktı. Her iki çalışma Anadolu'nun tüm Eski Çağ ve Orta Çağ Grekçesi, Latincesi ve Anadolu yerel dillerinde

Gründung dieser Kommission war die Veröffentlichung der kleinasiatischen Inschriften in der neugegründeten Reihe *Tituli Asiae Minoris* vorgesehen. Der erste Band dieser Reihe umfasste die epichorischen Inschriften Lykiens. Die weiteren Bände beinhalten das Material bis ins 6. nachchristliche Jahrhundert. Die Inschriften, verbunden mit topographischen Forschungen standen im Zentrum der Arbeit der Kleinasiatischen Kommission. Ihre unmittelbaren Aufgaben waren, das bereits bekannte epigraphische Material zu sammeln und durch Forschungsreisen zu vermehren; beides aber diente zugleich dem Ziel der Herausgabe aller in griechischer, lateinischer oder epichorischer Sprache verfasster Inschriften, die in die Epochen vor der Eroberung Konstantinopels durch die Osmanen im Jahre 1453 fallen (Szemethy 2011: 347-350).

Wie gut die Kontakte zu den *Inscriptiones Graecae* waren, zeigt sich darin, dass Ulrich Wilamowitz von Moellendorff und Friedrich Hiller von Gaertringen die Diarien von John Covel zur Verfügung stellten. Auf Benndorfs Anfrage verlieh die phil.-hist. Klasse der Berliner Akademie das gesamte einschlägige Schedenmaterial des einstigen CIG nach Wien. Umgekehrt verlieh die Generaldirektion der königlichen Bibliothek zu Berlin die Abklatsche von Julius August Schönborn an die Kommission in Wien. Im Jahr 1909 wies der Schedenapparat in Wien bereits 28.000 Inschriften auf 34.000 Blättern auf.

Das Jahrzehnt von 1890 bis 1899 erwies sich als eine Zeit besonderer Aktivität und großer Hoffnungen, denn 1895 begannen unter der Leitung von Benndorfs und Humann die Grabungen in Ephesos. Die Dokumentation der epigraphischen Funde wurde zunächst in den Schedenapparat der Kleinasiatischen Kommission aufgenommen. Aber bereits Benndorf selbst organisierte die Herausgabe der ephesischen Inschriften in der Grabungspublikation *„Forschungen in Ephesos“.*

Das Jahr 1914 markiert einen Einschnitt, der im Grunde mindestens bis in die 50er Jahre des 20. Jahrhunderts dauerte. Nicht nur waren zwei Weltkriege und deren unmittelbare Nachwirkungen zu bewältigen, dazu kamen Weltwirtschaftskrise, Inflation, Arbeitslosigkeit und Verarmung und chronischer Geldmangel des neuen Staates.

Altertumskundliche Forschungen in Kleinasien zwischen den Weltkriegen (1918-1939)

Im Jahre 1929, hundert Jahre nach der Gründung des Deutschen Archäologischen Instituts (DAI), wurde die Abteilung Istanbul eröffnet. Der erste Direktor des Instituts wurde Martin Schede (1883-1947), der bis 1937 in Istanbul die Abteilung geleitet hat. Anschließend

yazılmış yazıtları topoğrafik verileri dikkate alarak İstanbul'un 1453 yılında fethine kadar olan dönemin yazıtlı belgelerini derlemekti (Szemethy 2011: 347-350).

Berlin'de Prusya İlimler Akademisi'nde yayınlanmakta olan Grekçe Yazıtlar Corpus çalışmasını yapan komisyon ile Viyana'daki Anadolu Yazıtları Komisyonu arasındaki ilişkilerin ne kadar canlı olduğunu, Ulrich Wilamowitz von Moellendorff ve Friedrich Hiller von Gaertringen'in John Covel'in günlüklerini Viyana'daki komisyonun kullanımına açmaları göstermektedir. Benndorf'un talebi üzerine Berlin İlimler Akademisi Felsefe-Tarih Bölümü, tüm *Corpus Inscriptionum Graecorum* (=CIG) fişlerini Viyana'ya ödünç verdi. Berlin Kraliyet Kütüphanesi de Julius August Schönborn'un Anadolu'da yaptığı kağıttan yazıt kopyalarını Viyana Anadolu Araştırmaları komisyonuna ödünç vermiştir. 1909 yılında Viyana Anadolu Araştırmaları Komisyonu arşivindeki yazıt fişi sayısı 34.000 sayfadan oluşan 28.000 yazıta ulaşmıştı.

1890'dan 1899'a kadar geçen yıllar içinde Viyana ve Berlin, Anadolu'da etkinliklerini arttırdılar: 1895 yılında Otto Benndorf ve Carl Humann'ın yönetiminde Efes kazıları başladı. Bu kazılarda bulunan yazıtlar önce Anadolu Yazıtları Komisyonu arşivine alındı. Ancak daha sonra Benndorf, Efes yazıtlarının Efes Kazıları'nın yayını olan Efes Araştırmaları serisinde yayınlanmasını tercih etti.

1914 yılında 1. Dünya Savaşı'nın başlaması Anadolu araştırmalarında 20. yüzyılın ortalarına kadar sürecek bir kesintiye yol açtı. Sadece iki dünya savaşı değil, aynı zamanda dünya ekonomik krizi, paranın değer kaybetmesi ve bunlara bağlı fakirleşme yeni kurulan devlet yapısının ülke dışında araştırma yapmasına imkan tanımamaktaydı.

İki Dünya Savaşı Arasında Anadolu'da Yapılan Eskiçağ Tarihi Araştırmaları (1918-1939)

1929 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün kuruluşundan 100 yıl sonra enstitünün İstanbul şubesi kuruldu. Enstitünün müdürlüğüne klasik Arkeolog Martin Schede (1883-1947) atandı. Bu görevini 1937 yılına kadar sürdüren Schede Berlin'e dönerek 1937 ile 1945 yılları arasında Alman Arkeoloji Enstitüsü Başkanlığı'nı yaptı.

1. ve 2. Dünya Savaşları arasında Anadolu'da başlanan en önemli Alman kazısı Aizanoi idi. Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün 1926 yılında başladığı Aizanoi Kazısı'na 2. Dünya Savaşı nedeniyle ara verildi. Uzun bir durak-

wurde er Präsident des Deutschen Archäologischen Instituts in Berlin.

Eine der bedeutendsten deutschen Ausgrabungsstätten in Kleinasien war Aizanoi, wo das Deutsche Archäologische Institut 1926 mit den Grabungsarbeiten begann. Die im zweiten Weltkrieg eingestellten Grabungsarbeiten konnten 1970 wieder vom DAI aufgenommen und unter Rudolf Naumann, Adolf Hoffmann, Klaus Rheidt und Ralf von den Hoff bis 2010 weitergeführt werden (Rheidt 2010). Unter den gefundenen Inschriften ist die an den Blöcken eines Rundbaues eingemeißelte Kopie des Höchstpreisediktes Diokletians besonders hervorzuheben (Naumann & Naumann 1973). Die Inschriften von Aizanoi sind von Michael Wörrle in den letzten Jahren in verschiedenen Aufsätzen veröffentlicht (Wörrle 1992; 1995; 2009; 2011; 2014).

Das 1955 erschienene Buch von Naumann über die Architekturgeschichte Kleinasiens wurde 1975 ins Türkische übersetzt (Naumann 1975). Naumann war von 1961 bis 1975 Direktor der Abteilung Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts.

Im Jahre 1929 verfügte die Berliner Akademie für die Herausgabe der *IG* in der Person Friedrich Hillers von Gaertringen über einen hauptamtlich tätigen Leiter. Die Feldforschung kam in dieser Epoche allerdings beinahe zum Erliegen.

Besonders verdient macht sich zwischen beiden Kriegen Josef Keils mit der erfolgreichen Weiterführung der Herausgabe der kleinasiatischen Inschriften und der Grabungen in Ephesos. Darüber hinaus war Keil 1930 und 1938 (in diesem Jahr wohl von Ephesos aus) nochmals in Smyrna tätig, doch ging es nur mehr um Revisionsarbeiten in den Skizzenbüchern.

Josef Keil hatte zwei Schüler: Peter Herrmann und Friedrich Karl Dörner. Dörner hatte bei Keil in Greifswald promoviert, und war 1938-1940 in Istanbul als wissenschaftlicher Mitarbeiter des Deutschen Archäologischen Instituts tätig. Im November 1940 wurde Dörner als wissenschaftlicher Assistent am Archäologisch-Epigraphischen Seminar der Universität Wien mit Dienstzuteilung zur Kleinasiatischen Kommission angestellt. Schon vor seiner Bindung an die Kleinasiatische Kommission hatte Dörner intensiv in Bithynien geforscht (Dörner 1941). 1941 erfasste er die griechischen und lateinischen Inschriften im Archäologischen Museum in Istanbul. Er behielt seine Position an der Kleinasiatischen Kommission zwar bis 1945, musste seine wissenschaftliche Arbeit aber schon 1942 wegen der Einberufung zum Militär unterbrechen. Keil erwähnt in einem Brief an Otto Weinreich vom 2. April 1950 für die Zeit vor 1945: *„Für die Tituli war eine enge Zusammenarbeit mit der Abteilung Istanbul des Deutschen Archäologischen Institutes vorgesehen."*

lamadan sonra 1970 yılında mimar Rudolf Naumann Alman Arkeoloji Enstitüsü adına kazılara başladı. Rudolf Naumann'dan sonra mimar Adolf Hoffmann, mimar Klaus Rheidt ve arkeolog Ralf von den Hoff 2010 yılına kadar Aizanoi kazısının başkanlıklarını üstlendiler (Rheidt 2010). Kazılar sırasında bulunan yazıtlar arasında, yuvarlak bir yapının duvarlarının dış yüzeyine yazdırılmış olan imparator Diokletian'ın en yüksek ücret (=narh) genelgesinin Latince özgün metni, özellikle değinilmesi gereken bir eserdir (Naumann & Naumann 1973). Aizanoi Kazıları'nda bulunan diğer yazıtlar Wörrle tarafından makaleler halinde yayınlanmışlardır (Wörrle 1992; 1995; 2009; 2011; 2014).

Naumann'ın 1955 yılında yayınlanan Eski Çağ Anadolu Mimarlık Tarihi kitabı, 1975 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından Türkçeye çevirtilmiştir (Naumann 1975). Naumann 1961 ile 1975 yılları arasında Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi'nin müdürlüğünü yapmıştır.

1929 yılında Berlin İlimler Akademisi tarafından yayınlanmakta olan Inscriptiones Graecae serisi, Hiller von Gaertringen yönetiminde yayınlanmaya devam ederken arazi çalışmaları bu dönemde tümüyle duraksamıştı.

Aynı dönemde Viyana'daki Avusturya İlimler Akademisi bünyesindeki Anadolu Eski Çağ yazıtlarını araştırma komisyonunu yöneten Josef Keil, iki savaş arasında oluşan çeşitli zorluklara rağmen hem Anadolu yazıtlarının yayınlanması çalışmalarını sürdürdü hem de Efes Kazıları'nın tamamen kapanmasını önlemiş oldu. Ayrıca 1930 ve 1938 yılları arasında Efes üzerinden Smyrna da çalışma fırsatı buldu.

Greifswald ve Viyana'da Eski Çağ Tarihi kürsülerinde görev yapan Josef Keil'ın sevdiği öğrencileri arasında ikisi öne çıkmaktaydı; Peter Herrmann ve Friedrich Karl Dörner. Dörner (1911-1942) Greifswald'da Keil'ın yanında doktora yapmıştı. 1938 ve 1940 arasında İstanbul'da Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde bilimsel çalışma yapmak üzere görevlendirilmiş olan Dörner, 1940 yılında Viyana Üniversitesi Arkeoloji-Epigrafi Semineri'nde asistan olarak çalışırken, Anadolu Yazıt Araştırmaları Komisyonu'nda görevlendirildi. Burada çalışmaya başlamadan önce Dörner, Bithynia Bölgesi'nde yoğun bir araştırma faaliyetinde bulunmuştu (Dörner 1941). 1941 yılında İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Grekçe ve Latince yazıtlar üzerinde çalışan Dörner, 1942 yılında Alman ordusunda askerlik görevini yapmak üzere çağrıldı. Josef Keil savaş sonrasında Otto Weinreich'a 2 Nisan 1950 tarihinde yazdığı bir mektupta 1945 öncesi döneme ilişkin olarak şunları yazmaktadır: *„Tituli için Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün İstanbul şubesi ile yakın bir işbirliği öngörülmüştü."*

Gründung des Studiums der Altertumskunde an den türkischen Universitäten und der Beitrag der deutschen Altertumswissenschaftler (1933-1945)

Zehn Jahre nach der Gründung der Türkischen Republik wurde von Kemal Atatürk am 28. Juni 1933 eine Universitätsreform durchgeführt. Die erste nach dieser Reform gegründete Hochschule war die neue Universität der jungen Republik, untergebracht in Istanbul im Gebäude des ehemaligen Kriegsministeriums des Osmanischen Reiches. Im Rahmen dieser neu gegründeten Universität wurden 1934 in Laleli im Zeynep-Hanım-Schloss die sozialwissenschaftlichen Fachrichtungen eingerichtet. In diesem Zusammenhang wurde auch ein fächerübergreifendes altertumswissenschaftliches Institut gegründet. Zu dieser Zeit arbeitete Clemens Bosch (1899-1955) als Numismatiker im Archäologischen Museum in Istanbul. Ab 1939 las er an der Philosophischen Fakultät über die Geschichte Kleinasiens und des Mittelmeerraums von Alexander dem Großen bis zum Ende der römischen Kaiserzeit vor. Zwischen 1940 und 1950 hielt Bosch auch Vorlesungen über Römische Geschichte und Antike Numismatik (Tekin & Türker-Tekin 2007; Ehling & Adak 2009). Bosch unterrichtete bis zu seinem Tod im Jahr 1955 an der Universität Istanbul.

Der erste Leiter des neugegründeten Instituts für Altertumskunde an der Universität Istanbul war Helmuth Theodor Bossert (1889-1961). Er kam 1933 mit einem Stipendium in die Türkei und nahm an Ausgrabungen von Hattuša/Boğazköy teil. Er wurde im April 1934 auf einen Lehrstuhl für Altkleinasiatische Sprachen und Kulturen an der Universität Istanbul berufen. Er nahm in dieser Zeit auch die türkische Staatsbürgerschaft an. Bossert bereitete zahlreiche Publikationen über die hethitischen Denkmäler vor (Bossert 1942). Bossert hatte zwischen 1937 und 1940 auch an der Akademie der bildenden Künste Seminare über Archäologie abgehalten (Demir 2008: 126-127). Zwischen 1939 und 1946 kamen die Forschungen wegen des 2. Weltkrieges fast vollständig zum Erliegen. 1946 setzte Bossert seine Arbeit fort und entdeckte zusammen mit Halet Çambel und Bahadır Alkım die späthethitische Festung Karatepe-Aslantaş im Einzugsgebiet des Pyramos in Ostkilikien nördlich von Osmaniye bei Kadirli (Alkım 1965). In Karatepe-Arslantaş führte er dann mit Unterstützung der Türkischen Historischen Gesellschaft im Namen der Universität Istanbul zwischen 1947 und 1951 Ausgrabungen durch (Bossert 1950a). Die dort gefundenen zweisprachigen Inschriften - die Bilingue von Karatepe - führten schließlich zur Entschlüsselung der hieroglyphenluwischen Schrift (Bossert 1951).

Türkiye Üniversitelerinde Eskiçağ Bilimleri Eğitiminin Kurulmasına Alman Eskiçağ Tarihçilerinin ve Filologlarının Katkıları (1933-1945)

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 yılında kurulmasından 10 yıl sonra 28 Haziran 1933'te Mustafa Kemal Atatürk tarafından bir üniversite reformu yapıldı. Bu reformdan sonra kurulan ilk üniversite, genç cumhuriyetin yeni üniversitesi olan İstanbul Üniversitesi idi. Üniversite rektörlüğüne Osmanlı İmparatorluğu zamanında Harbiye Nezareti olarak kullanılan bina tahsis edildi. Yeni kurulan üniversite kapsamında 1934 yılında, Laleli'de bulunan Zeynep Hanım Konağı'nda Edebiyat Fakültesi'nin bölümleri oluşturulmaya başlandı ve bu oluşum bağlamında Eski Çağ bilimlerinin tümünü kapsayan bir kürsü kuruldu. Bu dönemde 1935'te eşi Musevi kökenli olduğundan Almanya'dan ayrılmak zorunda kalan Clemens Bosch (1899-1955) nümizmat olarak İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde çalışmaktaydı. 1939 yılından başlayarak Edebiyat Fakültesi'nde, Büyük İskender'den Roma Devri sonuna kadar Akdeniz ve Anadolu Eski Çağ Tarihi dersini üstlenen Clemens Bosch, 1940 ile 1950 yılları arasında Roma Tarihi, Roma Ordusu ve Eski Çağ Nümizmatiği derslerini vermekteydi (Tekin & Türker-Tekin 2007; Ehling & Adak 2009). Bosch 1955 yılında İstanbul'da vefat edene kadar İstanbul Üniversitesi'nde ders vermeyi sürdürdü.

Yeni kurulan Eski Çağ Bilimleri kürsüsünün ilk yöneticisi Helmut Theodor Bossert (1889-1961) oldu. Bossert 1933 yılında Türkiye'ye bir burs ile gelerek Kurt Bittel'in yönettiği Hattuşa kazılarına katılmıştı. 1934 yılında İstanbul Üniversitesi Eski Anadolu Dilleri ve Kültürleri kürsüsüne atandı. Bossert, uzmanlık alanı olan Eski Anadolu dilleri ve kültürleri alanındaki çalışmalarına İstanbul'dan devam ederken Türk vatandaşlığını aldı. Ders vermesinin yanı sıra Hitit anıtları hakkında da yayınlar hazırlamaya başlayan Bossert (1942) 1937 ve 1940 yılları arasında Güzel Sanatlar Akademisi'nde Arkeoloji seminerleri verdi (Demir 2008: 126-127). Bilimsel çalışmalar 1939 ve 1946 yılları arasında 2. Dünya Savaşı nedeniyle büyük ölçüde duraksamıştı. Bossert 1946 yılında çalışmalarını sürdürdü ve Halet Çambel ile Bahadır Alkım'ın da katıldığı bir araştırma gezisi sırasında bugün Osmaniye ili sınırları içinde bulunan Kadirli civarında Karatepe-Aslantaş mevkiinde Pyramos (=Ceyhan) Nehri havzasında bir geç Hitit kalesinin kalıntılarını keşfetti (Alkım 1965). Bossert 1947 ve 1951 yılları arasında Türk Tarih Kurumu destekli Karatepe-Aslantaş Kazıları'nı yönetti (Bossert 1950a). İstanbul Üniversitesi adına yapılan kazılar sırasında tümü ortaya çıkarılan orthostatlar üzerindeki iki dilli yazıtlar üzerindeki çalışmalar, luwi hiyeroglif yazısının çözümüne olanak

Bossert führte ferner die Forschungen im Gebiet von Karataş, südlich von Adana, wo er sich mit dem Problem zur Lokalisierung von Mallos und zur Lage von Magarasos auseinander setzte (Bossert 1950b). Er gründete 1954 in Istanbul an der Philosophischen Fakultät die Zeitschrift *Jahrbuch für kleinasiatische Forschung* (=Anadolu Araştırmaları). Er begann außerdem 1955 mit den Ausgrabungen auf dem Siedlungshügel Misis, östlich von Adana, wo die antike Stadt Mopsuhestia lokalisiert wird. Bossert hat die Grabungen auf Misis Höyük bis zu seinem Tod im Jahr 1961 weitergeführt.

Die Grabungs- und Restaurierungsarbeiten auf Karatepe-Aslantaş wurden dann durch die Universität Istanbul mit Unterstützung der Türkischen Historischen Gesellschaft unter der Leitung von Halet Çambel (1916-2014) mehr als ein halbes Jahrhundert lang weitergeführt. (Çambel & Özyar 2003: 1-7). Çambel hat auf Karatepe-Aslantaş die ersten zerstörungsfreien denkmalpflegerischen Maßnahmen in der Türkei mit ihrem Mann Nail Çakırhan zwischen 1957 und 1961 nach dem Entwurf von Architekt Turgut Cansever getroffen (Başgelen & Özdoğan 2011).

Im Dezember 1943 kam der Klassische Philologe Walther Kranz (1884-1960) von der Universität Halle gemeinsam mit seiner Frau nach Istanbul. Er las in Istanbul bis 1950 über Philosophiegeschichte und Klassische Philologie (Möckelmann 2013: 124 f.).

Abb. 4: Fakultät für Sprache, Geschichte und Geographie, Ankara.
Res. 4: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara.

Zwischen 1951 und 1955 war der vorderasiatische Archäologe Kurt Bittel (1907-1991) Vorstand des Instituts für Altertumskunde an der Universität Istanbul.

1935 wurde in Ankara die zweite Universität gegründet. Die Geisteswissenschaftliche Fakultät dieser neuen Universität befasste sich hauptsächlich mit grundlegenden humanistischen Wissenschaften und erhielt daher die Bezeichnung Fakultät für Sprache, Geschichte und Geographie (Abb. 4). Georg Rohde erhielt

sağlamıştır (Bossert 1951). Bossert ayrıca Çukurova'da Adana ilinin Akdeniz sahiline doğru uzanan Karataş ve Yüreğir ovalarında da araştırmalar yaparak Mallos şehrinin yerinin belirlenmesine yönelik çalışmalar yaparak Karataş Fener Burnu Dört Direk mevkiinde bulunan Athena Magarsia Tapınağı ve çevresindeki ören yerini incelemiştir (Bossert 1950b). Bossert 1954 yılında Edebiyat Fakültesi bünyesinde *Anadolu Araştırmaları Dergisi*'ni (=Jahrbuch für kleinasiatische Forschung) kurdu. Bossert 1955 yılında Adana'nın doğusundaki Misis Höyüğü'nde kazı çalışmalarına başladı. Mopsuhestia Eski Çağ şehrinin bulunduğu bu alanda yaptığı kazılara 1961 yılında vefatına kadar devam etti.

Karatepe-Aslantaş Kazıları İstanbul Üniversitesi tarafından Türk Tarih Kurumu'nun desteğiyle dilbilimci, Eski Çağ Bilimleri uzmanı ve arkeolog Halet Çambel (1916-2014) başkanlığında yarım yüzyıldan daha uzun bir süre devam ettirildi (Çambel & Özyar 2003: 1-7). Çambel Karatepe-Aslantaş ören yerinde eşi Nail Çakırhan ile birlikte mimar Turgut Cansever'in projesiyle 1957 ile 1961 yılları arasında Türkiye'de ilk kez tahribata yol açmayan anıt koruma yöntemleriyle koruyucu çatı uygulamasını gerçekleştirmiştir (Başgelen & Özdoğan 2011).

1943 yılı Aralık ayında Halle Üniversitesi'nden Klasik Filolog Walther Kranz (1884-1960) Musevi olan eşiyle birlikte İstanbul'a geldi ve Edebiyat Fakültesinde Felsefe Tarihi ve Klasik Filoloji dersleri verdi. 1950 yılında tekrar Almanya'ya dönen Kranz, Bonn Üniversitesi'nde fahri profesör oldu (Möckelmann 2013: 124 vd.).

1951 ile 1955 yılları arasında Ön Asya Arkeoloğu ve Hattuşa Kazıları başkanı Kurt Bittel (1907-1991) İstanbul Üniversitesi Eski Çağ Bilimleri Kürsüsü Başkanlığını yaptı.

1935 yılında Ankara'da genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci üniversitesi kuruldu ve bu yeni üniversitenin sosyal bilimleri kapsayan fakültesine Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi adı verildi (Res. 4). Almanya'da yüksek tahsilde bulunan Türk öğrencileriyle ilgilenmek üzere Almanya'da görevli bulunan müfettiş Cevat Dursunoğlu üniversite reformu sonrasında Türkiye'de kurulmakta olan üniversitelerde görev yapmaya uygun Alman öğretim üyelerini araştırmaya başladı. Georg Rohde Dursunoğlu'nun önerisiyle bu yeni kurulan fakültede profesör olarak atandı. Bu aşamada Albert Einstein'ın 17 Eylül 1933 tarihinde Başbakan İsmet İnönü aracılığıyla Mustafa Kemal Atatürk'e gönderdiği bir mektubun, Alman bilim adamlarının Türkiye üniversitelerine davet edilmesinde büyük rol oynadığı anlaşılmaktadır (Res. 5).

1935 yılında Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin açılışında Cevat Dursunoğlu tarafından Türk

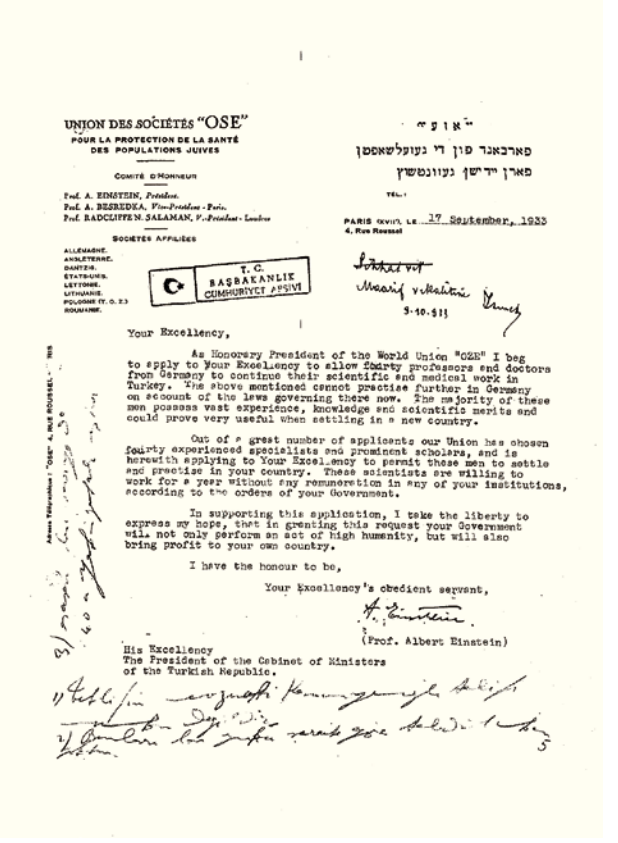
seine Professur an dieser neugegründeten Fakultät auf Empfehlung von Cevat Dursunoğlu, dem Inspektor für die türkischen Studenten in Berlin. In seiner Zeit in Deutschland engagierte sich Dursunoğlu dafür, fähige Hochschullehrer und Praktiker für das Reformvorhaben seiner Regierung zu gewinnen. In dieser Phase spielte ein von Albert Einstein vom 17. September 1933 über İsmet İnönü an Mustafa Kemal Atatürk verfasster Brief eine entscheidende Rolle für die Nominierung der in die Türkei eingeladenen deutschen Wissenschaftler (Abb. 5).

Bereits im November 1935 waren, mit Eröffnung der Fakultät für Sprache, Geschichte und Geographie, Georg Rohde und der Assyriologe Benno Landsberger (1890-1968) in Ankara eingetroffen. Rohde hatte Klassische Philologie, Archäologie und Germanistik studiert. Er promovierte in Marburg, wo er sich 1931 auch habilitierte.

Rohde bildete gemeinsam mit anderen humanistisch ausgebildeten Deutschen, die sich in Ankara aufhielten, einen Lesekreis. Sie trafen sich zweimal monatlich und lasen Homer, Euripides, Sophokles, Pindar, Aristophanes, Vergil und andere klassische Autoren im Original. Unter Rhodes Schülern war Ernst Reuter, der spätere Bürgermeister Berlins.

Rohde konnte auf eine äußerst produktive Zeit in Ankara zurückblicken: Er hatte das Institut für Klassische Philologie gegründet und dessen Bibliothek mit mehr als 3400 Bänden aufgebaut. Seine Türkischkenntnisse erlaubten es ihm, neben seinen umfangreichen Lehrverpflichtungen zusammen mit Hilfskräften die ersten vier Bücher von Platons Staat ins Türkische zu übersetzen. Des Weiteren leitete er Übersetzungen von griechischer, lateinischer und deutscher Literatur ins Türkische an. Nach seiner Rückkehr nach Deutschland übernahm Rohde 1948 auf Einladung von Ernst Reuter den Lehrstuhl für Klassische Philologie, das Dekanat der Philosophischen Fakultät und im Jahre 1953 auch das Rektorat der Universität an der neu gegründeten Freien Universität Berlin (Abb. 6) (Möckelmann 2013: 88-92).

Der Assyriologe Benno Landsberger wurde 1935 aus rassistischen Gründen aus der Universität Leipzig entlassen. Im selben Jahr ging er nach Ankara. Dort widmete er sich dem Aufbau der neuen Fakultät und besonders der Frühgeschichte der Türkei, einem Thema, das dem Gründer der Republik, Atatürk, besonders wichtig war. Die türkischen Bildungsreformer konnte er davon überzeugen, die umfangreiche Bibliothek seines Leipziger Lehrers Heinrich Zimmern zu erwerben und damit den Grundstein für eine arbeitsfähige Bibliothek in Ankara zu legen. Landsbergers Vertrag mit dem türkischen Erziehungsministerium lief im Jahr 1948 aus. Seine wissenschaftliche Tätigkeit konnte er

UNION DES SOCIÉTÉS "OSE"
POUR LA PROTECTION DE LA SANTÉ DES POPULATIONS JUIVES

PARIS (XVIIe) LE 17 September, 1933
4, Rue Roussel

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Your Excellency,

As Honorary President of the World Union "OSE" I beg to apply to Your Excellency to allow fourty professors and doctors from Germany to continue their scientific and medical work in Turkey. The above mentioned cannot practise further in Germany on account of the laws governing there now. The majority of these men possess vast experience, knowledge and scientific merits and could prove very useful when settling in a new country.

Out of a great number of applicants our Union has chosen fourty experienced specialists and prominent scholars, and is herewith applying to Your Excellency to permit these men to settle and practise in your country. These scientists are willing to work for a year without any remuneration in any of your institutions, according to the orders of your Government.

In supporting this application, I take the liberty to express my hope, that in granting this request your Government will not only perform an act of high humanity, but will also bring profit to your own country.

I have the honour to be,

Your Excellency's obedient servant,

(Prof. Albert Einstein)

His Excellency
The President of the Cabinet of Ministers
of the Turkish Republic.

Abb. 5: Brief von Albert Einstein an Mustafa Kemal Atatürk vom 17. September 1933.

Res. 5: Albert Einstein'ın Mustafa Kemal Atatürk'e yolladığı 17 Eylül 1933 tarihli mektup.

hükümetine önerilen akademisyenler arasında bulunan klasik filolog Georg Rohde ve assyriolog Bruno Landsberger hazır bulundular. Georg Rohde Klasik Filoloji, Arkeoloji ve Alman Filolojisi eğitimi görmüştü. Marburg'ta doktorasını bitiren Rohde aynı üniversitede 1931 yılında doçent oldu.

Rohde Tarih ve Felsefe alanında eğitim görmüş olup Ankara'da ikamet eden Almanlar'dan bir ortak okuma grubu oluşturmuştu. Bu gruba dahil olanlar ayda iki kez buluşup Homeros, Euripides, Sophokles, Pindar, Aristophanes, Vergilius ve diğer Eski Çağ yazarlarını özgün metinlerinden okumaktaydılar. Rohde'nin öğrencileri arasında daha sonra Berlin Belediye Başkanı olan Ernst Reuter de vardı.

Rohde Ankara'da çok başarılı bir dönem geçirmişti. Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde Klasik Filolojiyi kuran Rohde, bu enstitünün 3.400'den fazla kitabı olan bir kitaplığa kavuşmasını da sağlamıştı. Türkçe bilgisi sayesinde yardımcı öğrencilerle birlikte Platon'un *Devlet* eserinin ilk dört kitabını Türkçe'ye çevirdi. Ayrıca Grekçe, Latince ve Almanca edebi eserlerin Türkçe'ye çevrilmesi çalışmalarını yönetti. 2. Dünya Savaşı'nın bitiminden kısa bir süre sonra Almanya'ya döndü.

nahtlos am Oriental Institute der University of Chicago fortsetzen. Das umfassende Quellenwerk, Materialien zum sumerischen Lexikon, beschäftigte Landsberger auch nach seiner Emeritierung im Jahr 1955. Bis zu seinem Tod im April 1968 konnte er neun Bände seines Lebenswerks herausgeben.

Abb. 6: Georg Rohde.

Deutsche und türkische Forschungen im Bereich der Altertumswissenschaften nach dem 2. Weltkrieg

Auch die ersten Jahre nach dem Zweiten Weltkrieg boten, so wie einst nach dem Ersten, zunächst kaum Möglichkeiten für weitere Forschungsreisen in Kleinasien.

Josef Keil beantragte am 29. Oktober 1946 die Übernahme Dörners in den Stand eines wissenschaftlichen Angestellten der Akademie der Wissenschaften in Wien. Als seine Bemühungen 1947 scheiterten, versuchte Keil 1949-1950 für Dörner ein Extraordinariat für Epigraphik in Tübingen zu erreichen, um ihn für den *Tituli Asiae Minoris =TAM* zu erhalten. Ein Brief an Kurt Bittel, damals Dekan der philosophischen Fakultät in Tübingen, vom 31. Oktober 1949 bezeugt die Bemühung von Keil. So setzte Dörner seine Karriere

Rohde 1948 yılında Ernst Reuter'in daveti üzerine Berlin'de yeni kurulan Hür Üniversitenin Klasik Filoloji kürsüsünü ve Edebiyat Fakültesi dekanlığını üstlendi (Res. 6). Rohde 1953 yılında ise üniversitenin rektörü oldu (Möckelmann 2013: 88-92).

Assyriolog Benno Landsberger 1935 yılında Leipzig Üniversitesi'nden uzaklaştırıldı. Aynı yıl Ankara'ya gidip orada yeni kurulan üniversitenin Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Atatürk'ün de çok önem verdiği Türkiye'nin erken dönemler tarihi üzerine dersler verdi. Leipzig'teki öğretmeni Heinrich Zimmern'in kitaplığını Ankara'ya getirtmeye fakülte yönetimini ikna etti. Böylece Dil veTarih-Coğrafya Fakültesi'nde bir ihtisas kütüphanesinin temellerini attı. Benno Landsberger'in Türk Hükümetiyle olan sözleşmesi 1948 yılında sona erdi. Landsberger bilimsel çalışmalarını Chicago Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitüsü'nde sürdürdü. 1955 yılında emekliye ayrılmasıyla kapsamlı Sümerce sözlüğü hazırlamaya başladı. 1968 yılında ölünceye kadar 9 cildi bitirmeyi başardı.

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Anadolu'da Alman ve Türk Eski Çağ Tarihi Araştırmaları

2. Dünya Savaşı sonrasındaki yıllarda tıpkı 1. Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi Anadolu'da Almanlar ve diğer yabancı enstitü mensupları için fazla bir çalışma yapma imkanı kalmamıştı.

Bu ortamda Josef Keil 29 Ekim 1946'da Dörner'in Viyana İlimler Akademisi Anadolu Araştırmaları Komisyonu'nda bilimsel çalışma yapmak üzere atanması için başvuruda bulunur. 1947 yılı Ekim ayına kadar çabaları sonuç vermeyen Keil, Dörner'in 1949-1950 yıllarında Tübingen Üniversitesi'nde Epigrafya alanında çalışma yapmak üzere bir profesör kadrosuna atanmasına çalıştı. Keil bu amaçla 1949 yılı 31 Ekim'inde zamanın Tübingen Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Kurt Bittel'e bir mektup yazarak Dörner'in *Tituli Asiae Minoris = TAM* çalışmalarına devam etmesini sağlayınca Dörner, bilimsel çalışmalarını Almanya'da sürdürmeye başladı ve 1948 yılında Ağustos ayından Kasım ayına kadar Bithynia Bölgesi'nde araştırma gezisi yaptı. Bu araştırmasının sonuçlarını Dörner 1952 yılında yayınladı. 1961 ve 1962 yıllarında Bithynia çalışmalarını sürdüren Dörner (1962), 1978 yılında Nikomedia ve çevresinin yazıtlarını ve anıtlarını, 1978 yılında Tituli Asiae Minoris =TAM serisinin IV/1 cildinde yayınladı. Dörner, 1950 yılında Kommagene'de Nemrud Dağ'ında Theresa Goell ile birlikte Kommagene Kralı Antiochos'un mezar anıtı olan dağın zirvesindeki tümülüs etrafındaki anıtların belgelenmesine çalıştı. 1951 yılında Kommagene'de Nymphaios Irmağı kıyısındaki Arsameia'da kazı çalışmalarına başladı ve bu kazıları

in Deutschland fort. Immerhin konnte Dörner schon 1948 von August bis November Bithynien bereisen (Dörner 1952). Die Ergebnisse seiner Forschungsreise konnte er 1952 publizieren. Dörner setzte seine Tätigkeit dann 1961 und 1962 in Bithynien fort (Dörner 1962). Er bearbeitete die Inschriften und Denkmäler von Nikomedia und Umgebung, die er 1978 als Band IV/1 der *Tituli Asiae Minoris* herausgab. Dörner unternahm 1950 in Kommagene auf dem Nemrud Dağ gemeinsam mit Theresa Goell Forschungen über die dortigen Denkmäler. 1951 begann er mit den Ausgrabungen in Arsameia am Nymphaios in Kommagene, die er zwischen 1953 und 1976 leitete. Diese Ausgrabungen brachten reiche epigraphische Ausbeute. Dörner wurde 1963 als Professor für Alte Geschichte nach Münster berufen, wo er bis 1976 blieb. Nach seinem Tod im Jahre 1992 führten seine Schüler, Jörg Wagner, Sencer Şahin und Elmar Schwertheim die Arbeiten in Bithynien und in Kommagene weiter. Wagner hat 1976 seine Dissertation über Zeugma bei Nizip/Gaziantep abgeschlossen (Wagner 1976).

Sencer Şahin (1939-2014), ein weiterer Schüler von Dörner, schloss seine Dissertation über Nikomedia unter der Betreuung von Dörner 1972 ab (Şahin 1974). Danach setzte er seine Arbeiten im Bereich des Golfes von Nikomedia und Yalova fort (Şahin 1978). Die Ergebnisse seiner Forschungen in und Umgebung von Nikaia publizierte er in fünf Bänden (Şahin 1979-1987). Şahin hat zudem Forschungen über weitere bithynische Städte, Claudiopolis (=Bolu), Prusias ad Hypium (Üsküb=Konuralp/Bolu), Kios (=Gemlik) geleitet, deren Ergebnisse Walter Ameling, Thomas Corsten und Friedrich Becker-Bertau veröffentlicht haben. Nach diesen Forschungen lenkte Şahin seine Interessen nach Lykien und Pamphylien, wo er in Antalya 1996 an der Universität Akdeniz das Institut für Sprachen und Kulturen des Altertums gründete. Şahin veröffentlichte im Rahmen seiner Forschungen die Inschriftencorpora der Städte von Arykanda (Şahin 1994) und Perge (Şahin 1999; 2004) sowie Stadiasmus Patarensis: Itinera Romana Provinciae Lyciae.

Elmar Schwertheim begann nach seiner Promotion (1972) mit der Erforschung der Inschriften der mysischen Städte, und veröffentlichte die Ergebnisse in zwei Inschriftencorpora der Städte Kyzikos (=Erdek/Balıkesir) (Schwertheim 1980) und Miletopolis (Mustafa Kemal Paşa/Bursa) (Schwertheim 1983). Kurz vor Dörners Tod begann Schwertheim in der Landschaft Troas im Nordwesten Kleinasiens zu forschen. Er übernahm im selben Jahr die Leitung der Forschungsstelle „Asia Minor“ in Münster. In Troas begann Schwertheim zuerst in der antiken Stadt Neandria mit der Dokumentation der Gebäudereste (Schwertheim & Wiegartz 1994; 1996), wo Aşkıdil Akarca aus der Universität Istanbul bereits vor einigen Jahrzehnten Untersuchungen durchgeführt hatte (Akarca 1977). 1953 ile 1976 yılları arasında yönetti. Bu kazılar çok sayıda anıtın yanı sıra, tarihi içeriği büyük değer taşıyan çok sayıda yazıtın ortaya çıkarılmalarını sağladı. Dörner 1963 yılında Vestfalya Bölgesi'ndeki Münster Üniversitesi'nde Eski Çağ Tarihi profesörü oldu ve 1976 yılına kadar bu görevini sürdürdü. Dörner'in 1992 yılında ölümünden sonra öğrencileri Sencer Şahin, Jörg Wagner ve Elmar Schwertheim Kommagene Bölgesi'nde çalışmalarını sürdürdüler. 1976 yılında Jörg Wagner, Gaziantep'in Nizip ilçesi yakınlarında bulunan Seleukeia am Euphrat/Zeugma üzerine Dörner'in danışmanlığında yazdığı doktora tezini tamamladı (Wagner 1976).

Dörner'in diğer bir öğrencisi Sencer Şahin (1939-2014) Dörner'in danışmanlığında Nikomedia (=İzmit) Eski Çağ yazıtları hakkında hazırladığı doktora tezini 1972 yılında tamamladı (Şahin 1974). Doktorasını tamamladıktan sonra Münster ve Köln Üniversiteleri bünyelerinde bilimsel çalışmalarını sürdüren Sencer Şahin, Bithynia'da Dörner'in çalışmalarını Nikaia (=İznik) ve çevresinin yazıtlarını inceleyerek sürdürdü ve bu çalışmalarının sonuçlarını beş cilt halinde yayınladı (Şahin 1979-1987). Şahin aynı zamanda Bithynia Bölgesi'nin diğer Eski Çağ şehirlerinin yazıtları ve tarihi coğrafyasını da incelemeye başladı. Bu çalışmalar kapsamında Claudiopolis (=Bolu), Prusias ad Hypium (Üsküb=Konuralp/Bolu), Kios (=Gemlik) şehirleri, Şahin'in başkanlığında yapılan yüzey araştırmaları, Walter Ameling, Thomas Corsten ve Friedrich Becker Bertau tarafından yayınlandılar. Bu şehirlerin yazıtlar kataloglarının yayınlanmasından sonra Şahin'in çalışmaları, Güney Anadolu'da Likya ve Pamphylia Bölgeleri'nde yoğunlaştı. Münster'den Antalya'ya dönerek 1996 yılında Akdeniz Üniversitesi'nde Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü'nü kuran Şahin, Likya ve Pamphylia Bölgeleri'nde yapılan çalışmalar kapsamında Arykanda (Şahin 1994) ve Perge (Şahin 1999; 2004) şehirlerinin yazıtları ile Patara şehrinde ortaya çıkan bir yol anıtını yayınladı.

Elmar Schwertheim ise 1972 yılında tamamladığı doktora tezinden sonra Bithynia'ya komşu bölge olan Mysia'nın Eski Çağ dönemi yazıtlarını incelemeye başladı. Özellikle Kyzikos (=Erdek/Balıkesir) (Schwertheim 1980) ve Miletopolis (Mustafa Kemal Paşa/Bursa) (Schwertheim 1983) Eski Çağ şehirleri yazıtlarını yayınladı. Dörner'in ölümünden kısa bir süre önce 1992 yılında Schwertheim Anadolu'nun kuzeybatısındaki bir diğer bölge olan Troas'ta çalışmaya başladı. Schwertheim aynı yıl, Anadolu Araştırmaları Merkezi'nin yönetimini de üstlenmişti. Schwertheim önce Trosta daha önce İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü profesörlerinden Aşkıdil Akarca'nın yüzey araştırmaları yaparak yayınladığı Neandria şehrinde (Akarca 1977), yüzey araştırmaları ve belgeleme çalışmaları yaptı (Schwertheim-Wiegartz & Wiegartz 1994; 1996). Daha sonra o yıllarda Ankara Üniversitesi ta-

Schwertheim leitete danach bis 2009 die Grabungen von Alexandria Troas, wo die Universität Ankara zuvor forschte (Schwertheim 1999). Während der Grabungen in Alexandria Troas kam 2003 eine Steinplatte mit einer 90-zeiligen Inschrift aus der Zeit Kaiser Hadrians zutage. Der Text beinhaltet drei Briefe Hadrians an die überregionale Vereinigung der Wettkämpfer mit Regelungen für verschiedene Spiele. Schwertheim publizierte diese kulturhistorisch wichtige Inschrift gemeinsam mit Georg Petzl von der Universitat Köln (Petzl & Schwertheim 2006). 2005 veröffentlichte Schwertheim eine kleine Monographie über die antike Geschichte Kleinasiens (Schwertheim 2005). Diese Monographie wurde später ins Türkische übersetzt (Schwertheim 2009). Die Grabungen von Alexandria Troas werden seit 2011 unter der Leitung von Erhan Öztepe aus der Universität Ankara weitergeführt.

In Münster wird die von Dörner gegründete Forschungsstelle Asia Minor weiterhin durch Althistoriker der Universität Münster geleitet. Nachfolger von Elmar Schwertheim wurde 2009 Klaus Zimmermann, der auch die neugefundenen Inschriften von Patara bearbeitet. Der wichtigste Tätigkeitsbereich der Forschungsstelle ist nach wie vor Kommagene, wo Engelbert Winter 1997/98 gemeinsam mit Anne Schütte-Maischatz bei Dülük Baba Tepesi (= Doliche) nahe der Provinzhauptstadt Gaziantep zwei Höhlenheiligtümer des Gottes Mithras entdeckte (Schütte-Maischatz & Winter 2004). Des Weiteren wurde dort das Hauptheiligtum des Gottes Iupiter Dolichenus untersucht (Blömer & Winter 2006).

Aus der Universität Münster war Dörner nicht der Einzige, der sich für Kleinasien interessierte. 1963 wurde der Archäologe Ludwig Budde (1913-2007) Professor für Klassische Archäologie in Münster. Er nahm in den Jahren 1951 und 1954 an den Ausgrabungen von Ekrem Akurgal in Sinope am Schwarzen Meer teil. Zwischen 1955 und 1958 legte er eine frühbyzantinische Kirche mit Mosaiken in Mopsuhesteia/Misis bei Adana frei. Ab 1972 führte er für einige Jahre Ausgrabungen in der Kirche des Hl. Pantaleon in Aphrodisias bei Mersin Silifke durch. Budde veröffentlichte außerdem eine Monographie über die Mosaiken von Kilikien (Budde 1969; 1972).

Peter Herrmann (1927-2002) von der Universität Hamburg begann 1955 in der Türkei zu forschen. Der 1927 geborene Altertumswissenschaftler studierte zunächst bei Josef Keil in Wien, ab 1950 in Hamburg, wo er 1954 seine Dissertation abschloss. 1955 und 1956 reiste er mit einem Reisestipendium in Kleinasien und in anderen Mittelmeerländern (Herrmann & Ehrhardt 2008). Nach Abschluss seiner Dissertation beschäftigte er sich, wie sein Lehrer Keil, mit den Inschriften aus Lydien und publizierte etwa 1400 Inschriften aus dieser Landschaft in den Bänden der

rafından yüzey araştırmaları yapılan Alexandria Troas şehrinde 2009 yılına kadar devam eden kazı çalışmalarını yönetti (Schwertheim 1999). Alexandria Troas kazıları sırasında 2003 yılında imparator Hadrian'ın döneminden 90 satırlık bir yazıt bulundu. Yazıt metni, Hadrian'ın atletlerin bölgelerarası derneklerine hitaben yazılmış çeşitli oyunların kurallarını içeren üç mektubunun kopyalarını içermektedir. Schwertheim kültür tarihi bakımından çok önemli olan bu yazıtı, Köln Üniversitesi'nden Georg Petzl ile birlikte yayınlamıştır (Petzl & Schwertheim 2006). Schwertheim'ın 2005'te yayınlanan Anadolu Eski Çağ tarihine genel bir bakış sunan kitapçığı 2009 yılında Türkçeye çevrilmiştir (Schwertheim 2005; Schwertheim 2009). Alexandria Troas kazıları 2011 yılından başlayarak Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden klasik arkeolog Erhan Öztepe yönetimindeki bir bilim heyeti tarafından yapılmaktadır.

Münster Üniversitesi Anadolu Araştırma Merkezi Elmar Schwertheim'ın emekli olmasından sonra 2009 yılından itibaren Eski Çağ Tarihi profesörü Klaus Zimmermann tarafından yönetilmeye başlandı. Zimmermann aynı zamanda Likya Bölgesi'nde Patara şehrinde yeni bulunan yazıtları çalışmaktadır. Kommagene bu araştırma merkezinin önemli çalışma alanı olmaya devam etmektedir. Eski Çağ tarihçisi Engelbert Winter, 1997/98 yıllarında Anne Schütte-Maischatz ile birlikte Kommagene'de Gaziantep yakınlarındaki Dülük Baba Tepesi (= Doliche) iki mağara içinde Tanrı Mithras'ın kült yerlerini buldu (Schütte-Maischatz & Winter 2004). Ayrıca orada Iupiter Dolichenus'un merkezi kült yeri olduğu sanılan alan incelenerek kazılmaya başlandı (Blömer & Winter 2006).

Münster Üniversitesi'nden Anadolu'ya ilgi duyan sadece Dörner değildi. Münster'e Dörner gibi 1963 yılında gelen Klasik Arkeoloji profesörü Ludwig Budde (1913-2007), Ekrem Akurgal tarafından Sinop'ta (=Sinope) yapılan kazılara 1951 ve 1954 yıllarında katılmıştı. 1955 ile 1958 yılları arasında Adana'nın doğusunda Mopsuhestia (=Misis) kazılarına katılarak burada Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen mozaikli bir bazilikayı kazarak ortaya çıkardı. 1972 yılından itibaren Mersin'de Silifke ilçesi yakınlarında bulunan Aphrodisias şehrinde Aziz Pantaleon Kilisesi'ni kazarak ortaya çıkardı. Budde ayrıca hem Mopsuhestia ve hem de Roma Dönemi Kilikya mozaiklerini içeren iki ciltlik bir monografi yayınladı (Budde 1969 ve 1972).

Hamburg Üniversitesi'nde görev yapan Peter Herrmann (1927-2002) araştırmalar yapmak üzere 1955 yılında Türkiye'ye geldi. 1927 yılında doğan Herrmann Viyana'da Josef Keil'ın yanında eğitim gördü. 1950 yılında Hamburg'ta öğrenimine devam edip 1954 yılında doktorasını tamamladı. 1955 ve 1956 yıllarında Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün gezi bursuyla Anadolu ve diğer Akdeniz ülkelerini gezdi (Herrmann & Ehrhardt 2008).

Tituli Asiae Minoris. Von 1956 an war Herrmann öfter in Lydien tätig. Er publizierte die Funde seiner Forschungsreisen von 1956 und 1957 in den Denkschriften der Akademie (Herrmann 1959). Die Ergebnisse seiner 1961 durchgeführten Reise veröffentlichte er ebenfalls in den Denkschriften der Wiener Akademie. Er schloss auch die Aufnahme der Inschriften des Museums von Manisa ab und publizierte sie (Herrmann & Polatkan 1969). Herrmann hat als ausgezeichneter Kenner Lydiens neben der Bearbeitung der Inschriften von Sardeis auch die Herausgabe mehrerer *TAM-Faszikel* übernommen (TAM V/1 1981 (Nordostlydien) und TAM V/2 (1989) (Nordwestlydien)). Ab Mitte der sechziger Jahre übernahm Herrmann die Bearbeitung der Inschriften von Milet und publizierte sie in zwei Bänden und mehreren Aufsätzen. Ab 1985 bis zu seinem Tod im Jahr 2002 bearbeitete er die Inschriften von Sardeis (Hamburger Universitätsreden 2004). Außerdem publizierte er historisch wichtige Inschriften aus Sardeis, Erythrai und Teos. Bei seinen Arbeiten in Lydien begleitete ihn Hasan Malay von der Ägäis-Universität İzmir. Malay veröffentlichte die epigraphischen Ergebnisse seiner Reisenin zwei Ergänzungsbänder der Reihe *TAM* in Lydien und in anderen Teilen Westkleinasiens (Malay 1995; 1999). Nach Herrmanns Tod führte Malay die Forschungen über Inschriften von Lydien, gemeinsam mit Georg Petzl aus Köln, fort. Petzl hat zudem die epigraphischen Arbeiten Herrmanns in Philadelphia, Sardeis und in anderen Teilen Lydiens fortgesetzt. Malay hat die neuen Inschriften aus Lydien gemeinsam mit Herrmann in *ETAM 24* nach Herrmanns Tod posthum herausgegeben. Petzl hat die Inschriften von Philadelphia 2007 in der Reihe *Tituli Asiae Minoris* publiziert (Petzl 2007).

Der Tübinger Althistoriker Frank Kolb begann 1989, in der lykischen Stadt Kyaneai und in deren Umgebung zu forschen. Nach fast zwanzigjähriger Forschungstätigkeit veröffentlichte er neben zahlreichen Aufsätzen eine Monographie über seine Untersuchungen (Kolb 2008). Außerdem publizierte er gemeinsam mit Hartwin Brandt eine Studie über die Provinzwerdung Lykiens mit der Landschaft Pamphylien (Brandt & Kolb 2005).

In den achtziger Jahren hat der Marburger Althistoriker Christian Marek in den 1980er Jahre im Schwarzmeergebiet Forschungen durchgeführt und die Ergebnisse in zwei Monographien veröffentlicht (Marek 1993; 2003). Neben seiner Tätigkeit im nördlichen Kleinasien begann Marek in Kaunos die Inschriften aufzunehmen, die im Zuge der von Cengiz Işık geleiteten Ausgrabungen gefunden wurden. Marek publizierte gemeinsam mit Işık eine Monographie über das Monument von Protogenes in Kaunos (Marek 1997). Nach seiner Berufung nach Zürich publizierte Marek eine weitere Studie über die Inschriften von Kaunos (Marek 2006). Vor einigen Jahren veröffentlichte er

Doktorasını bitiren Herrmann, hocası Keil gibi Lydia yazıtlarını çalışmaya başladı ve *Tituli Asiae Minoris* serisinde Lydia Bölgesi'nden 1400 yazıtı yayınladı. 1956 yılında Lydia Bölgesi'nde gezmeye başlayan Herrmann başarıyla sürdürdüğü araştırma gezilerinin sonuçlarını 1956 ve 1957 yıllarında Viyana İlimler Akademisi yayınlarında bilim dünyasına tanıttı (Herrmann 1959). 1961 gezilerinin sonuçlarını yine Viyana İlimler Akademisi'nde yayınladı. Herrmann Manisa Müzesi yazıtlarını tümüyle belgeledi (Herrmann & Polatkan 1969). Herrmann, Lydia yazıtlarını TAM serisinde yayınlamak üzere çalışırken Sardes'te yapılan Amerikan kazılarında bulunan yazıtları da incelemeye başladı. TAM V/1 (Kuzeydoğu Lydia) fasikülünü 1981 yılında ve TAM V/2 (Kuzeybatı Lydia) fasikülünü 1989 yılında yayınladı. 60'lı yılların ortalarından başlayarak Herrmann, Milet yazıtlarının çalışılmasını da üstlendi ve bu yazıtları iki cilt halinde ve çeşitli makalelerde yayınladı. Ayrıca Sardes yazıtlarını 1985 yılından başlayarak vefat ettiği 2002 yılına kadar yayına hazırladı (Hamburger Universitätsreden 2004). Hem Sardes'ten hem de Erythrai ve Teos'tan tarihi yönden önemli yazıtları çeşitli makalelerde yayınladı. Lidya çalışmaları sırasında kendisine Ege Üniversitesi profesörlerinden Hasan Malay eşlik etti. Malay 1978'den başlayarak Lidya Bölgesi'nde, Manisa Müzesi'nde ve Batı Anadolu'nun diğer bölgelerinde yaptığı araştırmaların sonuçlarını Viyana İlimler Akademisi tarafından TAM serisini tamamlayıcı nitelikte olan Ergänzungsbände serisinde yayınladı (Malay 1995; 1999). Herrmann'ın vefatından sonra Malay, Köln Üniversitesi'nden Georg Petzl ile birlikte Lidya yazıtları üzerindeki çalışmalarını sürdürdü. Petzl ise Herrmann'ın Philadelphia (=Alaşehir) araştırmalarını, Lidya'nın diğer bölgelerindeki çalışmalarını ve Sardes yazıtları çalışmalarını sürdürdü. Malay, Herrmann ile birlikte hazırlamaya başladığı Lidya buluntusu yeni yazıtları 2007 yılında Viyana İlimler Akademisi'nde ETAM (=Ergänzungsbände der Tituli Asiae Minoris) serisinin 24. cildinde Herrmann'ın adıyla birlikte yayınladı (Malay 2007). Petzl da Philadelphia (=Alaşehir/Manisa) yazıtlarını 2007 yılında *Tituli Asiae Minoris* serisinde yayınladı (Petzl 2007).

Tübingen Üniversitesi'nden Eski Çağ tarihçisi Frank Kolb, 1989 yılında Likya şehirlerinden Kyaneai ve çevresinde çalışmaya başladı. Yaklaşık 20 yıllık bir yüzey araştırması faaliyetinden sonra bu bölge hakkında yazdığı birçok makalenin yanısıra Kyaneai ve çevresi hakkında bir kitap yayınladı (Kolb 2008). Ayrıca Hartwin Brandt ile birlikte Lykia-Pamphylia Bölgeleri'nin Roma eyaleti olmasına ilişkin bir kitabı daha yayınlandı (Brandt & Kolb 2005).

Marburg Üniversitesi'nden Eski Çağ tarihçisi Christian Marek 1980'lerde Karadeniz Bölgesi'nde yüzey araştırmaları yaptı ve bu çalışmalarını iki kitapta yayınladı (Marek 1993; 2003). Bu çalışmalarının yanı sıra Marek,

über Kleinasien eine Monographie über die Geschichte Kleinasiens in der Antike (Marek 2010).

In Köln hatte der Altertumswissenschaftler und Philologe Reinhold Merkelbach (1918-2006) zwischen 1961 und 1983 den Lehrstuhl für Griechische Sprache und Literatur inne. Im Zuge seiner Forschungstätigkeit förderte er stets Papyrologie und Epigraphie und betreute zahlreiche junge Wissenschaftler. Seine Schüler Helmut Engelmann, Georg Petzl, Peter Frisch, Wolfgang Blümel, Johannes Nollé, Walter Ameling, Thomas Corsten, Friedrich Becker-Bertau und Jürgen Hammerstaedt führten intensive epigraphische Arbeiten in kleinasiatischen Städten durch und publizierten Städtecorpora. Die Ergebnisse ihrer Arbeiten veröffentlichten sie sowohl in der von Merkelbach 1972 gegründeten Reihe I*nschriften griechischer Städte aus Kleinasien* als auch in der von ihm gegründeten *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik.* Merkelbach beabsichtigte mit der Gründung der Reihe der Corpora kleinasiatischer Städte, die Inschriften einzelner Städte oder Regionen zusammenzustellen und als Corpus oder Repertorium für die weitere Forschung zugänglich zu machen.

Seit 1972 gibt die Kleinasiatische Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften gemeinsam mit dem Institut für Altertumskunde der Universität Köln *Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* heraus, in der das Wiener Material mit verwertet wird. Da für die TAM eine Einbeziehung etwa der Städte Ioniens ohnehin nicht in Frage kam, entsprach die Idee solcher Städte-Corpora der Hoffnung, *„dass damit eine wichtige Ergänzungsarbeit geleistet werde zu dem großen Corpus der TAM",* wie Merkelbach und Fritz Schachermeyr in ihrem gemeinsamen Vorwort zum ersten Band dieser Reihe Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien zum Ausdruck gebracht haben (Engelmann & Merkelbach 1972: 5). Hier wird ausdrücklich die Möglichkeit offen gehalten, *„dass sich das Kölner Institut mit seinen Epigraphikern gelegentlich auch an der Ausarbeitung von Corpus-Bänden selbst beteiligen wird".*

Neben den bisher erschienenen 70 Bänder dieser wichtigen „Blauen Reihe", wurde 1983 von Merkelbach und Şahin eine weitere Zeitschrift *(Epigraphica Anatolica)* gegründet, um die neuen epigraphischen Funde und historisch-topographischen Beobachtungen zu veröffentlichen. Die *Epigraphica Anatolica* wurde zuerst von Merkelbach, Şahin, Hermann Vetters (in Wien) und Ekrem Akurgal herausgegeben. Diese Zeitschrift machte nicht nur neue wichtige Funde aus Kleinasien der Fachwelt bekannt, sondern intensivierte auch die gute Zusammenarbeit zwischen deutschen und türkischen Altertumswissenschaftlern. *Epigraphica Anatolica* wird jetzt von den Kollegen und Schülern Merkelbachs, Wolfgang Blümel, Jürgen Hammerstaedt und Peter Herrmann herausgegeben.

Batı Anadolu'da Kaunos antik şehrinde Cengiz Işık tarafından yürütülen kazılarda bulunan yazıtları inceleyerek Cengiz Işık ile birlikte Kaunos'ta bulunan Protogenes anıtı hakkında bir monografi yayınladı (Marek 1997). Zürich Üniversitesi Eski Çağ Tarihi Bölümü'nde profesör olmasından sonra Marek, Kaunos yazıtlarını bir kitap halinde yayınladı (Marek 2006). Bir kaç yıl öncesi ise Anadolu'nun Eski Çağ dönemi tarihi hakkında bir monografi yayınladı (Marek 2010).

Klasik filolog ve Eski Çağ tarihçisi Reinhold Merkelbach (1918-2006), Köln Üniversitesi'nde 1961 ile 1983 yılları arasında görev yaptığı sırada ve emekli olduktan sonra da vefatına kadar Papyroloji und Epigrafya çalışmalarını sürekli desteklemiş ve çok sayıda bilim insanının yetişmesine katkıda bulunmuştur. Öğrencileri Helmut Engelmann, Georg Petzl, Peter Frisch, Wolfgang Blümel, Johannes Nollé, Walter Ameling, Thomas Corsten, Friedrich Becker-Bertau ve Jürgen Hammerstaedt Anadolu'da birçok antik şehrin yazıtlarını inceleyerek şehir yazıtları corpusları çalışmaları gerçekleştirdiler. Bu çalışmaların sonuçlarını, hem Merkelbach tarafından 1967 yılında kurulmuş olan *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* (=Papyroloji ve Epigrafi) dergisinde hem de 1972 yılında, yine Merkelbach tarafından kurulmuş olan *Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* (= Anadolu Şehir Devletleri Yazıtları) adlı şehir corpusları serisinde yayınladılar. Merkelbach'ın Anadolu şehir yazıtları corpusunu kurmasindaki hedefi, Eski Çağ şehirlerinde ve bu şehirlere ait olan arazide bulunmuş olan yazıtları bir araya getirerek bilim dünyasının yararlanmasına sunmaktı.

Böylece 1972 yılından başlayarak Avusturya İlimler Akademisi, Anadolu Yazıtlarını Araştırma Komisyonu ile Köln Üniversitesi Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü arasında Anadolu şehir yazıtlarının corpuslarını hazırlama projesi (I.K.=Inschriften Kleinasien) ile Anadolu coğrafi bölgelerinin yazıtlarının tümünü (TAM=*Tituli Asiae Minoris*) hazırlama projelerini birbirleriyle çakışmadan Viyana İlimler Akademisi komisyonu arşivlerinde bulunan belgelerden de yararlanarak gerçekleştirme yönünde anlaşma sağlanmıştı. TAM için İonia şehirlerinin yazıt corpuslarının yapılması uygun olmadığından bu tür şehir corpusları için TAM serisini tamamlayıcı nitelikte çalışmalar yapılması öngörüldü ve bu işbirliği Reinhold Merkelbach ile Fritz Schachermeyr tarafından Anadolu şehir yazıtları corpusları çalışmasının (=*Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien*) ilk cildindeki ortak bir önsözde vurguladılar (Engelmann & Merkelbach 1972: 5). Burada, Köln'deki Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü'nde çalışan Eski Çağ bilim insanlarının Viyana'daki komisyon tarafından yönetilen *Tituli Asiae Minoris* adlı corpus çalışmalarına fırsat buldukça katılabileceklerine değinilmektedir.

2015 yılına kadar 70 cildi yayınlanan ve bilim dünyasında Mavi Seri olarak da bilinen bu önemli epigrafik

edt, Wolfgang Dieter Lebek, Hasan Malay und Mustafa H. Sayar, herausgegeben und erreicht demnächst den 50. Band. Kurz vor seinem Tod veröffentlichte Merkelbach gemeinsam mit Josef Stauber das fünfbändige Corpus der Steinepigramme aus dem griechischen Osten (Merkelbach & Stauber 1998-2004). Vor Beginn dieses Forschungsvorhabens mit Merkelbach gab Stauber eine zweibändige Monographie die antiken Quellen und Inschriften über die Siedlungen um die Bucht von Adramytteion heraus (Stauber 1996).

Helmut Engelmann, der Schüler und Mitarbeiter von Merkelbach, promovierte 1963 am Institut für Klassische Philologie an der Universität zu Köln. Er veröffentlichte 1972 die ersten zwei Bände der neugeründeten *Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* der sogenannten Blaue Reihe zusammen mit Merkelbach (Engelmann & Merkelbach 1972). Engelmann publizierte 1976 die Inschriften von Kymai sowie gemeinsam mit Merkelbach und Dieter Knibbe die Inschriften von Ephesos (Engelmann *et al.* 1980). Engelmann publizierte 1984 Wortindex der ephesischen Inschriften. Er publizierte gemeinsam mit Knibbe 1989 die wichtige Zollinschrift in einem Band der Zeitschrift *Epigraphica Anatolica* (Engelmann & Knibbe 1989).

Nach dem Studium der Klassischen Philologie an der Universität zu Köln wurde Georg Petzl 1967 bei Merkelbach mit einer Arbeit über die antike Homerrezeption promoviert. Anschließend studierte er 1968-1969 und 1970-1971 als Stipendiat der Volkswagenstiftung und der Deutschen Forschungsgesellschaft in Paris Epigraphik und Numismatik, unter anderem bei Louis Robert. Petzl habilitierte sich in Köln 1983 mit dem Corpus der Inschriften von Smyrna und wurde 1989 zum außerplanmäßigen Professor ernannt. Schwerpunkt von Petzls Forschungstätigkeit sind die Inschriften Kleinasiens, vor allem der Stadt Smyrna (Petzl 1982; 1987; 1990) und Lydiens, wo er sich mehrmals zu epigraphischen Studien aufhielt. Petzl publizierte zwei Monographien über die Beichtinschriften Kleinasiens (Petzl 1994a, b; 1998). Petzl publizierte außerdem die Inschriften von Philadelphia (= Alaşehir/Manisa) im Jahre 2007 in den *TAM* (Petzl 2007). Er bereitet derzeit eine Monographie mit Hasan Malay und bearbeitet die Inschriften von Sardeis vor.

Ein weiterer Mitarbeiter von Merkelbach war Wolfgang Blümel, der seit 1984 die Bearbeitung der Inschriften Kariens übernommen hat. Er unternahm mehrere Forschungsreisen durch Karien. Die Ergebnisse seiner Reisen der vergangenen 30 Jahre gab er in Corpusbänden der Reihe *Inschriften Kleinasiens* in Bonn heraus. Er publizierte die Inschriften von Iasos in zwei Bänden, von Knidos, Mylasa und des Rhodischen Peraia sowie anderer Siedlungen und Poleis Kariens in

yayının yanı sıra 1983 yılında Merkelbach, Sencer Şahin ile birlikte Anadolu'da bulunmuş olan yeni yazıtları ve bunlar ile Eski Çağ tarihi kaynaklarına bağlı olarak yapılan tarihi coğrafya çalışmalarının sonuçlarının yayınlanacağı yeni bir dergi kurdu. Derginin editörleri Reinhold Merkelbach ve Sencer Şahin'in yanısıra Türk Tarih Kurumu adına Ekrem Akurgal, Avusturya İlimler Akademisi adına Herrmann Vetters idi. Adı *Epigraphica Anatolica* olan bu yeni dergi hem Anadolu'dan önemli yeni yazıtlı buluntuların bilim dünyasının yararlanmasına sunulmasını ve hem de Alman ve Türk Eski Çağ Bilim insanları arasındaki işbirliğinin arttırılmasını amaçlamaktaydı. Kuruluşundan bu yana yakında 50. sayısına ulaşacak olan *Epigraphica Anatolica* dergisi halen Merkelbach'ın meslektaşları ve öğrencileri olan Wolfgang Blümel, Jürgen Hammerstaedt, Wolfgang Dieter Lebek, Hasan Malay ve Mustafa H. Sayar tarafından yayınlanmaktadır. Merkelbach ölümünden birkaç yıl önce Eski Çağ dilbilimcisi Josef Stauber ile birlikte Doğu Akdeniz ve Anadolu Bölgeleri'nde bulunmuş olan tüm mezar ağıtları yazıtlarını içeren beş ciltlik bir corpus çalışması yayınladı (Merkelbach & Stauber 1998-2004). Stauber bu büyük projenin başlamasından önce Edremit Körfezi etrafındaki Eski Çağ yerleşmelerine ilişkin tarihi kaynakları ve yazıtları ayrıntılı bir şekilde incelediği iki ciltlik bir çalışmasını yayınlamıştır (Stauber 1996).

Merkelbach'ın öğrencisi ve meslektaşı Helmut Engelmann 1963 yılında Köln Üniversitesi'nde doktora tezi çalışmalarını Klasik Filoloji alanında tamamladıktan sonra 1972 yılında Köln'de yayınlanmasına başlanan *Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* adlı serinin ilk iki cildini Merkelbach ile birlikte yayınladı (Engelmann & Merkelbach 1972). Engelmann ayrıca 1976 yılında Aliağa'da bulunan Kyme şehri yazıtlar kataloğunu (Engelmann 1976), Dieter Knibbe ve Reinhold Merkelbach ile birlikte Efes yazıtlarını yayınlamaya başladı (Engelmann *et al.* 1980). Engelmann Efes yazıtlarının sözcük dizinini 1984 yılında yayınladıktan sonra 1989 yılında Efes'te bulunmuş önemli epigrafik buluntulardan biri olan gümrük yazıtını Knibbe ile birlikte *Epigraphica Anatolica* dergisinin bir cildinde yayınladı (Engelmann & Knibbe 1989).

Merkelbach'ın bir diğer öğrencisi olan Georg Petzl 1967 yılında Homer hakkında yaptığı bir çalışmayla doktorasını tamamladı. 1968-1969 ve 1970-1971 yılları arasında Volkswagen Vakfı'nın ve Alman Bilimsel Araştırma Kurumları'nın burslarıyla Paris'te Louis Robert'in yanında Epigrafi ve Nümizmatik eğitimi gördü. 1983 yılında Köln Üniversitesi'nde Smyrna yazıtları yayınıyla doçentlik çalışmasını tamamladı (Petzl 1982). 1989 yılında profesör olan Petzl öncelikle İzmir Lydia yazıtları üzerine çalıştı. Özellikle bu bölgede yaygın olan günah çıkarma yazıtları hakkında iki kitap yayınladı (Petzl 1994a,b; 1998). Philadelphia (= Alaşehir/Manisa) yazıtlarını 2007 yılında *Tituli Asiae*

verschiedenen Aufsätzen. 2014 gab er die Inschriften von Priene in mehreren Bänden heraus. Außerdem führt Blümel die Redaktion der *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* durch. Er ist auch Herausgeber der Zeitschrift Kadmos und Mitherausgeber und Hauptredakteur der Zeitschrift *Epigraphica Anatolica.*

Ein anderer Schüler von Merkelbach, Walter Ameling, kam Anfang der achtziger Jahre mit Sencer Şahin nach Bithynien und stellte die Inschriften von Prusa ad Hypium als Stadtcorpus zusammen (Ameling 1985). Ameling publizierte außerdem die antiken jüdischen Inschriften Kleinasiens (Ameling 2004).

Ein weiterer Schüler von Merkelbach, Thomas Corsten war zuerst mit Şahin in Bithynien tätig. Corsten veröffentlichte die Inschriftencorpora von Kios und Apameia Myrleia in Bithynien sowie die Inschriften der phrygischen Stadt Laodikeia am Lykos. Danach begann er mit Forschungen in Cibyra und in Cibyratis. Corsten ist seit 2004 Mitherausgeber des *Supplementum Epigraphicum Graecum.* Seit dem Februar 2010 ist er Universitätsprofessor für Griechische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik an der Universität Wien. Seit 2014 leitet er die Arbeitsstätte für Epigraphik der Monumenta Antiqua an der Akademie der Wissenschaften in Wien, in der Nachfolge von Gerhard Dobesch.

Eine weitere wichtige Institution, die zur Erforschung Kleinasiens erheblich beigetragen hat, ist die Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts in München, die Anfang der 70er Jahre des 20. Jahrhunderts von Edmund Buchner gegründet wurde. Besonders Michael Wörrle, der Nachfolger von Buchner als Direktor der Kommission (1980-2004), bearbeitete die Inschriften mehrerer lykischer Städte und die Inschriften der Stadt Aizanoi in Phrygien sowie von Herakleia am Latmos (Wörle 1992-2014). Nach Wörrle wurde Christof Schuler Leiter der Kommission. Er setzte in Lykien seine als Doktorand gemeinsam mit Frank Kolb begonnene Arbeiten fort (Schuler 2007). Auch Helmut Müller, eines der Mitglieder der Kommission, hat die Inschriften bearbeitet, die bei den kleinasiatischen Grabungen des Deutschen Archäologischen Instituts in Milet und Pergamon ans Tageslicht kamen, und sie in etlichen Monographien und Aufsätzen in der Zeitschrift *Chiron,* dem Publikationsorgan der Kommission, veröffentlicht. Auch Johannes Nollé, ein Schüler Merkelbachs, wechselte 1985 vom Institut für Altertumskunde in Köln nach München zur Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik. Er veröffentlichte neben Aufsätzen zu zahlreichen Inschriften aus Pamphylien und Pisidien in verschiedenen epigraphischen und althistorischen Fachzeitschriften mehrere Corpora der Inschriften von Selge (gemeinsam mit F. Schindler; Nollé 1991) und Side (Nollé 1993-2001). Nollé bei *Minoris* serisinde yayınlayan Petzl (Petzl 2007) halen Hasan Malay ile ortak bir kitap hazırlarken bir yandan da Sardes Kazıları'nda bulunan yazıtlar üzerinde çalışmalarını sürdürmektedir.

Merkelbach'ın çalışma arkadaşı W. Blümel 1984 yılından beri Karia yazıtlarını çalışmaktadır. Karia Bölgesi'nde son 30 yılda birçok araştırma gezisi yapan Blümel çalışmalarının sonuçlarını, İasos, Mylasa, Knidos şehirleriyle Rodos Peraiası yazıtlarını ve son olarak da Priene yazıtlarını *Anadolu Şehir Yazıtları Corpusu* serisinde yayınladı. Priene yazıtlarını 2014 yılında yayınladı. Ayrıca *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* dergisinin redaksiyon çalışmalarını üstlendi. Blümel halen hem *Epigraphica Anatolica* dergisinin editörlerinden biridir ve hem de Anadolu yerel dillerinde yazılmış buluntuların yayınlandığı bir dilbilim dergisi olan Kadmos'un da editörlüğünü yapmaktadır.

Merkelbach'ın öğrencilerinden Walter Ameling 1982 yılında Sencer Şahin ile birlikte Anadolu'ya gelip Bithynia şehirlerinden Prusias ad Hypium'un yazıtlarını incelemiş ve bu çalışmasının sonuçlarını 1985 yılında şehir yazıtları corpusları serisinde (=*Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien*) yayınlamıştır (Ameling 1985). Çalışmalarını Akdeniz'in çeşitli bölgelerine yönelik sürdüren Ameling, ayrıca Anadolu'da bulunmuş olan Musevi yazıtlarının kataloğunu yayınlamıştır (Ameling 2004).

Merkelbach'ın bir diğer öğrencisi olan Thomas Corsten önce Sencer Şahin ile 1982 yılında Bithynia Bölgesi'nde Kios (=Gemlik) şehri yazıtlarını inceledi ve çalışmalarının sonuçlarını 1985 yılında şehir yazıtları corpusları serisinde (=*Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien*) yayınladı. Daha sonra Cibyra ve Cibyratis üzerine çalışmaya başladı. Corsten 2004 yılında *Supplementum Epigraphicum Graecum* serisinin editörlerinden biri oldu. 2010 yılından beri Viyana Üniversitesi, Eski Çağ Tarihi Bölümü'nde Grek Tarihi profesörüdür. Corsten 2014 yılından başlayarak Viyana İlimler Akademisi'nde bulunan ve son olarak Viyana Üniversitesi profesörlerinden Gerhard Dobesch'in başkanlığını yaptığı Anadolu Yazıtlarını Araştırma Komisyonu'nun lağvedilmesinden sonra kurulan Documenta Antiqua'nın alt birimi olan epigrafi çalışma grubunun yönetimini üstlendi.

Anadolu Eski Çağ Tarihi araştırmalarına büyük katkısı olan bir diğer kurum da, Alman Arkeoloji Enstitüsü eski başkanlarından Eski Çağ tarihçisi Edmund Buchner tarafından 20. yüzyılın ikinci yarısında 70'li yılların başlarında Münih'te kurulmuş olan Eski Çağ Tarihi ve Epigrafi Araştırmaları (= Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik) Komisyonu'dur. Buchner'in halefi 1965 ile 1979 yılları arasında komisyonda bilimsel çalışmalar yapmakla görevlendirilen Michael Wörrle oldu. Wörrle 1980 ile 2004 yılları arasında

reitet ein Inschriften-und Münzcorpus der pamphylischen Stadt Sillyon für die Reihe der Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien vor.

Deutsche Altertumswissenschaftler publizierten ebenfalls die Münzen Kleinasiens und konnten damit zur Erforschung des städtischen Lebens sowie der wirtschaftlichen und politischen Geschichte in der Antike erheblich beitragen. Unter den zahlreichen deutschen Numismatikern sind etwa Emin Clemens Bosch, Hans von Aulock, Peter Robert Franke, Peter Weiß, Ruprecht Ziegler, Johannes Nollé oder Kai Ehling mit ihren wichtigen Publikationen zu nennen. Franke bearbeitete u. a. auch die Homonoia Münzen Kleinasiens gemeinsam mit Margret Karola Nollé. Ziegler bearbeitete Münzen der ostkilikischen Städte (Ziegler 1985; 1993). Weiß veröffentlichte zahlreiche Ausätze über die kleinasiatischen Münzen und andere Kleinfunde aus Metall. Ehling veröffentlichte eine Studie über die Gottheiten und Kulte gemeinsam mit Daniela Pohl und Mustafa H. Sayar im Rahmen des Schwerpunktprogrammes der Deutschen Forschungsgemeinschaft über die Akkulturationsprozesse (Ehling *et al.* 2004).

Unter den Deutschen Sprachwissenschaftlern war Günther Neumann (1920-2005), derjenige der sich fast ein halbes Jahrhundert mit den epichorischen Sprachen Kleinasiens beschäftigte. Neumann habilitierte sich nach Abschluss seiner Dissertation in Leipzig, 1958 in Göttingen über das Weiterleben des hethitisischen und luwischen Sprachguts in Hellenistischen und Römischen Zeit (Neumann 1958). Neumann wurde zuerst in Bonn, danach in Gießen und zuletzt in Würzburg als Professor berufen. Er beschäftigte sich hauptsächlich mit den Lykischen und Phrygischen Inschriften (Neumann 1979; 1988; 2004; 2007).

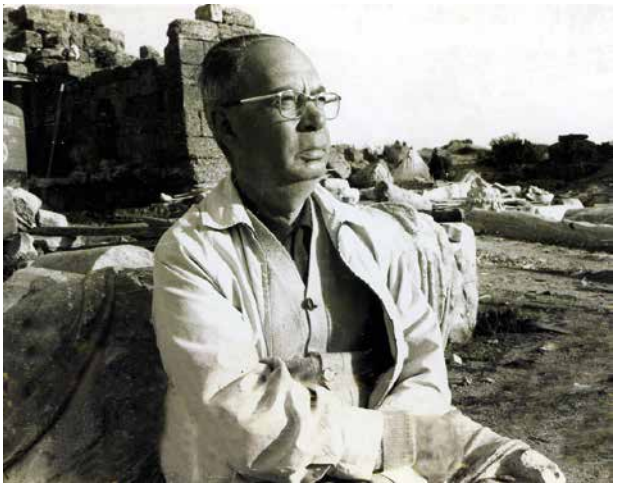

Abb. 7: Arif Müfid Mansel.

komisyonun müdürlüğünü yapmış ve hem Aizanoi Kazıları'nda bulunan yazıtları, hem Latmos kıyısındaki Herakleia'da bulunan yazıtları ve incelediği çok sayıda Likya şehrinin yazıtlarını komisyonun yayın organı olan *Chiron* dergisinde yayınlamıştır (Wörrle 1992-2014). Wörrle'in emekli olmasından sonra Eski Çağ tarihçisi Christof Schuler komisyonun yeni müdürü oldu. Schuler doktora tezini Batı Anadolu'nun kırsal yerleşme yerleri hakkında yazmıştı. Doktora danışmanı Frank Kolb ile Likya bölgesinde başladığı çalışmalarını sürdürdü (Schuler 2007). Komisyonda çalışan bilim adamlarından Helmut Müller Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Milet ve Bergama kazılarında bulunmuş yazıtları, komisyonun yayın organı olan *Chiron* dergisinde yayınlamıştır. Merkelbach'ın öğrencisi Johannes Nollé 1985 yılında Köln'deki Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü'nden ayrılarak Münih'teki Eski Çağ Tarihi Araştırmaları Komisyonu'nda görev yapmaya başladı. Bunun yanısıra Pamphylia ve Pisidia Bölgeleri'nin yazıtları ve sikkeleri hakkında hem komisyonun yayın organı Chiron'da ve hem de diğer mesleki dergilerde son derece önemli tarihi yorumlar içeren makaleler yayınlamıştır. Ayrıca Friedel Schindler ile birlikte Pisidia'daki Selge şehrinin yazıtlarının corpusunu yayınlamıştır (Nollé 1991). Nollé'nin Pamphylia Bölgesi çalışmaları arasında en kapsamlı olanı birkaç cilt halinde yayınladığı Side yazıtları corpusudur (Nollé 1993-2001). Yakın bir gelecekte Nollé'nin Sillyon yazıtlarını ve sikkelerini Anadolu şehir yazıtları corpusları serisinde (=I*nschriften griechischer Städte aus Kleinasien*) yayınlaması beklenmektedir.

Alman Eski Çağ tarihçileri Anadolu'da bulunan Eski Çağ sikkelerini inceleyerek Anadolu Eski Çağ tarihi araştırmalarına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Anadolu sikkeleri hakkında çalışan nümizmatların önde gelenleri arasında Emin Clemens Bosch, Hans von Aulock, Peter Robert Franke, Peter Weiß, Ruprecht Ziegler, Johannes Nollé ve Kai Ehling yaptıkları yorumlu nümizmatik yayınlarıyla özellikle dikkati çekmektedirler. Franke, Margret Karola Nollé ile birlikte Anadolu şehir devletlerinin Homonoia sikkelerini yayınladı. Ziegler ise Çukurova Bölgesi Eski Çağ şehirlerinde bulunan sikkeleri çalıştı (Ziegler 1985; 1993). Weiß, Anadolu şehir devletleri sikkelerine ilişkin yayınlarının yanı sıra çok sayıda metal buluntuları yayınlamıştır. Ehling ise Daniela Pohl ve Mustafa H. Sayar ile birlikte akkültürasyon süreçlerinin incelendiği, Alman Bilimsel Araştırma Kurumu tarafından desteklenen bir proje kapsamında Çukurova şehirleri ve çevresindeki yerleşmelerin tanrıları ve kültlerine ilişkin ortak bir yayın hazırlamıştır (Ehling *et al.* 2004).

Alman dilbilimcileri arasında Anadolu'da en uzun süre faaliyet göstereni Günther Neumann (1920-2005)'dır. Neumann önce Leipzig'te tamamladığı üniversite eğitiminden sonra 1958'de Göttingen Üniversitesi'nde Hitit ve Luwi dillerinden unsurların Hellenistik ve Roma De-

In Deutschland studierte Nachwuchswissenschaftler aus der Türkei[2]

Die türkische Regierung schickte etwa zehn Jahre nach der Gründung der Türkischen Republik einige junge Studenten zum Studium nach Deutschland. Dieser Regierungsbeschluss beruht auf einem Telegramm von Mustafa Kemal Atatürk an dem damaligen Ministerpräsident İsmet İnönü vom 21. Februar 1931, das er aus Konya abschickte. In diesem Telegramm forderte er einige Studenten, die zum Studium ins Ausland geschickt werden, in Altertumswissenschaften auszubilden. Als erste kamen Sedat Alp, Ekrem Akurgal, Afif Erzen und Jale Ogan (İnan) nach Berlin.

Während die erste Gruppe, die für das Studium im Bereich der Altertumswissenschaften ausgewählte Studenten nach Berlin kamen, studierte 1905 in Istanbul geborene Arif Müfid Mansel (Abb. 7) in Berlin Klassische Archäologie, die er 1932 mit einer Dissertation über *„Der Stockwerkbau der Griechen und Römer“* als Schüler von Ferdinand Noack abschloss. Die Dissertation wurde noch im selben Jahr als Band 1 der Istanbuler Forschungen veröffentlicht. Nach der Rückkehr in die Türkei wurde Mansel zweiter Direktor des Archäologischen Museums Istanbul. 1936 wurde er zudem Dozent für Altertumswissenschaften an der Universität Istanbul, zwischen 1944 und 1975 hatte er dort eine Professur inne. Er starb im Februar 1975. Mansel machte sich sowohl als Ausgräber und Wissenschaftler als auch als Wissenschaftsorganisator um die türkische Archäologie verdient. Sein Name ist vor allem mit den Ausgrabungen in Perge und Side verbunden. Mit Ekrem Akurgal gilt er als Begründer der Klassischen Archäologie in der modernen Türkei.

Der 1905 in Tetovo (=Kalkandelen) geborene Halil Demircioğlu hatte 1930 sein Abitur abgeschlossen und sich an der juristischen Fakultät der Universität Istanbul einschreiben lassen. Er wurde jedoch 1930 mit einem Stipendium des Türkischen Erziehungsministerium nach Deutschland geschickt, um dort Geschichte zu studieren. Er studierte Alte Geschichte, Archäologie und Hethitologie; lernte auch Latein und Alt-Griechisch. Seine Lehrer waren der Althistoriker Wilhelm Weber, der Archäologe Gerhard Rodenwaldt und der Hethitologe Hans Ehelolf. Ferner besuchte er die Seminare und Übungen der Archäologie, Epigraphik und Numismatik. Zusammen mit Ekrem Akurgal nahm er 1933 an Ausgrabungen am Zantoch an der Warthe teil, die von Unverzagy geleitet wurden. Demircioğlu promovierte 1939 in Berlin mit dem Thema *„Der Gott auf dem Stier, Geschichte eines religiösen Bildtypus“* (Demircioğlu 1939). 1941 kehrte Demircioğlu in die Türkei zurück und habilitierte sich 1945 an der Fakultät für Sprachen, Geschichte und Geographie in Ankara. Demircioğlu wurde 1956 zum virleri'nde yaşamaya devam etmesine ilişkin çalışmasıyla doçent oldu (Neumann 1958). Bonn, Gießen ve Würzburg'ta dilbilimi alanında profesörlük yapan Neumann, özellikle Likçe ve Frigçe yazıtlarla ilgilenmiştir (Neumann 1979; 1988; 2004; 2007).

Türkiye'den Almanya'ya Eğitime Gönderilmiş Eskiçağ Bilim İnsanları[2]

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından yaklaşık on yıl sonra Almanya'ya bazı öğrencilerin gönderilmelerine başlandı. Bu yeni uygulama Mustafa Kemal Atatürk'ün 21 Şubat 1931 tarihinde zamanın başbakanı İsmet İnönü'ye Konya'dan yolladığı telgraf sonrasında başlamıştır. Atatürk bu telgraf metninde Maarif Vekaletince (Milli Eğitim Bakanlığı) yurt dışına gönderilecek öğrenciler arasından bir kısmının Eski Çağ Bilimleri için yetiştirilmek üzere tahsile gönderilmelerini talep etmektedir. İlk olarak Sedat Alp, Ekrem Akurgal, Afif Erzen ve Jale Ogan (İnan) Berlin'e gönderildiler.

İlk öğrenci grubunun Berlin'e yollandığı yılda, 1905 yılında İstanbul'da doğmuş olan Arif Müfid Mansel (Res. 7), Berlin'de Klasik Arkeoloji eğitimini tamamlayarak 1932 yılında *"Der Stockwerkbau der Griechen und Römer"* başlıklı çalışmasıyla Ferdinand Noack'ın yanında doktora tezini tamamlamıştı. Mansel'in doktorası aynı yıl Istanbuler Forschungen serisinin 1. cildi olarak yayınlandı. Mansel, Türkiye'ye döndükten sonra İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde müdür yardımcısı olarak görev yapmaya başladı. 1936 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Eski Çağ Bilimleri doçenti, 1944 ile 1975 yılları arasında Klasik Arkeoloji Kürsüsü'nde profesör olarak görev yaptı. 1975 yılı Şubat ayında vefat etti. Mansel Türk Arkeolojisi'ne hem kazı yapan bir bilim insanı ve hem de bilimsel çalışmaları düzenleyen bir kişi olarak hizmet etti. Mansel'in adı her şeyden önce Perge ve Side Kazıları'yla özdeşleşmişti. Mansel, Akurgal ile birlikte genç Türkiye Cumhuriyeti'nde Klasik Arkeolojinin kurucusu olarak kabul edilmektedir.

1905 yılında Makedonya'da Kalkandelen'de (=Tetovo) doğan Halil Demircioğlu 1930 ders yılında İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirmiş ve aynı yıl İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kaydını yaptırmıştı. Burada yüksek öğrenimini sürdürürken 1930'da Milli Eğitim Bakanlığı'nın devlet bursu ile Almanya'da üniversite eğitimi imtihanını kazanmış ve Tarih eğitimi için Almanya'ya gönderilmiştir. Berlin Üniversitesi'nde Eski Çağ Tarihi, Arkeoloji, Filoloji, Nümizmatik ve Hititoloji dallarında eğitim görmüştür, Latince ve Eski Çağ Grekçesi öğrenmiştir. 1933 yılında Berlin'de doktora öğrencisi olan Ekrem Akurgal ile birlikte, o zamanlar Unverzagt'ın yönettiği ve bir "Doğu Got" yerleşim yeri olan "Zantoch an der Warthe" Kazıları'na katılmıştır.

Professor für Alte Geschichte an derselben Fakultät berufen. 1945 wurde er Mitglied der Türkischen Historischen Gesellschaft. Ferner war er Mitglied der Türkischen Sprachgesellschaft, des Deutschen Archäologischen Instituts und des Deutschen Orient Instituts. Er starb noch während seiner aktiven Dienstzeit 1972 in Ankara.

Ekrem Akurgal (1911-2002) wurde im Tulkarem, unweit von Kaisareia an der Ostmittelmeerküste geboren. Akurgal studierte ab 1932 an der Humboldt Universität Berlin, wo er 1940 bei Gerhart Rodenwaldt über lykische Reliefs promovierte. 1947 hat er an der Fakultät für Sprachen, Geschichte und Geographie in Ankara den Lehrstuhl für Klassische Archäologie gegründet, und war dort von 1957 bis zu seiner Emeritierung im Jahr 1981 Professor für Klassische Archäologie. Seine Forschungen umfassten alle in Anatolien siedelnden antiken Kulturen, also unter anderem Hethiter, Urartäer, Phryger, Lydier, Karier und Lykier. Sein besonderes Augenmerk galt der Kunstgeschichte der ionischen und aiolischen Siedler. So führte er Ausgrabungen u.a. in Phokaia, Pitane und Erythrai. Seine wichtigste Grabung war die von Alt-Smyrna (Bayraklı), die er zuerst von 1948 bis 1951 und danach zwischen 1966 und 1992 ausgegraben hat. Die Grabungen in Bayraklı wurden zwischen 1993 und 2010 unter der Leitung seiner Frau Meral Akurgal fortgeführt.

Akurgal ist neben Mansel der Gründungsvater der Klassischen Archäologie in der modernen Türkei. Als solcher erhielt er zahlreiche Ehrungen, so war er Mitglied des Deutschen Archäologischen Instituts und Mitglied der Académie des Inscriptions et Belles-Lettres sowie der Akademien in Düsseldorf, Kopenhagen, London, Rom, Stockholm und Wien. Er erhielt außerdem Ehrendoktorate der Universitäten Bordeaux, Athen, Lecce und Eskişehir. Drei Jahre vor seinem Tod verfasste er seine Autobiographie *„Erinnerung eines Archäologen - Einige bedeutende Kapitel aus der Kulturgeschichte der Republik Türkei“* (Akurgal 1999).

Ein weiterer Altertumswissenschaftler aus der Türkei, der in Deutschland studierte, war Sedat Alp. Alp wurde 1913 in Thessaloniki geboren, studierte ab 1932 zunächst in Leipzig, dann in Berlin und wurde dort 1940 über *„Untersuchungen zu den Beamtennamen im hethitischen Festzeremoniell“* promoviert. Viele Jahre unterrichtete er an der Universität Ankara. Alp galt als Fachmann für altanatolische Geografie, beschäftigte sich mit altanatolischer Kunst, Sprache, Recht und Kultur. Alp war Mitglied des Deutschen Archäologischen Instituts sowie korrespondierendes Mitglied der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse der Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz. 1997 wurde ihm die Ehrendoktorwürde der Universität Würzburg verliehen. Er starb 2006 in Ankara.

Demircioğlu 1939 yılında *“Der Gott auf dem Stier, Geschichte eines religiosen Bildtypus”* başlıklı doktora teziyle Berlin Üniversitesi'nde doktor ünvanını almıştır (Demircioğlu 1939). 1941 yılında Türkiye'ye dönen Demircioğlu 1945'te Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde doçent, 1956 yılında aynı fakültenin Eski Çağ Tarihi Kürsüsü'nde profesör olmuştur. 1945'te Türk Tarih Kurumu üyeliğine seçilmiş, ayrıca Türk Dil Kurumu, Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Alman Doğu Araştırmaları Enstitüsü üyeliklerine davet edilmiştir. Demircioğlu, profesörlük görevini sürdürürken 1972 yılı başında Ankara'da vefat etmiştir.

Ekrem Akurgal (1911-2002) Doğu Akdeniz sahilinde Kaisareia yakınlarındaki Tulkarem'de doğdu. Akurgal Berlin Humboldt Üniversitesi'nde 1940 yılında Gerhart Rodenwaldt'ın danışmanlığında Likya Kabartmaları üzerine yaptığı doktora çalışmasıyla tahsilini tamamladı. Akurgal 1941 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Klasik Arkeoloji Kürsüsü'nü kurdu ve 1957 yılından 1981 yılına kadar Klasik Arkeoloji profesörü olarak görev yaptı. Hititler, Urartular, Frigler, Lidyalılar, Karyalılar ve Lykialılar ve özellikle onların sanat eserlerine ilişkin araştırma ve yayınlar yaptı. Ionia ve Aiolia kültürleri özel ilgi alanında idi. Foça, Pitane ve Erythrai'da kazılar yaptıktan sonra Bayraklı'da Eski İzmir olarak bilinen ören yerinde 1948 ile 1951 yılları arasında ve on beş yıllık aradan sonra 1966 ve 1992 yılları arasında kazılar yaptı. Bayraklı Kazısı 1993 ile 2010 yılları arasında eşi Meral Akurgal tarafından sürdürüldü.

Mansel'le birlikte Modern Türkiye'de Klasik Arkeoloji'yi kurucusu olan Akurgal, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün ve Académie des Inscriptions et Belles-Lettres'in, Düsseldorf, Kopenhagen, London, Rom, Stockholm ve Viyana İlimler Akademisi'nin üyesidir. Ölümünden üç yıl önce anılarını *“Bir Arkeoloğun Anıları”* başlıklı kitapta otobiyografi olarak kaleme almıştır (Akurgal 1999).

Türkiye'den Almanya'ya gönderilen bir diğer genç öğrenci de 1913 yılında Selanik'de dünyaya gelen Sedat Alp'tir. 1932 yılında Leipzig'te eğitime başlayan Alp, eğitimine Berlin'de devam etti ve orada *“Untersuchungen zu den Beamtennamen im hethitischen Festzeremoniell (=Hitit Bayram Törenlerindeki Memur Adları Üzerine İncelemeler)”* başlıklı teziyle doktora çalışmasını tamamladı. Ankara Üniversitesi'nde Eski Anadolu Coğrafyası, Eski Anadolu Sanatı, Dil, Hukuk ve Kültür dersleri verdi. Alp, Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Mainz Bilim ve Edebiyat Akademisi Sosyal Bilimler Bölümü'nün üyesidir. 1997 yılında Würzburg Üniversitesi'nde fahri doktora verilen Alp, 2006 yılında Ankara'da vefat etti.

1913 yılında Malatya'nın Arapkir ilçesinde doğan Afif Erzen (1913-2000) Berlin, Jena ve Leipzig'de Eski Çağ

Der 1913 in Arapkir am Euphrat bei Malatya geborene Afif Erzen studierte in Berlin, Jena und Leipzig Alte Geschichte. Erzen wurde 1939 bei Helmut Berve mit der Arbeit *„Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft"* promoviert (Erzen 1940). Er wurde 1940 Assistent an der Universität Istanbul und unterrichtete im selben Institut mit Arif Müfid Mansel und Clemens Bosch, und habilitierte sich dort im Jahre 1946 (Erzen 1946). Im gleichen Jahr wurde er Mitglied der Türkischen Historischen Gesellschaft. Er nahm 1953 an Ausgrabungen von Akurgal in Sinope und 1954 in Daskyleion teil. Er war ferner an Ausgrabungen von Arif Müfid Mansel in Perge und Side beteiligt (Erzen 1973-1974; 1981). 1955 wurde er zum Professor für Alte Geschichte an der Universität Istanbul berufen und war bis 1983 Institutsvorstand des Instituts. Erzen wurde 1955 korrespondierendes Mitglied des Deutschen Archäologischen Instituts. Er begann 1960 mit den Ausgrabungen in Toprakkale und 1961 mit den Ausgrabungen von Çavuştepe (Erzen 1962; 1988), um urartäische Siedlungen zu untersuchen. Erzen leitete ferner in Âdilcevaz und Emiş Ausgrabungen (Erzen 1992). Erzen war zwischen 1966 und 1970 Dekan der Philosophischen Fakultät. In seiner Zeit als Dekan gründete er 1967 in Van und 1969 in Edirne zwei Forschungszentren (Erzen 1994). Erzen begann 1971 mit den Ausgrabungen in Ainos (=Enez) und starb 2000 in İstanbul (Korkmaz 2004).

Der 1914 in Thessaloniki geborene Rüstem Duyuran studierte gegen Ende der 30er Jahre in München und Berlin Archäologie und Kunstgeschichte. Beim Ausbruch des 2. Weltkriegs kehrte er in die Türkei zurück und schloss sein Studium in Ankara ab. Er war danach in İzmir und Istanbul als Museumsassistent, und zwischen 1946 und 1953 am Archäologischen Museum in Istanbul bei Aziz Ogan als Vizedirektor tätig. Von 1954 bis 1960 war Duyuran Museumsdirektor, danach bis 1963 Generaldirektor der Altertümer und Museen des Erziehungsministeriums in Ankara.

1914 in Istanbul als Tochter des Museumsdirektors Aziz Ogan geborene Jale İnan (geb. Ogan) (1914-2001) ging 1934 als eine der ersten Stipendiatin der Alexander von Humboldt Stiftung nach Berlin. Jale İnan studierte wie Akurgal bei Rodenwaldt, darüber hinaus bei Ernst Buschor und Hans Diepolder in München. 1939 kehrte sie in die Türkei zurück, ging aber im Jahr darauf wieder nach Berlin, um ihr Studium abzuschließen. 1943 promovierte sie bei Rodenwaldt mit dem Thema *„Kunstgeschichtliche Untersuchung der Opferhandlung auf römischen Münzen".* İnan nahm 1946 unter der Leitung von Mansel an den Grabungen von Side und Perge teil, die sie von 1975 bis 1984 leitete (Abb. 8). Sie führte ferner die Grabungen in Boubon (Lykien), Kremna (Pysidien) und Lyrbe (Ost Pamphylien) durch (İnan 1975; 1979; 1994; 1998; 2000). Nach dem Tod von Mansel im Jahr 1975 übernahm İnan den Vorstand des

Bilimleri eğitimi gördü. *Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft* (=Pers Hakimiyeti Sonuna Kadar Kilikya) başlıklı doktora tezini 1939'da Leipzig'de, Helmut Berve'nin danışmalığında tamamlayan Erzen (1940), 1940 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Eski Çağ Tarihi'ne asistan olarak atandı. Aynı fakültede görev yapmakta olan Arif Müfid Mansel ve Clemens Bosch ile birlikte Klasik Eski Çağ Tarihi eğitimine büyük katkılarda bulunan Afif Erzen 1946 yılında *"İlkçağda Ankara"* konulu teziyle doçent oldu (Erzen 1946). Aynı yıl Türk Tarih Kurumu üyesi oldu. 1953 yılında Sinop'ta 1954 yılında Daskyleion'da Ekrem Akurgal tarafından yapılmakta olan kazılara katıldı. Aynı yıllarda Arif Müfid Mansel tarafından başlanmış olan Perge ve Side Kazıları'na katılmıştır (Erzen 1973-1974; 1981). 1955 yılında İstanbul'da Eski Çağ Tarihi Kürsüsü'nde profesör olan Erzen'e aynı yıl Alman Arkeoloji Enstitüsü üyeliği verildi. Erzen 1983 yılına kadar Eski Tarih kürsüsünün başkanı olarak görev yaptı. 1960 yılında Van'da Toprakkale'de, 1961'de Çavuştepe'de kazılara başladı ve burada 1986'ya kadar çalıştı (Erzen 1962; 1988). Ayrıca Âdilcevaz'da ve Emiş'te de kazılar yaparak Urartu yerleşmelerini inceledi (Erzen 1992). 1966 ile 1970 yılları arasında Edebiyat Fakültesi Dekanı olduğu sırada Van'da 1967'de Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları Merkezi'ni ve Edirne'de 1969'da Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi'ni kurdu (Erzen 1994). 1971 yılında Enez (=Ainos) Kazıları'nı başlatan Erzen, 2000 yılında İstanbul'da vefat etti (Korkmaz 2004).

1914 yılında Selanik'te doğan Rüstem Duyuran da 1930'lu yılların sonunda Münih ve Berlin'de Arkeoloji ve Sanat Tarihi eğitimi gördü. 2. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Türkiye'ye dönerek eğitimini Ankara Üniversitesi'nde tamamladı. Öğrenimini tamamladıktan sonra İzmir'de ve İstanbul'da müze asistanı olarak çalıştı. 1946 ile 1953 yılları arasında İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde müdür Aziz Ogan'ın yardımcılığını yaptı. 1954-1960 yılları arasında İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde müdürlük yapan Duyuran, 1963 yılına kadar Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü yapmıştır.

1914 yılında İstanbul'da Arkeoloji Müzeleri Müdürü Aziz Ogan'ın kızı olarak dünya gelen Jale İnan (Ogan) (1914-2001), Alexander von Humboldt Vakfı'nın ilk bursiyerlerinden biri olarak 1934 yılında Berlin'e gitti. Jale İnan tıpkı Akurgal gibi, Humboldt Üniversitesi'nde Gerhard Rodenwaldt'ın yanında arkeoloji eğitimi aldı. Ayrıca Münih'te Ernst Buschor ve Hans Diepolder'in derslerini izleyerek Klasik Arkeoloji öğrenimini sürdürdü. 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine Türkiye'ye döndü. Fakat bir yıl sonra tekrar Berlin'e gidip 1943 yılında Rodenwaldt'ın danışmanlığında yazdığı *Roma Sikkeleri Üzerindeki Kurban Sahnelerinin Sanat Tarihi Yönünden Araştırılması (=Kunstgeschichtliche Untersuchung der Opfer-*

Abb. 8: Jale İnan.

Instituts für Klasische Archäologie. Sie führte diese Aufgabe bis zu ihrer Emeritierung im Jahr 1983 weiter.

Der 1921 in Tosya/Kastamonu geborene Suat Yakup Baydur ging 1942 nach Deutschland. Er studierte an den Universitäten Berlin und Heidelberg Klassische Philologie und Germanistik. 1946 wurde er Assistent für die Antike Philosophie am Institut für Philosophie an der Universität Istanbul. Er habilitierte sich 1952 und hielt Vorlesungen im Institut für Klassische Philologie ab. Baydur war Mitglied der Türkischen Historischen Gesellschaft. Er starb am 5. August 1953 in Istanbul durch einen Seeunfall.

Eine der Schülerinnen von Mansel und Bosch war Nezahat Baydur. Sie studierte zwischen 1946 und 1950 am Institut für Klassische Archäologie der Universität Istanbul. 1953 kam sie als Stipendiatin der Alexander von Humboldt Stiftung nach Saarbrücken und hat dort bei Peter Robert Franke über Münzen gearbeitet. 1959 wurde Baydur als Universitätsassistentin am Institut für Klassische Archäologie in Istanbul angestellt. 1961 wechselte sie an das Institut für Alte Geschichte, wo sie Vorlesungen über Römische Geschichte und Übungen über Antike Numismatik hielt. Baydur habilitierte sich 1968 mit einer Monographie über die Geschichte Kaisareia am Argaios. Sie verfasste 1979 eine Monographie über Kaiser Julian und wurde im selben Jahr Professorin für Alte Geschichte und Münzkunde am Institut für Alte Geschichte. Baydur führte zwischen 1982 und 1992 die Ausgrabungen am Donuktaş Tempel in Tarsus durch (Baydur 2001). Sie übersetzte die Monographie von Franke über kleinasiatische Münzprägung zur Römerzeit ins Türkische (Franke 1968; 2007).

Ein weiterer Klassischer Archäologe, der bei Akurgal in Ankara studierte, war Ümit Serdaroğlu (1932-2005). Serdaroğlu promovierte 1964 bei Akurgal mit einer Arbeit über *„Die ionische Architektur archaischer Zeit“.* Von 1964 bis 1966 war er mit einem Stipendium der Alexander von Humboldt-Stiftung an der Universität Heidelberg. Danach studierte er wieder in Ankara Architektur, wodurch die Restaurierung der antiken

handlung auf römischen Münzen) başlıklı doktora tezini tamamladı. İnan 1946 yılında Mansel tarafından yönetilen Side ve Perge kazılarına katıldı ve Perge kazılarını Arif Müfid Mansel'in vefatından sonra 1975'ten 1984'e kadar yönetti (Res. 8). Ayrıca Likya Bölgesi'ndeki Boubon, Pisidia Bölgesi'ndeki Kremna ve Doğu Pamphylia Bölgesi'ndeki Lyrbe yerleşmelerinde kazılar yaptı (İnan 1966; 1975; 1979; 1994; 1998; 2000). Mansel'in 1975 yılında ölümünden sonra İnan, Klasik Arkeoloji Bölümü'nün başkanı oldu ve bu görevi 1983 yılında emekli oluncaya kadar sürdürdü.

1921'de Kastamonu'nun Tosya ilçesinde doğan Suat Yakup Baydur, 1942'de Almanya'ya gitmiştir. Berlin Üniversitesi ve Heidelberg Üniversitesi'nde Alman Dili ve Edebiyatı ile Klasik Filoloji öğrenimi gören Baydur, Klasik Filoloji alanında doktorasını tamamlayarak 1946 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne Eski Çağ Felsefesi asistanı olarak girmiş ve 1952'de doçentligini vererek Klasik Filoloji dalında dersler vermeye başladı. Türk Dil Kurumu üyesi olan Yakup Suat Baydur, 5 Ağustos 1953'te bir deniz kazasında öldü.

Mansel ve Bosch'un öğrencilerinden biri de Nezahat Baydur idi. Nezahat Baydur 1946 ve 1950 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Klasik Arkeoloji eğitimi gördü. 1953 yılında Alexander von Humboldt Vakfı'nın bursuyla Saarbrücken'de, Peter Robert Franke'nin yanında nümizmatik alanında araştırmalar yaptı. 1959 yılında İstanbul Üniversitesi Klasik Arkeoloji Bölümü'nde asistan oldu. 1961 yılında Eski Çağ Tarihi Bölümü'ne geçerek Roma Tarihi ve Eski Çağ sikkeleri hakkında dersler verdi. 1968 yılında Kayseri hakkında yazdığı çalışma ile doçent olan Baydur, 1979 yılında İmparator Julianus hakkında yaptığı çalışmayla Eski Çağ Tarihi Bölümü'nde profesör oldu. Anadolu Dağ Tanrıları hakkında bir monografi yayınlayan Baydur (1994), 1982 ve 1992 yılları arasında Tarsus'taki Donuktaş Tapınağı'nda araştırmalar yaptı (Baydur 2001). Peter Robert Franke'nin yazdığı Kleinasien zur Römerzeit başlıklı kitabını 2007 yılında *Roma Döneminde Küçükasya Sikkelerin Yansımasında Yunan Yaşamı* başlığıyla Türkçeye çevirdi (Franke 1968; 2007).

Akurgal'ın öğrencilerinden Ümit Serdaroğlu (1932-2005) 1964 yılında *"Arkaik devirde İonia Mimarisi"* başlıklı doktora tezini bitirdikten sonra 1964 ile 1966 yılları arasında Alexander von Humboldt vakfının bursuyla Heidelberg Üniversitesi'nde araştırmalar yaptı. Dönünce Ankara'da mimari okuyarak Eski Çağ anıtlarının restorasyonuna yönelik çalışmalar yaptı. Serdaroğlu Ege Üniversitesi'nde profesör olarak restorasyon dersleri verdi, 1983'ten itibaren İstanbul'da Mimar Sinan Üniversitesi'nde Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Bölümü Profesörü oldu. Ayrıca 1994'te Çanakkale Üniversitesi'nde ve 2000 yılında Maltepe Üniversitesi'nde

Denkmäler zu seinem zweiten Tätigkeitsfeld neben der klassischen Archäologie wurde. Serdaroğlu war zunächst Professor für Restaurierung an der Ege Üniversität in İzmir, seit 1983 Professor für Architekturgeschichte und Restaurierung an der Mimar-Sinan-Universität der Schönen Künste in Istanbul. Er war außerdem 1994 an der Universität Çanakkale und 2000 an der Maltepe Universität in Istanbul tätig. Er nahm an Ausgrabungen und Forschungen in Ağın, Bayraklı, Bodrum, Daskyleion, Euromos, Kalaycık, Kyzikos, Phokaia und Pitane teil. Zudem führte er zahlreiche Restaurierungsprojekte in Akdamar, Assos, Bodrum, Bursa, Çanakkale, Istanbul und İzmir durch. Serdaroğlu leitete von 1981 bis zu seinem Tod im Jahr 2005 die Ausgrabungen in Assos.

Der 1935 in Istanbul geborene Metin Ahunbay absolvierte 1961 sein Studium an der Fakultät für Architektur an der Technischen Universität Istanbul. Er studierte in Freiburg an der Albert-Ludwigs Universität Spätantike und Christliche Archäologie, Byzantinische Kunstgeschichte, Frühe Islamische Archäologie, und im November 1969 promovierte er bei Otto Feld mit dem Thema *„Kreuzförmige Kirchen Kappadokiens“.* Er wurde 1971 Assistent am Institut für Architekturgeschichte und Denkmalpflege an der Fakultät für Architektur der Technischen Universität Istanbul. Ahunbay habilitierte sich 1979 über die *„Spätantike und Mittelalterliche Gebäude Südostanatoliens“*, und wurde 1988 zum Professor ernannt. Er führte Bauforschungen in Hagia Sophia, an den Landmauern Konstantinopels, Pantokratorkirche in Zeyrek, Hagia Thekla bei Seleukeia (Silifke) und in Dara (Anastasiopolis) zwischen Mardin und Nusaybin. Ahunbay wurde 2002 emeritiert und starb 2014.

Eine weitere Schülerin von Mansel war Nuşin Asgari. Sie studierte in Istanbul Kunstgeschichte und Klassische Archäologie. Nach ihrer Promotion über Osthoteken Kleinasiens wurde sie Assistentin von Arif Müfid Mansel. 1970 wechselte sie zum Archäologischen Museum von Istanbul. Sie war zwischen 1982 und 1985 Direktorin des Museums von Istanbul. Sie setze ihre Forschungen im Bereich der Römischen Sarkophage fort und trug zum Sarkophagcorpus erheblich bei. Asgari grub 1966 mit Nezih Fıratlı in Selçikler/Uşak aus und untersuchte zwischen 1972 und 2010 auf der Insel Prokonesos die Marmorsteinbrüche und recherchierte den Marmorhandel in der Antike. Asgari führte mit dem Stipendium der Alexander von Humboldt Stiftung in Deutschland Forschungen über antiken Marmorhandel durch.

Tahsin Özgüç (1916-2005), einer der bedeutendsten Vorderasienarchäologen der Türkei, wurde in Kırcaali in Bulgarien geboren. Özgüç war Schüler von Benno Landsberger, Hans Gustav Güterbock und Hans Hennig von der Osten. Er grub in Maşat Höyük, Altıntepe und öğretim üyeliği yapan Serdaroğlu, Elazığ'da Ağın, İzmir'de Bayraklı, Muğla'da Bodrum ve Euromos, Balıkesir'de Daskyleion ve Kyzikos, Phokaia ve Pitane kazılarına katıldı ve bunlardan bazılarını bizzat yönetti. Ayrıca Akdamar'da, Assos'da, Bodrum'da, Bursa'da, Çanakkale'de, İstanbul'da ve İzmir'de restorasyon projeleri gerçekleştirdi. Serdaroğlu 1981'den vefat ettiği 2005 yılına kadar Assos kazılarını yönetti.

1935 yılında İstanbul'da doğan Metin Ahunbay, 1961 yılında İTÜ Mimarlık Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Almanya'da Freiburg Albert-Ludwigs Üniversitesi'nde Geç Antik ve Erken Hristiyanlık Dönemi Arkeolojisi, Klasik Arkeoloji, Bizans Sanat Tarihi ve Erken İslam Arkeolojisi öğrenimi gördü. 1969 yılında Otto Feld'in yanında *Kapadokya'da Serbest Haç Planlı Kiliseler* konulu tez çalışması ile doktor unvanını aldı. Ahunbay 1971 yılında İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Kürsüsü'nde asistan olarak çalışmaya başladı. Güneydoğu Anadolu'da *"Geç Antik-Erken Ortaçağ Yapıları"* başlıklı teziyle Mart 1979'da doçent; 1988 yılında profesör oldu. Ayasofya, İstanbul kara surları, Zeyrek Pantokrator, Seleukeia'da Hagia Thekla Kilisesi'nde, Mardin ile Nusaybin arasında bulunan Dara/Anastasiopolis yerleşmesinde koruma ve mimari belgeleme çalışmaları yapan Ahunbay, 2002 yılında emekli oldu ve 2014 yılında vefat etti.

Mansel'in öğrencilerinden Nuşin Asgari İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Sanat Tarihi ve Klasik Arkeoloji eğitimi gördü. Asgari, doktora çalışmasını tamamladıktan sonra Arif Müfid Mansel'in yönettiği Klasik Arkeoloji Kürsüsü'nde asistan oldu. 1970 yılında İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde çalışmaya başlayan Asgari, 1982 ile 1985 yılları arasında bu kurumun müdürlüğünü yaptı. 1966 yılında Nezih Fıratlı tarafından Uşak'ın Selçikler ilçesinde yapılan kazılara katıldı, 1972-2010 yılırı arasında Marmara Adası Saraylar köyü yakınlarında bulunan ve Eski Çağdan günümüze değin kullanılan mermer ocaklarında araştırmalar yaparak, özellikle İstanbul'un Roma ve Geç Antik devir dönemleri imarına ve mermer yapı elemanları ile lahitlerin üretimine ilişkin önemli ipuçları elde etti. Asgari Alexander von Humboldt Vakfı'nın bursuyla Almanya'da çeşitli enstitülerde Eski Çağ mermer ticareti ve lahit üretimi hakkında yayın çalışmaları yaptı.

Türkiye'nin en önemli Ön Asya arkeologlarının başında, 1916 yılında Bulgaristan'daki Kırcali'de doğan Tahsin Özgüç (1916-2005), Benno Landsberger, Hans Gustav Güterbock ve Hans Hennig von der Osten'ın öğrencisiydi. Maşat Höyük, Altıntepe ve Kültepe Kazıları'nı yöneten Özgüç 1964 yılında Saarbrücken'de ve 1975/76 yılında Münih'te Ludwig-Maximilian-Üniversitesi'nde misafir profesör olarak bulunmuştur. 1978 yılında Özgüç, Alman Federal hizmet madalyasını almış ve kendisine Berlin Hür Üniversitesi'nde ve

in Kültepe aus. 1964 war er Gastprofessor in Saarbrücken an der Universität des Saarlandes und 1975/76 an der Ludwig-Maximilians-Universität in München. 1978 erhielt Özgüç das Bundesverdienstkreuz, bekam außerdem von der Freien Universität Berlin und Ludwig-Maximilians Universität München Ehrendoktorwürden verliehen. Özgüç war Mitglied der Bayerischen Akademie der Wissenschaften und des Deutschen Archäologischen Instituts. Seine Frau Nimet Özgüç ist ebenfalls vorderasiatische Archäologin. Sie nahm an Ausgrabungen von ihrem Mann in Maşat Höyük, Altıntepe und Kültepe teil und führte die Notgrabungen auf Samsat Höyük durch.

Der 1920 in Konya geborene klassische Archäologe Yusuf Boysal studierte im Institut für Klassische Archäologie an der Fakultät für Sprache, Geschichte und Geographie der Universität Ankara. Er nahm an Ausgrabungen von Çavuştepe, Toprakkale, Sinope und Bayraklı teil und führte am Zeus Olbios Tempel in Uzuncaburç nahe Silifke im Rauen Kilikien Forschungen durch. In Karien leitete er die Grabungen in der Müskebi Nekropole und am Hekate Tempel in Lagina. 1977 bis 1997 führte er Grabungen in Stratonikeia. Er gründete 1976 in Konya an der Universität Selçuk das Institut für Klassische Archäologie und war Dekan der dortigen Philosophischen Fakultät. Boysal war als Stipendiat der Alexander von Humboldt Stiftung in Bonn bei Langlotz und Himmelmann.

Neben Boysal waren Cevdet Bayburtluoğlu und Baki Öğün weitere Klassische Archäologen, die bei Akurgal studiert hatten. Bayburtluoğlu nahm als Student an Ausgrabungen von Akurgal in Phokaia teil. Bayburtluoğlu nahm später als Assistent von Akurgal an Ausgrabungen von Daskyleion, Myrina, Pitane, Alt-Smyrna teil. Er führte die Ausgrabungen von Erythrai und Arykanda durch. Er hatte mehrere Forschungsaufenthalte in Deutschland, darunter auch als Stipendiat der Alexander von Humboldt Stiftung in München. Bayburtluoğlu emeritierte 2001 und starb 2014.

Nach seinem Studiumabschluss arbeitete Baki Öğün (1922-2001) ein Jahr lang als Assistent in der Generaldirektion der Antike, Kulturgüter und Museen in Ankara. 1951 bekam er eine Assistentenstelle im Institut für Klassische Archäologie an der Fakultät für Sprache, Geschichte und Geographie (DTCF) in Ankara. Nach seiner Promotion erhielt er ein Stipendium des Deutschen Akademischen Austauschdienstes. 1956-1957 führte er seine Forschungen 9 Monate lang bei Friedrich Matz in Marburg durch. Zwischen 1959 und 1961 war er Lehrbeauftragter für Türkisch an der Universität Hamburg. 1965 fing Baki Öğün mit den Ausgrabungen in Kaunos an; danach fokussierte er sich auf Urartu-Forschungen und hielt sich mit dem Humboldt Stipendium wiederkehrend in Deutschland Münih'te Ludwig-Maximilian-Üniversitesi'nde fahri doktora verilmiştir. Özgüç, Bavyera İlimler Akademisi ve Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün üyesiydi. Eşi Nimet Özgüç'de Ön Asya Arkeoloğu olarak Maşat Höyük, Altıntepe ve Kültepe kazılarına katılmış ve Samsat Höyük'te kurtarma kazıları gerçekleştirmiştir.

1920 yılında Konya'da doğmuş olan Yusuf Boysal, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Klasik Arkeoloji eğitimi gördükten sonra Çavuştepe, Toprakkale, Sinop ve Eski İzmir-Bayraklı Kazıları'na katıldı. Silifke'nin kuzeyindeki Uzuncaburç'ta bulunan Zeus Olbios tapınağında araştırmalar yaptı. Karya Bölgesi'nde Müskebi Nekropolü'nde ve Lagina'da bulunan Hekate Tapınağı'nda kazılar yaptı. Boysal, 1977 yılında Muğla Yatağan Bölgesi'ndeki Stratonikeia Kazıları'nın yönetimini üstlendi ve bu kazıları 1997 yılına kadar yönetti. 1976'da Konya'da Selçuk Üniversitesi'nde Arkeoloji Bölümü'nü kuran ve Edebiyat Fakültesi'nde dekanlık yapan Boysal, Alexander von Humboldt Vakfı bursiyeri olarak Bonn'da, Klasik Arkeoloji Bölümü'nde Langlotz ve Himmelmann ile çalışmıştır.

Boysal gibi Cevdet Bayburtluoğlu ve Baki Öğün de Akurgal'ın öğrencisi olmuş klasik arkeologlardır. Bayburtluoğlu (1934-2014) öğrenciliği döneminde Akurgal'ın Foça kazılarına, daha sonra Akurgal'ın asistanı olarak Daskyleion, Myrina, Pitane ve Bayraklı kazılarına katıldı, daha sonra Erytrai ve Arykanda kazılarını yönetti. Alexander von Humboldt bursiyeri olarak Münih'te, birçok kez ise yine burslu olarak Almanya'nın çeşitli bölgelerinde bulundu. 2001 yılında emekli olan Bayburtluoğlu 2014 yılında vefat etmiştir.

Baki Öğün (1922-2001) öğreniminden sonra bir yıl Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nde asistan olarak çalışmıştır. 1951 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölüm asistanı olan Öğün, doktorasını tamamladıktan sonra Alman Akademik Değişim Programı DAAD'nin 1956-1957 ders yılı için verdiği burs ile 9 ay boyunca Marburg'ta Friedrich Matz'ın yanında çalışmalarını yürütür. 1959 ile 1961 yılları arasında Hamburg Üniversitesi'nde Türkçe okutmanı olarak görev yapmıştır. 1965 yılında Kaunos Kazıları'na başlayan Baki Öğün, daha sonraları çalışmalarını Urartulara yöneltmiş ve Alexander von Humboldt Vakfı'nın bursuyla birçok kez Almanya'da bulunmuştur. Öğün, meslek hayatının büyük bir kısmını adadığı Kaunos'ta 2001 yılında vefat etmiştir.

Bu sınırlı bildiri kapsamında 100 yıldan fazla bir süredir Alman ve Türk Bilim insanları tarafından Anadolu yarımadasında yapılan Eski Çağ bilimi araştırmalarının bir özeti verilirken ve bu araştırmalarda yer alan bilim insanlarına değinilirken bu çok ayrıntılı konunun tarihçesini yazmak amaçlanmamış, sadece Almanya ve Türkiye'den bilim insanlarının bazen birlikte bazen de kendi projeleri kapsamında yapmış oldukları ve

auf. Öğün schied 2001 in Kaunos aus dem Leben, wo er für derForschung und den Ausgrabungen viele Jahre seines Berufslebens gewidmet hatte.

Dieser Beitrag beabsichtigt nicht, eine Forschungsgeschichte der altertumskundlichen Forschungen in Kleinasien darzustellen, sondern es wird versucht, eine Zusammenfassung der seit mehr als hundert Jahren bestehenden Zusammenarbeit zwischen deutschen und türkischen Altertumswissenschaftlern zu geben. Diese Zusammenarbeit zwischen deutschen und türkischen Altertumswissenschaftlern setzt sich auch im 21. Jahrhundert mit verschiedenen Forschungsprojekten fort. Die Ergebnisse dieser Projekte ermöglichen für die Kenntnis der Siedlungsgeschichte Kleinasiens und des östlichen Mittelmeerraumes zahlreiche wertvolle Hinweise. Sie alle bereichern auch die Erforschung der Geschichte der Menschheit mit weiteren neuen, bemerkenswerten Funden und Ergebnissen.

halen sürdürdükleri çalışmalar hakkında bir fikir vermeye çalışılmıştır. Alman ve Türk Bilim insanları tarafından Eski Çağ bilimleri alanında halen devam ettirilmekte olan çeşitli araştırma projeleri kapsamında edinilen bilgiler ve dikkat çeken buluntular sayesinde Anadolu ve çevresindeki coğrafyada gelişen kültürlerin insanlık tarihine etkileri daha iyi anlaşılmakta ve bu sonuçlar Eski Çağ bilimleri alanında önemli kazanımlar elde edilmesine imkan tanımaktadır.

Anmerkungen

1 Für die Einladung zu diesem Kolloquium bei der Deutschen Forschungsgemeinschaft danke ich Herrn Dr. Hans-Dieter Bienert (Bonn) und Herrn Prof. Dr. Ünsal Yalçın (Bochum).

2 Damit der Rahmen des Beitrags eingehalten werden konnte, werden hier nur solche Wissenschaftler kurz vorgestellt, die entweder schon verstorben oder mindesten seit 10 Jahren in Ruhestand sind.

Notlar

1 Alman Bilimsel Araştırma Kurumu'nda gerçekleştirilen bu kolokyuma davetleri için Dr. Hans-Dieter Bienert'e (Bonn) ve Prof. Dr. Ünsal Yalçın'a (Bochum) teşekkür ederim.

2 Makalenin kapsamının sınırlı tutulması zorunluluğundan burada sadece vefat etmiş olan ve emeklilikleri üzerinden 10 yıldan fazla bir zaman geçmiş olan bilim insanlarına kısaca yer verilebilmiştir.

Bibliographie / Kaynakça

AKARCA, A.:
1977 *Neandreia. Kuzey Ege'de Arkaik ve Klasik Çağlara Ait Bir Şehir*. Istanbul.

ALKIM, U. B.:
1965 *Prof. Dr. H. Th. Bossert.* (11. X.1889-5.11.1961); In: In memoriam Helmuth Theodor Bossert, Anadolu Araştırmaları (=Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung. II, 1-2, 11-13.

AMELING, W.:
1985 *Die Inschriften von Prusias ad Hypium*. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien Band 27. Bonn.
2004 *Inscriptiones Judaicae Orientis II*: Kleinasien. Tübingen.

ASHERI, D & HOEPFNER, W.:
1972 *Forschungen an der Nordküste Kleinasiens*. Wien.

BABINGER, F.,
1925 *Anatolien, Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859)*. Hannover.
1932 *J. H. Mordtmann zum Gedächtnis*. Mitteilungen des Seminars für Oriental Sprachen XXXV, 1-16.

BAYDUR, N.:
1994 *Anadolu'daki Kutsal Dağlar, Dağ-Tanrıları: Klasik Çağ*. Istanbul.
2001 *Tarsus-Donuktaş Kazı Raporu*.(mit Nadide Seçkin) Istanbul.

BAŞGELEN, N. & ÖZDOĞAN, M.:
2011 İş'i Görev, Arkeolojiyi Bilgi, Bilimi Değer Olarak Gören Bir İnsan: Halet Çambel, *Arkeoloji ve Sanat* 136, 5-36.

BLÖMER, M. & WINTER, E.
2006 Der Dülük Baba Tepesi bei Doliche und das Heiligtum des Iupiter Dolichenus. 2. Vorbericht (2004-2005). *İstanbuler Mitteilungen* 56, 185-205.

BODNAR, E. W. & MITCHELL, C.:
1976 *Cyriacus of Ancona's Journeys in the Propontis and the Aegean 1444–1445*, Philadelphia.

BODNAR, E. W. & FOSS, C.:
2003 *Cyriac of Ancona*. Later Travels. Cambridge MA.

BORBEIN, A.:
1988 *Alexander Conze 1831–1914. In: Archäologenbildnisse*. Porträts und Kurzbiographien von Klassischen Archäologen deutscher Sprache. 59–60, Mainz .

BOSSERT, H. Th.,
1942 *Altanatolien*, Berlin.
1950b *Reisen in Kilikien*. Orientalia 19, 1950, 122-125.
1951 Altsyrien, Tübingen.

BOSSERT, H. Th., et al.:
1950a *Die Ausgrabungen auf dem Karatepe (Erster Vorbericht) - Karatepe Kazıları. Birinci Ön-Rapor*, Ankara.

BRANDT, H.:
1992 *Geschichte und Wirtschaft Pamphyliens und Pisidiens im Altertum*. Asia Minor Studien Band 7. Bonn.

CEZAR, M.:
1995 *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*. İstanbul.

COLIN, J.:
1981 *Cyriaque d'Ancone. Le voyageur, le marchand, l'humaniste*. Paris.

CONZE, A. et al.:
1875 *Archaeologische Untersuchungen auf Samothrake*. Ausgeführt im Auftrage des k.k. Band 1. Wien.

ÇAMBEL, H. & ÖZYAR, A.:
2003 *Karatepe-Aslantaş. Azatiwataya. Die Bildwerke*. Mainz.

DEMİR, A.:
2008 *Arşivdeki Belgeler Işığında Güzel Sanatlar Akademisi'nde Yabancı Hocalar. Philipp Ginther'den (929) – (958) Kurt Erdmann'a kadar.* İstanbul.

DEMİRCİOĞLU, H.
1939 *Der Gott auf dem Stier. Geschichte eines religiösen Bild Typus*. Neue Deutsche Forschungen Band 241, Berlin.

DETHIER, PH. A.:
1873 *Der Bosphor und Constantinopel*. Wien.

DETHIER, PH. A. & MORDTMANN, A. D.:
1864 *Epigraphik von Byzantion und Constantinopolis von den ältesten Zeiten bis zum Jahre Christi 1453*. Denkschriften der Akademie der Wissenschaften XIII, 2, Abtl. Wien.

DOBESCH, G.:
1993 *Hundert Jahre Kleinasiatische Kommission – Rückblick und Ausblick*, In: Hundert Jahre Kleinasiatische Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 9–30, Wien.

DÖRNER, F. K.:
1941 *Inschriften und Denkmäler aus Bithynien*. Istanbuler Forschungen Vol. 14, Berlin.
1952 *Bericht über eine Reise in Bithynien (Denkschriften* 75/1). Wien.
1962 *Vorbericht über eine Reise in Bithynien und im bithynisch-paphlagonischen Grenzgebiet*. Wien.
1978 *Tituli Asiae Minoris IV. I. Paeninsula Bithynica Praeter Calchedonem*. Vindobona.

EHLING, K.:
2001 *Die Münzprägung der mysischen Stadt Germe in der römischen Kaiserzeit*. (Asia Minor Studien Band 42) Bonn.

EHLING, K. & ADAK, M.:
2009 *„Ich muss aber dazu anmerken, dass ich nicht die Absicht habe, nach Deutschland zurückzukehren ..." Exil und neue Heimat. Clemens Bosch zwischen Halle und Istanbul (1933–1939)*. In: Chiron 39, 271-296.

EHLING, K. , POHL, D. & SAYAR, M. H.:
2004 *Kulturbegegnung in einem Brückenland. Gottheiten und Kulte als Indikatoren von Akkulturationsprozessen im Ebenen Kilikien*. (Hrsg. M. Meyer –R. Ziegler). Asia Minor Studien Band 53. Bonn.

ELDEM, E.:
2010 *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*. İstanbul 169 - 170; s. v. Dethier, Philipp Anton.
2014 *Philipp Anton Dethier: der Anti-Held der osmanische Archäologie/ Philipp Anton Dethier: Osmanlı Arkeolojisinin Anti-Kahramanı* In: Daheim in Konstantinopel/ Memleketimiz Dersaadet. Deutsche Spuren am Bosporus ab 1850/1850'den İtibaren Boğaziçi'ndeki Alman İzleri. Nürnberg, 59-91.

ENGELMANN, H. & MERKELBACH, R.:
1972 *Die Inschriften von Erythrai und Klazomenai*. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien Band 1. Teil I. Bonn.

ERZEN, A.:
1940 *Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft*. Leipzig.
1962 Untersuchungen in den urartaischen Stadt Toprakkale bei Van in den Jahren 1959-1961, *Archäologischer Anzeiger* 77/3, 414.
1973-1974 Das Besiedlungsproblem Pamphyliens im Altertum, *Archäologischer Anzeiger* 88/3, 388-401.

ERZEN, A.:
1981 Zur Geographie Pamphyliens, *Anadolu Araştırmaları 7*, 93-98.
1988 *Çavuştepe I: Urartian Architectural Monuments oft he 7th and 6th centuries B. C. and a Necropolis oft he Middle Age*. Türk Tarih Kurumu . Ankara.
1992 *Doğu Anadolu ve Urartular. Eastern Anatolia and Urartians*. Türk Tarih Kurumu. Ankara.
1994 *İlkçağ Tarihinde Trakya*. İstanbul.

ESİN, U.:
1993 *19. yy. sonlarında Heinrich Schliemann'ın Troya Kazıları ve Osmanlılar'la İlişkileri; In: Osman Hamdi Bey ve Dönemi . 17 – 18 Aralık 1992* İstanbul, 179-191, İstanbul.

EYİCE, S.:
1960 *İstanbul Arkeoloji Müzelerinin ilk Müdürlerinden Dr. Ph. Anton Dethier Hakkında Notlar*. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı No. 9, 45-47, İstanbul.
1994 Mordtmann, Andreas David (Baba). *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 489-490.

FRANKE, P. R.:
1968 *Kleinasien zur Römerzeit. Griechisches Leben im Spiegel der Münzen*. München.
2007 *Roma Döneminde Küçükasya. Sikkelerin Yansımasında Yunan Yaşamı*. İstanbul; (übersetzt von N. Baydur).

GERÇEK, F.:
1999 *Türk Müzeciliği*. Ankara.

GSCHNITZER, F. & KEIL. J.
1957 *Neue Inschriften aus Lydien*. Wien.

HABICHT, CHR. & WÖRRLE, M.:
1969 *Die Inschriften des Asklepieions*, Altertümer von Pergamon. Band VIII 3: Berlin.

HALLOF, K.:
1993 *Das Berliner Corpus und die Gründung der Kleinasiatischen Kommission in Wien vor hundert Jahren*, In: Hundert Jahre Kleinasiatische Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 31–47, Wien.

HAMMERSTAEDET J. & SMITH, M. F.:
2014 *The Epicurean Inscription of Diogenes of Oinoanda: Ten Years of New Discoveries and Research*. Bonn.

HERRMANN, E. & EHRHARDT. N.:
2008 *Briefe von der archäologisch-epigraphischen Stipendiatenreise 1955/56 in den Ländern des Mittelmeerraums,* In: E. Herrmann & N. Ehrhardt (Hrsg.), München.

HERRMANN, P.:
1959 *Neue Inschriften zur historischen Landeskunde von Lydien und angrenzenden Gebieten*. Wien.

HERRMANN, P. & POLATKAN, K. Z.:
1969 *Das Testament des Epikrates und andere neue Inschriften aus dem Museum von Manisa*. Wien.

HOEPFNER, W.:
1966 *Herakleia Pontike-Ereğli*. Wien.
2013 *Halikarnassos und das Maussolleion. Die modernste Stadtanlage der späten Klassik und der als Weltwunder gefeierte Grabtempel des karischen Königs Maussollos*. Mainz.

HÖHNER, H.:
1968 Dr. Philipp Anton Dethier (1803–1881). Entwurf einer Lebensbeschreibung, 304–312, *Kerpener Heimatblätter* 6.
HÖHNER, H. & PÄFFGEN, B.:
1981 *Der Archäologe Ph. A. Dethier*, Das Rheinische Landesmuseum. Bonner Berichte 1, 9–10.

HUMANN, C. & PUCHSTEIN, O.:
1890 *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien*. 2 Bände. Berlin.

İNAN, J.:
1975 *Side'nin Roma Devri Heykeltraşlığı.* Ankara.
1979 *Römische und Frühbyzantinische Porträtplastik aus der Türkei (Neue Funde).* 2 Bände. Mainz.
1994 *Boubon Sebasteion'u ve Heykelleri Üzerine Son Araştırmalar.* İstanbul.
1998 *Toroslar'da Bir Antik Kent: Lyrbe.* İstanbul.
2000 *Perge'nin Roma Devri Heykeltraşlığı* 1-2.

KÄSTNER, U.:
2011 *Geschichte der Ausgrabung in Pergamon bis 1900*; In: Pergamon. Panorama der antiken Metropole. Begleitbuch zur Ausstellung. Antikensammlung. Staatliche Museen zu Berlin.

KERN, O.:
1900 *Die Inschriften von Magnesia.* Berlin.

KOLB, F.:
2008 *Burg-Polis-Bishofsitz. Geschichte der Siedlungskammer von Kyaneai in der Südwesttürkei.* Mainz.

KORKMAZ, Ö:
2004 *Sevgili Hocamız Afif Erzen.* Istanbul.

LORENZ, G.:
1985 *Carl Friedrich Lehmann-Haupt*, In: 100 Jahre Alte Geschichte in Innsbruck. Franz Hampl zum 75. Geburtstag, Innsbruck.

MAIER, H. G.:
1997 *„Mordtmann, Johann Heinrich",* In: Neue Deutsche Biographie 18, 93-94.

MALAY, H.:
1995 *Greek and Latin Inscriptions in the Manisa Museum.* ETAM 19, Wien.
1999 *Researches in Lydia, Mysia and Aiolis.* ETAM 23, Wien.

MAREK, CHR.:
1993 *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia.* Tübingen.
1997 *Das Monument des Protogenes in Kaunos.* Bonn. (mit Cengiz Işık) (Asia Minor Studien Band 26).
2003 *Pontus et Bithynia. Die römischen Provinzen im Norden Kleinasiens.* Mainz.
2006 *Die Inschriften von Kaunos.* Vestigia Band 55, München.
2010 (2. Auflage) *Geschichte Kleinasiens in der Antike.* Unter Mitarbeit von Peter Frei. München.

MASTROGIANNI, A.:
2014 *Cyriacus in Thrakien*; In: L. Braun (Hrsg.): Album Alumnorum. Gualthero Ludwig. Septimum decimum lustrum emenso. Dedicatum. Würzburg, 251–288.

MERKELBACH, R. & STAUBER, J.:
1998-2004 *Steinepigramme aus dem griechischen Osten.* 5 Bände. München.

MORDTMANN, A. D.:
1877 *Stambul und das moderne Türkenthum. Politische, sociale und biographische Bilder von einem Osmanen.* Leipzig. (Türkçesi: G. Songu-Habermann, İstanbul ve Yeni Osmanlılar İstanbul 1999).

MÖCKELMANN, R.:
2013 *Wartesaal Ankara. Ernst Reuter – Exil und Rückkehr nach Berlin.* Berlin.

NAUMANN, R.:
1975 *Eski Anadolu Mimarlığı.* Ankara (übersetzt von B. Madra).

NAUMANN, R. & NAUMANN, F.:
1973 *Der Rundbau in Aezani mit dem Preisedikt des Diokletian und das Gebäude mit dem Edikt in Stratonikeia.* Istanbuler Mitteilungen Beiheft 10, Tübingen.

NEUMANN, CHR. K.
2014 Ein Osmane und die Osmanen – Andreas David Mordtmann d. Ä. als Beobachter des geistigen Lebens im Osmanischen Reich seiner Zeit/ Geschäftsmann, Diplomat Und Osmane: Andreas David Mordtmann d. Ä. Osmanlılar ve Bir Osmanlı-Andreas David Mordtmann (Peder)-Osmanlı İmparatorluğu Entellektüel Yaşamının Yakın Gözlemcisi. İş Adamı, Diplomat, Osmanlı: Andreas David Mordtmann (Peder), In: *Daheim in Konstantinopel/ Memleketimiz Dersaadet. Deutsche Spuren am Bosporus ab 1850/1850'den itibaren Boğaziçi'ndeki Alman izleri. Nürnberg,93-107.*

NEUMANN, G.
1958 *Untersuchungen zum Weiterleben hethitischen und luwischen Sprachgutes in hellenistischer und römischer Zeit.*
1979 *Neufunde lykischer Inschriften seit 1901.* Wien.
1988 *Phrygisch und Griechisch.* In: Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse. Bd. 499. Wien.
2004 *Das Lykische und seine Verwandten.* In: *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-Historische Klasse.* Nr.7.
2007 *Glossar des Lykischen.* Überarb. und zum Druck gebracht von Johann Tischler. Wiesbaden.

OKAY, Y.
2012 *Etnografya'nın Türkiye'ye Girişi ve İlm-i Ahval-i Akvam. Andreas Daid Mordtmann Osman Bey.* İstanbul.

PETZL, G.:
1982-1987-1990 *Die Inschriften von Smyrna.* 2 Teile in 3 Bänden. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien Band 25. Bonn.
1998 *Die Beichtinschriften im römischen Kleinasien und der Fromme und Gerechte Gott.* Opladen.
2007 *Tituli Lydiae linguis Graeca et Latina conscripti.* Philadelpheia et Ager Philadelphenus Band 5 Fas. III. Wien.

PETZL, G. & SCHWERTHEIM, E.:
2006 *Hadrian und die dionysischen Künstler. Drei in Alexandria Troas neugefundene Briefe des Kaisers an die Künstler-Vereinigung.* Bonn.

RHEIDT, K.:
2010 *Geschichte und Archäologie im Hochland des westlichen Kleinasien.* Mainz.

SAMIDA, S.:
2012 *Heinrich Schliemann.* Tübingen und Basel.

SCHULER, CHR.
2007 *Griechische Epigraphik in Lykien. Eine Zwischenbilanz.* ETAM 25. Wien.

SCHULTE, E.:
1971 *Carl Humann. Der Entdecker des Weltwunders von Pergamon in Zeugnissen seiner Zeit 1839 – 1896.* Dortmund.

SCHÜTTE-MAISCHATZ & WINTER, E.:
2004 *Doliche - Eine kommagenische Stadt und ihre Götter. Mithras und Iupiter Dolichenus.* (Asia Minor Studien Bd. 52) Bonn.

SCHWERTHEIM, E.:
1980 *Die Inschriften von Kyzikos und Umgebung. Teil 1: Die Grabtexte.* Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien. Bd. 18. Bonn.
1983 *Die Inschriften von Kyzikos und Umgebung. Teil 2: Miletupolis. Inschriften und Denkmäler.* Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien Bd. 26. Bonn.
1999 *Die Troas. Neue Forschungen III.* Bonn (Asia Minor Studien, Bd. 33).
2005 *Kleinasien in der Antike.* München.
2009 *Antikçağda Anadolu.* İstanbul (übersetzt von N. Batu).

SCHWERTHEIM, E. & WIEGARTZ, H.:
1994 *Neue Forschungen in Neandria und Alexandria Troas.* Asia Minor Studien, Bd. 11, Bonn.
1996 *Die Troas. Neue Forschungen zu Neandria und Alexandria Troas II.* Asia Minor Studien, Bd. 22, Bonn.

SHAW, W. M. K.:
2011 From Mausoleum to Museum: resurrecting antiquity for Ottoman modernity, In: Z. Bahrani, Z. Çelik & E. Eldem (eds). *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914*. Istanbul, 423–442.

SZEMETHY, H.:
2005 *Die Erwerbungsgeschichte des Heroons von Trysa.* Wiener Forschungen zur Archäologie 9, Wien.

2011 *Archaeology and Cultural Politics*: Ottoman-Austrian Relations, In: Z. Bahrani, Z. Çelik, E. Eldem (eds.). S*cramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire*, 1753-1914. Istanbul, 331-375.

ŞAHİN, S.:
1974 *Neufunde von antiken Inschriften in Nikomedia (Izmit) und in der Umgebung der Stadt*. Münster.

1978 *Bithynische Studien*. Bonn 1978. (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien. Band 7).

1979-1987 *Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia). Teil 1: Nr. 1–633 (Stadtgebiet und die nächste Umgebung der Stadt); Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia).* Teil 2.1: *Nr. 701–1210 (Entfernte Umgebung der Stadt); Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia).* Teil 2.2: *Nr. 1230–1597 (Entfernte Umgebung der Stadt); Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia).* Teil 2.3: T 1–69 (Testimonia). Unter Mitarbeit von Reinhold Merkelbach. (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 9-10,1;10,2;10,3). Bonn.

1994 *Die Inschriften von Arykanda*. Bonn. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien. Bd. 48.

1999 *Die Inschriften von Perge*. Teil 1: *Vorrömische Zeit, frühe und hohe Kaiserzeit*. Bd. 54.

2004 *Die Inschriften von Perge*. Teil 2: *Historische Texte aus dem 3. Jhdt. n. Chr. – Grabtexte aus den 1.–3. Jahrhunderten der römischen Kaiserzeit* – Fragmente. Bd. 61.

TEKİN, O. & TÜRKER-TEKİN, N.:
2007 *Clemens Emin Bosch (1899–1955),* Antalya.

WAGNER, J.:
1976 *Seleukeia am Euphrat/Zeugma*. TAVO Beiheft B 10. Tübingen 1976.

WEBER, E.:
1985 *Meine Taten. Res Gestae divi Augusti*. 4. Auflage, Darmstadt.

WIPLINGER, G. & WLACH, G.:
1995 *Ephesos, 100 Jahre Österreichische Forschungen*. Wien.

WÖRRLE, M.:
1992 Neue Inschriftenfunde aus Aizanoi I. Eine Brückenweihung des Eurykles. Eine Familiendokumentation am Stadion. *Chiron* 22, 337-376.

1995 Neue Inschriftenfunde aus Aizanoi II. *Chiron* 25, 63-75.

2009 Neue Inschriftenfunde aus Aizanoi V.; Aizanoi und Rom I. *Chiron* 39, 409-444.

2011 Neue Inschriftenfunde aus Aizanoi VI.; Aizanoi und Rom II. *Chiron* 41, 2011, 357-373.

2014 Neue Inschriftenfunde aus Aizanoi VII: Aizanoi und Rom III. Der julisch-claudische Kaiserkult in Aizanoi. *Chiron* 44, 2014, 439-511.

ZIEGLER, R.:
1985 *Städtisches Prestige und kaiserliche Politik. Studien zum Festwesen in Ostkilikien im 2. und 3. Jh. n. Chr.* Düsseldorf.

1993 *Kaiser, Heer und städtisches Geld. Untersuchungen zur Münzprägung von Anazarbos und anderer ostkilikischer Städte*. Wien.